

ભા
ગ
૩

પ્રવચન

પ્રકાશ

પૂ. મુનિશ્રી
કૃમચંદ્ર વિજય મ.

Bipin

પ્રથમ દ્વિતીય કર્મગ્રન્થ
(પદાર્થ સંગ્રહ તથા ગાથા-શબ્દાર્થ)

”આજે મેં કયા ગુણોને પ્રાપ્ત કર્યા ? તથા કયા દોષોમાં
હું રખાવના ન પામ્યો ?” એની જે દરરોજ સંકલના
કરતો નથી તે આત્મહિત શી રીતે કરી શકે ?

સુવર્ણ અને મણિના સોપાનવાળું, હજારો થાંભલાવાળું,
ઉંચું, સુવર્ણના તળવાળું જિનમંદિર બંધાવે તેનાથી
પણ તપસંયમ અધિક છે.

સદા તપ અને સંયમમાં ઉદ્યમવાળો પણ જે સ્વાધ્યાય
ન કરે તે આળસુ, સુખલંપટ મુનિને લોક સાધુપદમાં
સ્થાપન કરતાં નથી.

.....ઉપદેશમાળા

સર્વલોક પોતાના અનુમાનથી પારકાના આશયની
કલ્પના કરેછે. નીચ પુરૂષોને કોઈ સજ્જન દેખાતો
નથી, મહાપુરૂષોને કોઈ નીચ દેખાતો નથી.

બુદ્ધિશાળી પુરૂષે સર્વત્ર ઉચિત કરવું જોઈએ, આ રીતેજ
ફળસિદ્ધિ થાયછે. ભાવથી જિનાસા પણ આ (ઉચિત
કરવું તે) જ છે.

.....ઉપદેશપદ

શ્રી શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથાય નમો નમઃ

નમો નમઃ શ્રી ગુરુપ્રેમસૂરયે

પદાર્થ - પ્રકાશ

[ભાગ - ૩ ભે]

પ્રથમ દ્વિતીય કર્મગ્રન્થ

[પદાર્થ સંગ્રહ તથા ગાથા-શબ્દાર્થ]

—: સંગ્રાહક :—

પ. પૂ. સિદ્ધાંતમહોદધિ સ્વ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ધવિજય
પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટાલંકાર વર્ધમાનતપોનિધિ
પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ધવિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી
મહારાજના વિદ્વાન શિષ્યરત્ન સમતાસાગર પૂજ્ય પંન્યાસજી
શ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવરના શિષ્ય પ. પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી
હેમચન્દ્રવિજયજી મહારાજ.

—: પ્રકાશક :—

સંઘવી અંબાલાલ રતનચંદ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ

માણેકચોક

અંબાત

૭૬, ઝવેરી બજાર,

મુંબઈ-૨.

—: પ્રાપ્તિસ્થાન :—

- [૧] પ્રકાશક.
- [૨] દિલીપકુમાર રાજેન્દ્રકુમાર શાહ, અરવિંદ સદન, હસ્તીખીખીના ગોખલા પાસે, પાંજરાપોળ પાસે, અમદાવાદ.
- [૩] સેવંતીલાલ વી. જૈન, ૨૦, મહાજન ગલી, ઝવેરી બજાર, મુંબઈ-૨.
- [૪] દીપક અરવિંદલાલ ગાંધી, ઘીકાંટા, વડકળી; વડોદરા.
- [૫] શ્રી જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ સંઘ. શ્રી શાન્તિનાથજી જૈન દહેરાસર, પાયધુની, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૩.
- [૬] પ્રફુલ પી. શાહ. ૫૧, બોધિવિહાર, ગોખસેરોડ (નોર્થ), દાદર મુંબઈ-૨૮.
- [૭] મૂળીબેન અંબાલાલ રતનચંદ જૈન ધર્મશાળા, સ્ટેશન રોડ, વીરમગામ.

પ્રથમ આવૃત્તિ નકલ ૨૦૦૦

વિ. સં. ૨૦૩૭

સર્વ હક્ક સંગ્રાહક તથા પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.

કિંમત રૂા. ૪-૦૦

પ્રિન્ટર્સ :- હસમુખ સી. શાહ, તેજસ પ્રિન્ટર્સ; ૧/૭, ધ્વનિ એપાર્ટમેન્ટ, બહાઈ સેન્ટર, ખાનપુર, અમદાવાદ-એક.

પ્રસ્તાવના

વિશ્વમાં મુખ્ય બે જ પદાર્થ છે.

(૧) જીવ (૨) અજીવ.

અજીવના પાંચ પ્રકાર છે.

(૧) ધર્માસ્તિકાય (૨) અધર્માસ્તિકાય (૩) આકાશાસ્તિકાય
(૪) કાળ (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય.

પુદ્ગલ સિવાયના બીજા દ્રવ્યો અરૂપી છે જ્યારે એકમાત્ર પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી છે.

વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શ જેમાં હોય તે પુદ્ગલ કહેવાય છે. આ પુદ્ગલાસ્તિકાયનો ઝીણો અંશ તે પરમાણુ છે. અનંતા પરમાણુઓ ભેગા થતાં સ્કન્ધ બને છે. પુદ્ગલોની વિવિધ પ્રકારની છઠ્વીસ વર્ગણાઓ છે. તેમાંથી આઠ જ પ્રકારની વર્ગણાઓ જીવને ગ્રહણ યોગ્ય છે.

ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરી જીવો તે તે પ્રકારના શરીરની રચના કરે છે.

તૈજસ વર્ગણાના પુદ્ગલો પ્રતિસમય સંસારી જીવ ગ્રહણ કરી તેનું તૈજસ શરીર બનાવે છે. જે શરીરમાં ઉષ્ણતાને ટકાવે છે તથા આહારાદિ પાચનમાં કારણભૂત બને છે.

શ્વાસોશ્વાસ, લાષા અને મનોવર્ગણાના પુદ્ગલોથી જીવ શ્વાસો-શ્વાસની, બોલવાની અને ચિંતનની ક્રિયા કરે છે.

ગ્રહણયોગ્ય સૌથી છેલ્લી કાર્મણુવર્ગણા છે.

આ કાર્મણુવર્ગણાના સ્કન્ધો વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપેલા છે. પ્રત્યેક સંસારી જીવ (ચૈદ્દમા શુભ્રસ્થાનક સિવાયના) પ્રતિસમય આ સ્કન્ધોને ગ્રહણ કરે છે, આત્મા સાથે એકમેક કરે છે. આનું જ નામ કર્મબંધ છે. અને જીવ સાથે એકમેક થયેલા આ કાર્મણુપુદ્ગલો એ જ કર્મ છે.

જીવનો અનાદિકાળથી આ કર્મ જોડે સંબંધ છે અને જીવ અને કર્મના સંયોગથી જ સંસાર છે. તેથી સંસાર પણ અનાદિ છે. આ કર્મ જોડે જીવનો વિયોગ તે જ મોક્ષ છે.

સંસારી જીવના જે જે સમયે જેવા જેવા પરિણામ હોય તે તે સમયે ગ્રહણ થતાં કર્મણુ પુદ્ગલોમાં તેવા તેવા પ્રકારના સ્વભાવ, કાળમર્યાદા તથા શક્તિ ઊભી થઈ જાય છે. અને પછી તે તે કર્મ-પુદ્ગલો કાળમર્યાદા પૂર્ણ થયે તેવા તેવા પ્રકારનાં ફળ આપે છે એટલે સંસારમાં જીવ જે કંઈ સુખદુઃખરૂપ ફળ ભોગવે છે તેમાં કારણ પણ કર્મ જ છે.

આમ સંસારી જીવના સુખ-દુઃખ, જન્મ-મરણ, રોગ-શોક, ચિન્તા-દરિદ્રતા વગેરે અનેકવિધ પ્રશ્નોમાં મૂળ કારણભૂત કર્મ છે.

સંસારમાં આપણને જે વિષમતા દેખાય છે. તેનું કારણ પણ કર્મજ છે. એક રાજા છે તો બીજો રંક છે. એક શ્રીમંત છે તો બીજો દરિદ્રી છે, એક આરોગ્યવાન છે તો બીજો રોગી છે, એક કંઈ ન કરવા છતાં સન્માન પામે છે જ્યારે બીજો ઘણું કરવા છતાં અપમાન પામે છે. આ બધું જ જીવોના તેવા તેવા પ્રકારના કર્મના કારણે છે.

જીવમાં સત્તા રૂપે અનંતજ્ઞાન (સર્વજ્ઞપણું), અનંતદર્શન (સર્વદર્શીપણું), વીતરાગતા, અનંતસુખ, અક્ષયસ્થિતિ; અજરામરપણું, અગુરૂલ્લઘુપણું, અને અનંતશક્તિ પડી છે. આ બધા જીવના ગુણોને ઢાંકનાર કર્મ છે.

કોઈપણ હિસાબે કર્મના આ સંયોગોમાંથી આપણે આપણા આત્માને છોડાવવો જ રહ્યો. મનુષ્યજીવન પણ આ જ કારણ માટે છે. આ માટે આપણે કર્મને, તેના પ્રકારોને, તેના કાર્યને; તેના બંધના કારણોને, તેના બંધને અટકાવવાના તથા તેને આત્મા પરથી દૂર કરવાના ઉપાયોને જાણવા જ પડશે. અને આ બધું વિસ્તારથી સમજાવનાર છે જૈન શાસનનું કર્મસાહિત્ય.....

જૈનદર્શનમાં આના પર અત્યંત વિસ્તૃત સાહિત્ય વર્તમાનકાળમાં પણ ઉપલબ્ધ છે. આ સાહિત્યનો જેમ જેમ અભ્યાસ કરીએ છીએ તેમ તેમ આપણને કર્મ વિષે ઘણું ઘણું જાણવા મળે છે. જગતના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે. રાગ-દ્વેષની પરિણતિ ઘટે છે અને મૈત્રી, કરુણાદિ લાવનાનો વિકાસ થાય છે માટે વર્તમાનકાળમાં કર્મ-સાહિત્યનો અભ્યાસ એ મોક્ષાભિલાષી આત્મા માટે અત્યંત આવશ્યક છે.

વર્તમાનમાં કર્મસાહિત્યમાં છ કર્મગ્રંથ, કર્મપ્રકૃતિ, પંચસંગ્રહ, કષાયપ્રાભુત, શતક, સપ્તતિ, બંધવિધાન, ખવગસેદી વગેરે અનેક ગ્રંથો ઉપલબ્ધ છે. પ્રારંભમાં તો છ કર્મગ્રંથનો અભ્યાસ કર્યા પછી બાકીના ગ્રંથોમાં સહેલાઈથી ચંચુપાત કરી શકાય.

પૂજ્યપાદ સિદ્ધાંતમહોદય, સુવિશાલગચ્છાધિપતિ, વાત્સલ્યવારિધિ સંઘકૌશલ્યાધાર, વિશાલસાધુગણને યોગ અને ક્ષેમને કરનારા સ્વ. આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ એટલે વીશમી-એકવીશમી સદીના કર્મશાસ્ત્રોના અપૂર્વ જ્ઞાતા, અસાધારણ વિદ્વાન. સમસ્ત જીવનમાં કઠોર સંયમપાલનની સાથે અસાધારણ જ્ઞાન-સંપાદન પણ તેમણે કર્યું. વ્યાકરણ, ન્યાય, સાહિત્યોદિતા જ્ઞાનને મેળવ્યા પછી તેઓશ્રીએ કર્મશાસ્ત્રના ગ્રંથો અને આગમોનું ખૂબ ખૂબ ચિંતન-મનન કર્યું. વરસો સુધી તો તેમણે કર્મગ્રંથ અને કર્મપ્રકૃતિ વગેરેના પદાર્થોનું ચિંતન-મનન કરી અત્યંત પરિચિત કરી દીધા એટલું જ નહિ પોતાના અનેકવિધ શિષ્ય-પ્રશિષ્યો તેમજ અર્થી શ્રાવકોને પણ આ વિષયના જ્ઞાનનું દાન કર્યું. આગળ વધીને પોતાના વિશાળ મુનિસમુદાયમાંથી શક્તિશાળી કેટલાક સાધુઓની પાસે બંધવિધાન, ખવગસેદી, વગેરે લાખો શ્લોક પ્રમાણ પ્રાકૃત-સંસ્કૃત ભાષામાં કર્મ-સાહિત્યની રચના કરાવી.

પ્રખળ પુણ્યોદયે સંયમજીવનની પ્રાપ્તિ પછી પૂજ્યપાદ વર્ધમાન તપોનિધિ પ્રજુરુદેવશ્રી આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્વિજય જીવનભાનુ-સૂરીશ્વરજી મહારાજ પાસેથી પ્રારંભમાં જ કર્મગ્રંથના શરૂઆતના પદાર્થોનું જ્ઞાન મળ્યું. ત્યાર પછી પૂજ્યપાદ પરમજુરુદેવ આચાર્ય

લગવંત પાસેથી કર્મગ્રન્થ-કર્મપ્રકૃતિ-પંચસંગ્રહ વગેરેના પદાર્થોનું જ્ઞાન મળ્યું.

પૂજ્યપાદશ્રીની પાસેથી કર્મગ્રન્થાદિના પદાર્થોને સમજી ગ્રન્થોમાં વાંચી તેની દ્વંડી નોંધો કરી તેની ધારણા કરી તેનું સતત રોજ પરાવર્તન કરવા માંડ્યું. આ રીતે છ કર્મગ્રન્થ તથા કર્મપ્રકૃતિના પદાર્થો ઘણા રૂઢ થયા.

સંક્ષિપ્ત નોંધ કરેલા આ પદાર્થો અન્ય અર્થોજનોને ખૂબ ઉપયોગી નીવડે તે માટે વ્યવસ્થિત કરીને પ્રગટ કરવાનો આ પ્રયત્ન કરેલ છે. આની વ્યવસ્થિત થયેલ પ્રેસકોપીને સ્વ. પૂજ્યપાદશ્રીની પરમકૃપાથી વર્તમાનકાળમાં કર્મસાહિત્યનું વિશદ જ્ઞાન જેમને પ્રાપ્ત થયું છે તે પૂજ્યપાદ પંચાસજી શ્રી જયઘોષવિજયજી મહારાજે જોઈ તપાસી સુધારી આપી છે. તેમનો પણ જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો છે.

પ્રસ્તુત સંગ્રહમાં સંગ્રહિત થયેલ પ્રથમ-દ્વિતીય કર્મગ્રન્થના પદાર્થોને ગુરુગમથી સમજી તેની ધારણા કરી તેનું પરાવર્તન વારંવાર કરવાનું છે. આમ થશે તો જ આ પદાર્થો અત્યંત દૃઢ થશે. વિશેષ જાણવા માટે કર્મગ્રન્થના વિવેચનના મહેસાણા પાઠશાળાદિ તરફથી બહાર પડેલ ગ્રન્થો જોઈ જવા લલામણ છે. આગળ તૃતીયાદિ કર્મગ્રન્થના પદાર્થો પણ અનુકુળતા મુજબ પ્રગટ કરવાની લાવના છે.

પ્રાંતે જે ઉપકારી ગુરુલગવંતોની પુણ્યકૃપાથી પ્રભુશાસનની ચત્કિચિત્ આરાધનાદિ થાય છે તે સ્વ. પરમગુરુદેવ આચાર્ય લગવંત શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ, તથા પૂજ્યપાદ પ્રગુરુદેવ આચાર્યલગવંત શ્રીમદ્વિજય ભુવનલાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રી પંચાસજીશ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવરશ્રીના ચરણોમાં વંદન કરી.....પ્રસ્તાવનાને સમાપ્ત કરું છું.

લી. પ્રેમભુવનલાનુપદ્મપાદરેણુ ઉમચંદ્રવિજય ...

નમા તિથસ્સ પ્રકાશકીય

“પદાર્થ પ્રકાશ” લાગ બીજાના પ્રકાશન પછી દ્વંક સમયમાં જ પદાર્થ પ્રકાશ લાગ ૩ જાને પૂજનીય શ્રીસંઘના ચરણકમળમાં રજુ કરતાં અમે અત્યંત આનંદ અનુભવીએ છીએ.

પૂજ્યપાદ સિદ્ધાંતમહોદધિ સ્વ. આચાર્ય લગવંત શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજની પુણ્યકૃપાથી ધર્મસંસ્કારોની પ્રાપ્તિ થઈ; ચર્કિચિત્ સુકૃતના મનોરથો જાગવા લાગ્યા. પૂ. હેમચંદ્રવિજય મ. સાહેબની પ્રેરણાથી સુકૃતના મનોરથોને સાકાર કરવાની સુંદર યોજના નક્કી થઈ અને ઉપકારી પૂજ્ય માતુશ્રી મૂર્ણાબેને સ્વ. પૂજ્ય પિતાશ્રીના સ્મૃતિ નિમિત્તે સુકૃતો કરવા માટે “સંઘની અખાલાલ રતનચંદ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ”ની સ્થાપના કરી.

સ્વ. પૂજ્યપાદ આચાર્ય લગવંત વર્તમાન યુગમાં કર્મસાહિત્યમાં અત્યંત નિષ્ણાત ગણાતા. તેઓશ્રીને કર્મગ્રંથ, કર્મપ્રકૃતિ, પંચસંગ્રહ વગેરે શાસ્ત્રોના પદાર્થો કંઠસ્થ હતા; જીવનભર તેમણે તેનું વિશેષ પરિશીલન, ચિંતન, અનુપ્રેક્ષા કરેલ, એટલું જ નહીં, સ્વશિષ્ય-પ્રશિષ્યો ઉપરાંત અનેકવિધ શ્રાવકોને પણ તેઓશ્રીએ આ વિષયમાં અધ્યયન કરાવ્યું છે. કર્મસિદ્ધિ, સંક્રમણકરણ, માર્ગણાદ્વાર વગેરે અનેકવિધ ગ્રંથોનું પોતે સર્જન કર્યું અને ખવગસેદિ બંધવિધાનાદિ મહાકાવ્ય શાસ્ત્રોનું નિર્માણ શિષ્યપ્રશિષ્યો પાસે જાતજેઘરેખ હેઠળ કરાવ્યું છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં પ્રથમ કર્મગ્રંથના તથા દ્વિતીય કર્મગ્રંથના પદાર્થોનો સંક્ષેપમાં સંગ્રહ છે તથા અંતે મૂળ ગાથાઓ અને શબ્દાર્થ આપેલ છે. પ્રથમ કર્મગ્રંથમાં કર્મના મૂળ ૮ ભેદ તથા તેની ઉત્તર પ્રકૃતિઓની વ્યાખ્યા આપી છે તથા જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોના બંધના

કારણો બતાવ્યા છે; તથા બીજા કર્મગ્રંથમાં ચૌદ ગુણસ્થાનકોના સ્વરૂપનું વર્ણન તથા ચૌદ ગુણસ્થાનકે કર્મના બંધ, ઉદય, ઉદીરણ અને સત્તા બતાવેલ છે.

સ્વ. પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંતના આ અતિપ્રિય વિષયનું પ્રકાશન કરવાનો લાલ અમને મળ્યો છે તે અમારું મોટું સફલાચ્ચ છે. તૃતીયાદિ કર્મગ્રંથના પદાર્થોના સંગ્રહ રૂપ પદાર્થ પ્રકાશના બીજા ભાગો પણ પ્રકાશન કરવાનો શીઘ્ર લાલ મળે તે જ હૃદયની ઉત્કંઠા છે.

‘કર્મસિદ્ધાંત’ એ જૈન પ્રવચનનો મુખ્ય વિષય છે. કર્મના સંયોગથી છૂટવા માટે તો જૈનશાસન છે. જીવનમાં શાંતિ અને સમાધિ માટે પણ કર્મગ્રંથના આવા મહત્વના વિષયનું જ્ઞાન અત્યંત આવશ્યક છે.

પ્રસ્તુત પ્રકાશન ચતુર્વિધ સંઘમાં ખૂબ આદરને પાત્ર અને અને અનેક પુણ્યાત્માઓ આ ગ્રંથ દ્વારા ખૂબ ખૂબ સ્વાધ્યાય અને તત્ત્વચિંતનાદિ કરી અપૂર્વ નિર્જરાને પ્રાપ્ત કરે એ જ એક માત્ર શુભાભિલાષા.

સુકૃત કાર્યોના વિશેષ વિશેષ લાભ મળતાં રહે એ જ એક શાસનપતિ દેવાધિદેવને અભ્યર્થના છે.

લિ:

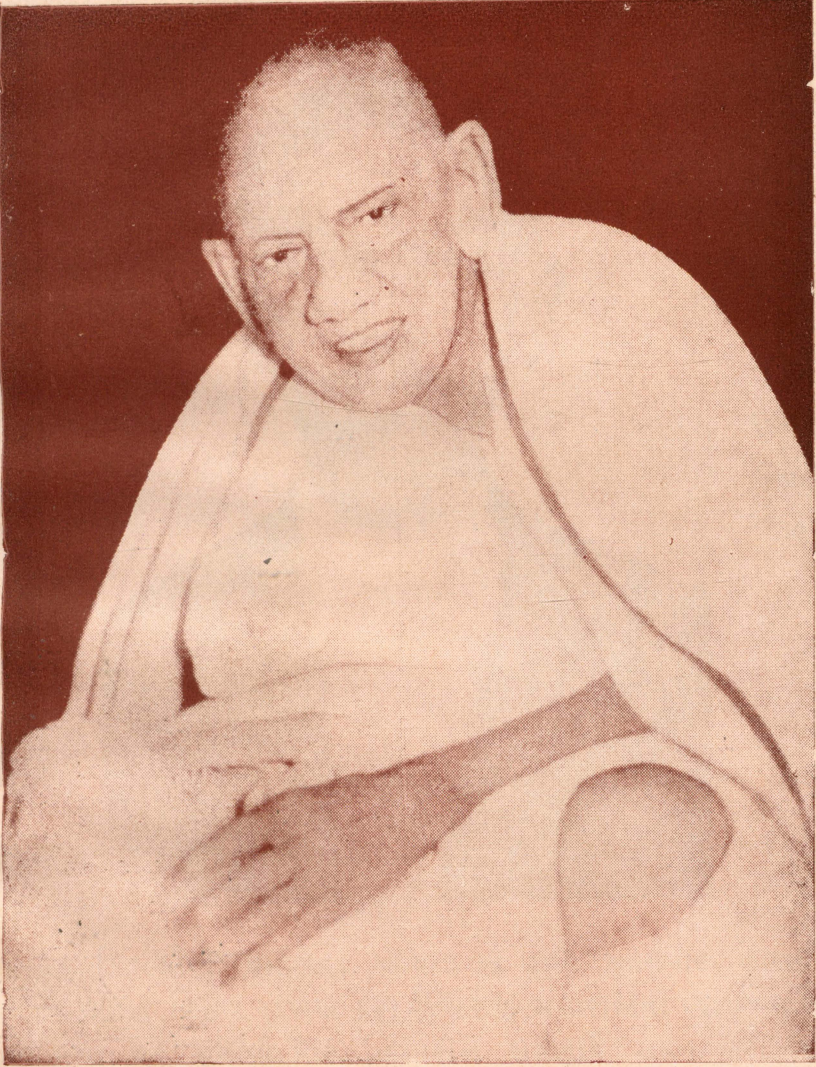
સંઘવી અંબાલાલ રતનચંદ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ

(૧) તારાચંદ અંબાલાલ શાહ	(૨) બંસીલાલ અંબાલાલ શાહ
(૩) ધરણેન્દ્ર અંબાલાલ શાહ	(૪) પુંડરિક અંબાલાલ શાહ
(૫) મુકેશ બંસીલાલ શાહ	(૬) ઉપેન્દ્ર તારાચંદ શાહ

અનુક્રમણિકા તથા શુદ્ધિપત્રક છેલ્લે છે.

પૂજ્યપાદ સિદ્ધાંતમહોદયિ, સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ
કર્મશાસ્ત્રવિશારદ સ્વ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય
પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પરમારાધ્યપાદ, ભવોદયિત્રાતાં સ્વ. આ ભગવંતની અનુપમ કૃપાદષ્ટિથી
આ જીવનમાં ધર્મસંસ્કારોની પ્રાપ્તિ થઈ છે, અને કિંચિત્ જિનશાસનની
આરાધના થઈ છે. પૂજ્યપાદશ્રીના આ અનુપમકોટીના ઉપકારની સ્મૃતિ
નિમિત્તે આ પુસ્તકનું પ્રકાશન કરી કિંચિત્ કૃતાર્થતાને અનુભવીએ છીએ.

— પ્રકાશક

ધર્મસંસ્કારદાતા પરમોપકારી
સ્વ. પિતાશ્રી અંબાલાલ રતનચંદ સંઘવી

જન્મ :

૧૯૪૭

જેઠ સુદ ૮

ખંભાત

સ્વર્ગવાસ :

૧૯૯૯ શ્રાવણ

વદી ૧૧

ખંભાત

સ્વ. પિતાશ્રીની ધર્મશ્રદ્ધા અત્યંત દૃઢ હતી. પૂજ્યપાદ શાસનપ્રભાવક આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્ચરણ મહારાજના વ્યાખ્યાન શ્રવણનો ખૂબ રસ હતો. વર્ષો સુધીની ઘેર બિમારીને સમભાવે સહન કરી. જીવનમાં શાંતિસ્નાત્ર યુક્ત જિનલક્ષિત મહોત્સવ ન થાય ત્યાં સુધી શ્રીખંડનો ત્યાગ હતો. તેવી જ રીતે દીક્ષા ન લેવાય ત્યાં સુધી દૂધપાકનો ત્યાગ કરેલ. સંયમ ધર્મના ખૂબ રાગી હતા. બિમારી વખતે પણ આચાર્ય લગવંતો વગેરેને ઘેર બહુમાનપૂર્વક બોલાવી ધર્મ સાંભળતા. અંતિમ અવસ્થામાં નવકાર મંત્રનું શ્રવણ કરતા ૧૯૯૯માં પર્યુષણના આગલા દિવસે સ્વર્ગવાસને પામ્યા.

॥ શ્રી શંભુશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમો નમઃ ॥

॥ નમો નમઃ શ્રી ગુરુપ્રેમસૂરયે ॥

કર્મ વિપાક

[પ્રથમ કર્મગ્રંથ]

— પદાર્થ સંગ્રહ —

પ્ર૦—કર્મ એટલે શું ?

ઉ૦—દરેક સંસારી જીવ પોતે જે અવગાહનામાં રહેલ છે, ત્યાં રહેલા કાર્મણ વર્ગણના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી આત્મા સાથે ક્ષીરનીરવત્ અથવા લોહ અગ્નિવત્ એકમેક કરે છે. આ ક્રિયાને કર્મબંધ કહેવાય છે. જ્યારે આત્મા સાથે એકમેક થયેલ કાર્મણ પુદ્ગલોને કર્મ કહેવાય છે.

પ્ર૦—કર્મ માનવાનું કારણ શું ?

ઉ૦—જીવરૂપે સઘળા જીવો સરખા હોવા છતાં કોઈ જીવો મનુષ્ય છે, કોઈ દેવ છે, કોઈ નારક છે, કોઈ તિર્યંચ છે. મનુષ્યોમાં પણ કોઈ રાજા છે, કોઈ રંક છે, કોઈ શ્રીમંત છે, કોઈ દરિદ્રી છે, કોઈ રોગી છે, કોઈ નિરોગી છે; કોઈ રૂપવાન છે, કોઈ કદરૂપા છે. આ વિચિત્રતામાં કોઈ પણ કારણ હોવું જોઈએ. કેમ કે કારણ વિના કાર્ય થતા નથી. આ કારણ એ જ કર્મનો વિપાક છે.

જીવ અને કર્મનો સંયોગ પ્રવાહથી અનાદિકાળથી છે. જેમ સુવર્ણ અને માટીનો સંયોગ અનાદિકાલીન હોવા છતાં તથાવિધ અગ્નિ આદિની સામગ્રીને પ્રાપ્ત થતાં માટી છૂટી પડે છે અને શુદ્ધ સુવર્ણ બને છે. તે જ રીતે જીવ અને કર્મનો અનાદિકાલીન સંયોગ હોવા છતાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ધ્યાનાદિથી કર્મ છૂટું પડે છે, અને જીવ શુદ્ધ પરમાત્મા સ્વરૂપ બને છે.

કર્મ બંધનાં આ પ્રમાણે મુખ્ય ચાર કારણો છે :-

૧. મિથ્યાત્વ : [૫-પ્રકાર]	૩. કષાય : [૨૫-પ્રકાર]
૨. અવિરતિ : [૧૨-પ્રકાર]	૪. યોગ : [૧૫-પ્રકાર]

(૧) મિથ્યાત્વ

મિથ્યાત્વ :—વિપરીત માન્યતા

- જે પદાર્થ જે રૂપે હોય તે રૂપે ન માનવા તે મિથ્યાત્વ
- જે પદાર્થ જે રૂપે ન હોય તે રૂપે માનવા તે મિથ્યાત્વ
- સુદેવને દેવ તરીકે, સુશુરને શુર તરીકે, સુધર્મને ધર્મ તરીકે ન માનવા તે મિથ્યાત્વ.
- કુદેવ, કુશુર, કુધર્મને દેવ, શુર, ધર્મ તરીકે માનવા તે મિથ્યાત્વ.

મિથ્યાત્વના પાંચ પ્રકાર—

- [૧] આભિગ્રહિક :—કુદર્શનમાં રહેલા જીવો પોતાના દર્શન [ધર્મ] ને જ આગ્રહપૂર્વક સાચું માને તે
- [૨] અનાભિગ્રહિક :—સર્વ ધર્મને સરખા માનવા તે.
- [૩] આભિનિવેશિક :—કદાચહને પકડી રાખવો તે. ગોષ્ઠા માહિલાદિની જેમ.
- [૪] સાંશયિક :—શ્રી જિનેશ્વર લગવંતના વચનમાં શંકા થાય તે જેમ કે લગવાને કહેલા ધર્માસ્તિકાયાદિ હશે કે કેમ ?
- [૫] અનાભોગિક :—અનાભોગથી એકેન્દ્રિયાદિ અજ્ઞાન જીવોને હોય તે.

(૨) અવિરતિ

પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક પાપનો ત્યાગ તે વિરતિ. વિરતિનો અભાવ તે અવિરતિ.

અવિરતિના બાર પ્રકાર :

[૧] છ કાયના જીવેની હિંસા.

[૨] પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનનું અનિયંત્રણ.

(૩) કષાય

કષ = સંસાર; આય = લાલ.જેનાથી સંસારનો લાલ [વૃદ્ધિ] થાય તે કષાય.

કષાયના ચાર પ્રકાર :—[૧] ક્રોધ. [૨] માન. [૩] માયા [૪] લોભ.

ક્રોધ :—અપ્રીતિ, અરુચિ.

માન :—સ્વોત્કર્ષ તથા પરઅપકર્ષ.

માયા :—અંદર જુદું, બહાર જુદું, કપટ.

લોભ :—નૃણા, [ન હોય તે મેળવવાની ઇચ્છા] આસક્તિ.
[હોય તેને ન છોડવાની ઇચ્છા]

(૪) યોગ

મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ^૧ તે યોગ.

યોગના પંદર પ્રકાર :—મનના-૪, વચનના-૪, કાયાના-૭, મળીને કુલ ૧૫.

૧ મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ [વ્યાપાર] આ યોગની સ્થૂલ વ્યાખ્યા છે. વાસ્તવિક રીતે તો આત્મપ્રદેશનો પરિસ્પર્શ કે પ્રવૃત્તમાન આત્મવીર્ય કે જેના દ્વારા જીવ દોડવું ફરવું વગેરે અનેક ક્રિયાઓમાં જોડાય છે તેને યોગ કહેવાય છે. મન-વચન અને કાયાના પુદ્ગલોના અવલંબનથી જીવનો આ વ્યાપાર પ્રવર્તે છે. તેથી કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરી મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિને મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ કહેવ છે. વાસ્તવિક તો મનોવર્ગણના પુદ્ગલનું આલંબન લઈને જીવ જે વીર્ય પ્રવર્તાવે તે મનોયોગ. તેવી જ રીતે ભાષાવર્ગણના પુદ્ગલોનું આલંબન લઈ જીવ જે વીર્ય પ્રવર્તાવે તે વચનયોગ અને ઔદારિકાદિ કાયાના પુદ્ગલોનું આલંબન લઈ જીવ જે વીર્ય પ્રવર્તાવે તે કાયયોગ છે.

મનોયોગ :—૪ પ્રકારે.

- [૧] **સત્ય મનોયોગ :**—યથાવસ્થિત વસ્તુ સ્વરૂપ ચિંતન જેમ કે—
જીવ છે, જીવ દેહવ્યાપી છે. વગેરે.
- [૨] **અસત્ય મનોયોગ :**—સત્યથી વિપરીત મનોયોગ જેમ કે
જીવ નથી, જીવ એકાંત નિત્ય છે. વગેરે.
- [૩] **સત્યાસત્યમનોયોગ :**—જેમાં સાચુ પણ છે તેમજ ખોટું
પણ છે તેવું ચિંતન જેમકે ખદિર. લીમડા, પલાસ વગેરેથી
મિશ્રિત ઘણાં અશોક વૃક્ષવાળા વન માટે આ અશોક વન છે,
એમ ચિંતવવું તે.
- [૪] **અસત્ય-અમૃષા મનોયોગ :**—જેમાં સત્ય પણ નથી, મૃષા
પણ નથી તેવું ચિંતવન. જેમકે ઘડો લાવ, તપ કરવો જોઈએ
વગેરે.

આજ પ્રમાણે ચારે પ્રકારના વચનયોગને પણ જાણવા.

કાયયોગ :—૭ પ્રકારે.

- [૧] **ઔદારિક કાયયોગ :**—ઔદારિક શરીરથી થતી પ્રવૃત્તિ.
- [૨] **વૈક્રિય કાયયોગ :**—વૈક્રિય શરીરથી થતી પ્રવૃત્તિ.
- [૩] **આહારિક કાયયોગ :**—આહારિક શરીરથી થતી પ્રવૃત્તિ.
- [૪] **ઔદારિક મિશ્ર કાયયોગ :**—તિર્યંચ અને મનુષ્ય ને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયથી ઔદારિક શરીર પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી ઔદારિક અને કાર્મણની ભેગી પ્રવૃત્તિ. કેવલી સમુદ્ઘાતમાં પણ રજા, દફા અને ૭માં સમયે આ યોગ હોય છે.
- [૫] **વૈક્રિય મિશ્ર કાયયોગ :**—દેવ અને નારકીને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયથી વૈક્રિય શરીર પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી વૈક્રિય અને કાર્મણની ભેગી પ્રવૃત્તિ, તથા વૈક્રિય લગ્નિધધર મનુષ્ય, પંચે૦ તિર્યંચ અને બાહર પચાપ્તા વાયુકાયને વૈક્રિય શરીર કરતી વખતે તે

પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી^૨ અને વૈક્રિય શરીર છોડતા પુનઃ ઔદારિક શરીરમાં આત્મ-પ્રદેશો પ્રવેશે નહીં ત્યાં સુધી વૈક્રિય અને ઔદારિકની ભેગી પ્રવૃત્તિ.

[૬] આહારકમિશ્ર કાયયોગઃ—આહારક લઘ્વિધારી ચૌદ પૂર્વ-ધર મુનિને આહારક શરીર કરતી વખતે તે પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી ઔદારિક અને આહારક પુદ્ગલોની ભેગી પ્રવૃત્તિ.

[૭] કાર્મણ કાયયોગ :—તૈજસ અને કાર્મણ શરીરથી થતી પ્રવૃત્તિ, આ કાયયોગ જીવને પરલોકમાં જતાં વિગ્રહ ગતિમાં તથા કેવળી સમુદ્ધાતમાં ૩ જા ૪ થા અને ૫ માં સમયે હોય છે.

કર્મના ચાર પ્રકાર :—

પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ, પ્રદેશ.

પ્રકૃતિ:— કર્મનો જ્ઞાનગુણ દર્શનગુણાદિને ઢાંકવાનો સ્વભાવ.

સ્થિતિ:—કર્મનો આત્મા જોડે રહેવાનો નિશ્ચિત થયેલો કાળ.

રસ :—કર્મની રૂળ આપવાની શક્તિ.

પ્રદેશ :—કર્મના દગની સંખ્યા.

કર્મની મૂળ ૮ પ્રકૃતિ છે. તથા ઉત્તરભેદ ૧૫૮ છે. આઠે કર્મની વ્યાખ્યા, કયા ગુણને ઢાંકે, ઉત્તરભેદ તથા દૃષ્ટાન્તને સૂચવતો કોઠો પાછળ મુજબ છે.

૨. સિદ્ધાંતના મતે લઘ્વિધારી મનુ૦, પંચે૦, તિર્યંચ અને બાદર પર્યાપ્તા વાયુકાયને નવું વૈક્રિય શરીર બનાવતા પ્રારંભમાં અંતર્મુદ્ધૃત સુધી ઔદારિક વૈક્રિયની જે ભેગી પ્રવૃત્તિ છે તે ઔદારિક મિશ્ર કાયયોગ કહેવાય છે. જ્યારે વૈક્રિય શરીર છોડી પુનઃ ઔદારિક શરીરમાં પ્રવેશ કરતાં અંતર્મુદ્ધૃત કાળ સુધી વૈક્રિય ઔદારિક શરીરની ભેગી પ્રવૃત્તિને વૈક્રિય મિશ્ર કહેવા છે. આજ રીતે આહારકના પ્રારંભમાં ઔદારિક મિશ્ર અને છોડતા આહારક મિશ્રયોગ કહેલ છે. જ્યારે કર્મત્રયમાં પ્રારંભ કરતાં અને છોડતા બંને વખતે વૈક્રિય મિશ્ર અને આહારક મિશ્ર કહેલ છે.

નં	કર્મનું નામ	વ્યાખ્યા	કયા ગુણને ઢાંકે	ઉત્તર ભેદ	દષ્ટાંત
૧	જ્ઞાનાવરણ	વસ્તુના વિશેષ બોધ-રૂપ જ્ઞાનને ઢાંકે તે	અનંત જ્ઞાન	૫	આંખે પાટા બાંધવા જેવું
૨	દર્શનાવરણ	વસ્તુના સામાન્ય બોધ-રૂપ દર્શનને ઢાંકે તે	અનંત દર્શન	૯	દ્વારપાળ જેવું
૩	વેદનીય	પૌદ્ગલિક સુખદુઃખનો અનુભવ કરાવે તે	અવ્યાબાધ સુખ	૨	મધથી લેપા-ચેલી તલવાર જેવું
૪	મોહનીય	જીવને સાચા અને ખોટાના વિવેકથી રહિત કરે તથા ખોટામાં પ્રવર્તીવે તે	અનંત ચારિત્ર	૨૮	દારૂપાન જેવું
૫	આયુષ્ય	લવમાં પકડી રાખે તે	અક્ષય સ્થિતિ	૪	ખેડી જેવું
૬	નામ	જીવને ગતિ આદિ પર્યાયોનો અનુભવ કરાવે તે	અરૂપીપ્રાણ	૧૦૩	ચિતારા જેવું
૭	ગોત્ર	ઉંચા-નીચા કુળનો અનુભવ કરાવે તે	અગુરુ લઘુ-પાણ	૨	કુંભાર જેવું
૮	અંતરાય	જીવને દાન, લાભ, ભોગ વગેરેથી કે દાનાદિની શક્તિથી અટકાવે તે	અનંત શક્તિ	૫	ખખનચી જેવું

(૧) જ્ઞાનાવરણકર્મ - ૫ પ્રકારે

વસ્તુના બે પ્રકારનાં સ્વરૂપ છે. (૧) સામાન્ય (૨) વિશેષ.....

આમાંથી વસ્તુના વિશેષ સ્વરૂપનો બોધ તે જ્ઞાન છે. જ્ઞાનને ઢાંકનાર કર્મ જ્ઞાનાવરણ કર્મ છે.

જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું છે.

- (૧) મતિજ્ઞાન (૨) શ્રુતજ્ઞાન (૩) અવધિજ્ઞાન (૪) મનઃપર્યવજ્ઞાન
(૫) કેવળજ્ઞાન.

પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનને ઢાંકનાર જ્ઞાનાવરણ કર્મ પણ પાંચ પ્રકારે છે.
મતિજ્ઞાનને ઢાંકે તે મતિજ્ઞાનાવરણ
શ્રુતજ્ઞાનને ઢાંકે તે શ્રુતજ્ઞાનાવરણ
અવધિજ્ઞાનને ઢાંકે તે અવધિજ્ઞાનાવરણ
મનઃપર્યવજ્ઞાનને ઢાંકે તે મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણ
કેવળજ્ઞાનને ઢાંકે તે કેવળજ્ઞાનાવરણ

મતિજ્ઞાન

યોગ્ય દેશ (પ્રદેશ-ક્ષેત્ર) માં રહેલ વસ્તુ વિષયી મન અને ઇન્દ્રિયોથી થતું જ્ઞાન તે મતિજ્ઞાન.

મતિજ્ઞાનના ૨૮ લેહ

(i) વ્યંજનાવગ્રહ :- ઇન્દ્રિય અને વિષયના સંપર્કથી આત્મામાં થતો અતિ અવ્યક્ત બોધ તે વ્યંજનાવગ્રહ.

(ii) અર્થાવગ્રહ :- વ્યંજનાવગ્રહ પછી આ કંઈક છે તેવો અવ્યક્ત બોધ તે અર્થાવગ્રહ (આમાં શબ્દ, રૂપાદિના અવાંતર લેહનો નિર્ણય હોતો નથી.)

(iii) ઇહા :- “આ શું હશે.” વગેરે વસ્તુને જાણવા માટે ઉહાપોહ (પ્રયત્ન વિશેષ) તે ઇહા.

(iv) અપાય :- આ વસ્તુ આ જ છે. એવો વસ્તુનો નિર્ણય-આત્મક બોધ તે અપાય.

(v) ધારણા :- નિર્ણિત વસ્તુને સ્મૃતિરૂપે ધારણ કરી રાખવી તે ધારણા.

આ પાંચમાંથી વ્યંજનાવગ્રહ સિવાયના ચારેના (પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનથી થતા હોવાથી) છ છ લેહ થાય જ્યારે વ્યંજનાવગ્રહ

ઈન્દ્રિય અને પદાર્થનો સંયોગ થવાથી થાય છે. તેથી તેના ચાર લેહ છે. કેમકે ચક્ષુ અને મનથી વિષયના સંયોગ વિના જ બોધ થાય છે, માટે તેમાં વ્યંજનાવગ્રહ નથી, તેથી વ્યંજનાવગ્રહના-૪ લેહ થયા.

અર્થાવગ્રહાદિ ૪ના-૪×૬=૨૪ લેહ થયા.

મતિજ્ઞાનના કુલ ૨૮ લેહ થાય

મતિજ્ઞાનના અઠાવીશ લેહ

(૧) સ્પર્શનેન્દ્રિય	વ્યંજનાવગ્રહ	(૧૫) શ્રોત્રેન્દ્રિય	ઈહા
(૨) રસનેન્દ્રિય	,,	(૧૬) મન	ઈહા
(૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય	,,	(૧૭) સ્પર્શનેન્દ્રિય	અપાય
(૪) શ્રોત્રેન્દ્રિય	,,	(૧૮) રસનેન્દ્રિય	અપાય
(૫) સ્પર્શનેન્દ્રિય	અર્થાવગ્રહ	(૧૯) ઘ્રાણેન્દ્રિય	અપાય
(૬) રસનેન્દ્રિય	,,	(૨૦) ચક્ષુરિન્દ્રિય	અપાય
(૭) ઘ્રાણેન્દ્રિય	,,	(૨૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય	અપાય
(૮) ચક્ષુરિન્દ્રિય	,,	(૨૨) મન	અપાય
(૯) શ્રોત્રેન્દ્રિય	,,	(૨૩) સ્પર્શનેન્દ્રિય	ધારણા
(૧૦) માનસ	,,	(૨૪) રસનેન્દ્રિય	ધારણા
(૧૧) સ્પર્શનેન્દ્રિય	ઈહા	(૨૫) ઘ્રાણેન્દ્રિય	ધારણા
(૧૨) રસનેન્દ્રિય	,,	(૨૬) ચક્ષુરિન્દ્રિય	ધારણા
(૧૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય	,,	(૨૭) શ્રોત્રેન્દ્રિય	ધારણા
(૧૪) ચક્ષુરિન્દ્રિય	,,	(૨૮) મનો	ધારણા

મતિજ્ઞાન બે પ્રકારે છે.

(૧) શ્રુતનિશ્ચિત

(૨) અશ્રુતનિશ્ચિત

શાસ્ત્ર પરિકર્મિત બુદ્ધિવાળા જીવને શાસ્ત્રાર્થને વિચાર્યા વિના જ એકાએક જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય તે શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન છે. જ્યારે શાસ્ત્રને ક્યારેય ભણેલ નથી કે વિચાર્યા જ નથી તેવા જીવને પણ તથા પ્રકારના ક્ષયોપશમ ભાવથી એકાએક એમને એમ યથાવસ્થિત વસ્તુને જણાવનાર મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તે અશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન કહેવાય છે.

(શાસ્ત્રની વિચારણા દ્વારા ઉત્પન્ન થાય તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય.)

મતિજ્ઞાનના ૩૪૦ લેદ :—

મતિજ્ઞાનના પ્રત્યેક લેદના વળી બહુ, અબહુ, બહુવિધ, અબહુ-વિધ આદિ બાર બાર લેદો થાય છે.

બહુ :—શંખ, ભેરી વગેરે વાજાંત્રો સાથે વાગતા હોય ત્યારે દરેકને પૃથક્ પૃથક્ બાણે તે.

અબહુ :—અનેક વાજાંત્રો સાથે વાગતા હોય ત્યારે દરેકને પૃથક્ પૃથક્ ન બાણતા વાજાંત્રોનો અવાજ છે. તેટલું જ માત્ર બાણે.

બહુવિધ :—મંદત્વ, મધુરત્વાદિ અનેક પર્યાયોને બાણે.

અબહુવિધ :—એકાદિ પર્યાયને જ માત્ર બાણે.

ક્ષિપ્ર :—જલદી બાણે.

અક્ષિપ્ર :—ધીમે બાણે, લાંબા સમયે ખ્યાલ આવે.

અનિશ્ચિત :—ધ્વજાદિ ચિહ્નને બાણ્યા વિના મંદિરાદિને બાણે.

નિશ્ચિત :—ધ્વજાદિના ચિહ્નથી મંદિરાદિને બાણે.

અસંદિગ્ધ :—શંકા વિનાનું બાણે.

સંદિગ્ધ :—શંકાયુક્ત બાણે.

ધ્રુવ :—બાણેલું ભૂલે નહિ.

અધ્રુવ :—બાણેલું ભુલી જાય.

પૂર્વોક્ત ૨૮ લેદમાં પ્રત્યેકના બાર બાર લેદ થતાં ૨૮×૧૨=

૩૩૬ લેઢ મતિજ્ઞાનના થાય... તેમાં ઔત્પાતિકી આદિ ચાર બુદ્ધિ ઉમેરતાં મતિજ્ઞાનના કુલ ૩૪૦ લેઢ થાય...

ચાર પ્રકારની બુદ્ધિ

(i) ઔત્પાતિકી :—કાર્યપ્રસંગે સ્વાભાવિક રીતે એકાએક ઉત્પન્ન થાય તે. દા. ત. અભયકુમારની બુદ્ધિ.

(ii) વૈનયિકી :—ગુરુ આદિનો વિનય કરતાં ઉત્પન્ન થાય તે.

(iii) કાર્મિકી :—કાર્ય કરતાં કરતાં ઉત્પન્ન થાય તે....

(iv) પારિણામિકી :—પૂર્વાપરના અનુભવથી અથવા વયના પરિપાક આદિથી ઉત્પન્ન થતી બુદ્ધિ.

ઉક્ત ૩૩૬ લેઢ શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનના છે. જ્યારે ઔત્પાતિકી બુદ્ધિ આદિ ચાર લેઢ અશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનના છે.

શ્રુતજ્ઞાન

શ્રવણથી કે શબ્દથી થતું જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન.

‘ઘડો’ શબ્દ સાંભળતા કે વાંચતા પાણીને ધારણ કરવા સમર્થ એવા ‘ઘટ’ પદાર્થનો જે બોધ થાય છે તે શ્રુતજ્ઞાન છે.

શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ લેઢ કે પ્રકારાન્તરે વીશ લેઢ થાય છે.

(૧) અક્ષરશ્રુત :—અક્ષર ત્રણ પ્રકારે.

(i) સંજ્ઞાક્ષર :—૧૮ પ્રકારની લિપિ.

(ii) વ્યંજનાક્ષર :—અ થી હ સુધીના પર અક્ષર.

(iii) લઽઽધ્યક્ષર :—શબ્દશ્રવણ કે રૂપદર્શનાદિથી અર્થની પ્રતીતિ કરાવતું અક્ષરાત્મક જ્ઞાન...સંજ્ઞાક્ષર, વ્યંજનાક્ષર શ્રુતમાં કારણ-ભૂત હોવાથી ઉપચારથી શ્રુત કહેવાય છે.

(૨) અનક્ષરશ્રુત :—અક્ષર વિના હાથ વગેરેની ચેષ્ટાથી કે છીંક-બગાસા વગેરેથી થતો બોધ.

(૩) સંજીશ્રુત :—સંજી જીવોનું શ્રુતજ્ઞાન

(૪) અસંજીશ્રુત :—અસંજી જીવોનું શ્રુતજ્ઞાન.

સંજી^૩ = મનવાળા; અસંજી = મન વગરના.

(૫) સમ્યક્ શ્રુત :—સમ્યક્દષ્ટિ જીવોનું શ્રુતજ્ઞાન.

(૬) મિથ્યા શ્રુત :—મિથ્યાદષ્ટિ જીવોનું શ્રુતજ્ઞાન.

(૭) સાદિ શ્રુત :—શરૂઆતવાળું. જેની આદિ હોય તે.

(૮) અનાદિ શ્રુત :—શરૂઆત વિનાનું જેની આદિ ન હોય તે.

(૯) સપર્યવસિત :—જેનો અંત હોય તે.

(૧૦) અપર્યવસિત :—જેનો અંત ન હોય તે.

દ્રવ્યથી સમ્યક્ શ્રુત એક^૪ જીવની અપેક્ષાએ સાદિસાંત છે.

અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત છે.

ક્ષેત્રથી^૫ ભરતૈરવત ક્ષેત્રમાં સાદિ સાંત છે.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં અનાદિ અનંત છે.

કાળથી^૬ અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાળમાં સાદિ સાંત છે.

૩. દીર્ઘકાલિકી આદિ ત્રણે પ્રકારની સંજાનું વર્ણન પદ્યાર્થ પ્રકાશ ભાગ ૨ નામાં આપેલ છે.

૪. એક જીવ જ્યારે સમ્યક્ત્વ પામે ત્યારે તેને શ્રુતજ્ઞાનનો પ્રારંભ થાય છે. તેથી સાદિ. વળી મિથ્યાત્વ પામે કે કેવળજ્ઞાન પામે ત્યારે શ્રુતજ્ઞાનનો અંત થાય છે. માટે સાંત. સંસારમાં હંમેશા સમ્યક્દષ્ટિ જીવ હોય છે જ તેથી અનેક જીવોની અપેક્ષાએ શ્રુતજ્ઞાન અનાદિ અનંત છે.

૫. ભરતૈરવત ક્ષેત્રમાં તીર્થની ઉત્પત્તિ થાય છે. ત્યારે દ્વાદશાંગીરૂપ શ્રુતજ્ઞાનની સાદિ થાય છે, અને તીર્થનો વિચ્છેદ થતાં અંત થાય છે માટે સાંત; મહાવિદેહક્ષેત્રમાં હંમેશા તીર્થ વિદ્યમાન હોવાથી શ્રુતજ્ઞાન અનાદિ અનંત છે.

૬. ભરત ઐરવત ક્ષેત્રમાં ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ હોય છે. જ્યારે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં હંમેશ ચોથા આંશ જેવો સમાન કાળ હોવાથી તે નો અવસર્પિણી નો ઉત્સર્પિણી કાળ છે.

નોઅવસર્પિણી નોઉત્સર્પિણી કાળમાં અનાદિ અનંત છે.
ભાવથી ભવ્યજીવની અપેક્ષાએ સાદિ સાંત છે.

અભવ્યજીવની અપેક્ષાએ મિથ્યાશ્રુત અનાદિ અનંત છે.

(૧૧) ગમિક શ્રુત :—જેમાં સરખાં પાઠ (આલાવા) આવે છે તે.

(૧૨) અગમિક શ્રુત :—જેમાં સરખા પાઠ (આલાવા) ન આવે તે.

(૧૩) અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત :—બાર અંગમાં રહેલું શ્રુત. દ્વાદશાંગી.

(૧૪) અનંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત :—બાર અંગ સિવાયનું શ્રુતજ્ઞાન.
આવશ્યકાદિ.

આચારાંગ આદિ બાર અંગસૂત્ર છે. તેનાં નામ તથા પદ પ્રમાણ નીચે મુજબ છે.

અંગનું નામ	પદ સંખ્યા
(૧) આચારાંગ	૧૮,૦૦૦
(૨) સૂત્ર કૃતાંગ	૩૬,૦૦૦
(૩) સ્થાનાંગ	૭૨,૦૦૦
(૪) સમવાયાંગ	૧,૪૪,૦૦૦
(૫) વ્યાખ્યા પ્રસૂતિ (ભગવતીજી)	૨,૮૮,૦૦૦
(૬) જ્ઞાતાધર્મકથા	૫,૭૬,૦૦૦
(૭) ઉપાસક દશાંગ	૧૧,૫૨,૦૦૦
(૮) અંતકૃત દશાંગ	૨૩,૦૪,૦૦૦
(૯) અનુત્તરોપપાતિક દશાંગ	૪૬,૦૮,૦૦૦
(૧૦) પ્રશ્ન વ્યાકરણ	૬૨,૧૬,૦૦૦
(૧૧) વિપાક સૂત્ર	૧૮૪,૩૨,૦૦૦
(૧૨) દૃષ્ટિવાદ

દ્રષ્ટિવાદનાં ૫ ભેદ છે.

પરિકર્મ સૂત્ર પૂર્વાનુયોગ પૂર્વગત ચૂલિકા
પૂર્વગતમાં ચોદ પૂર્વ આવે.

ચોદ પૂર્વનાં નામ તથા પદ-સંખ્યા

પૂર્વનું નામ	પદ સંખ્યા
(૧) ઉત્પાદ	૧ કોડ
(૨) અગ્રાયણી	૯૬ લાખ
(૩) વીર્યપ્રવાહ	૭૦ લાખ
(૪) અસ્તિપ્રવાહ	૬૦ લાખ
(૫) જ્ઞાનપ્રવાહ	૧ કોડ - ૧
(૬) સત્યપ્રવાહ	૧ કોડ + ૬
(૭) આત્મપ્રવાહ	૨૬ કોડ
(૮) કર્મપ્રવાહ	૧ કોડ ૮૦ લાખ
(૯) પ્રત્યાખ્યાનપ્રવાહ	૮૪ લાખ
(૧૦) વિદ્યાપ્રવાહ	૧ કોડ ૧૦ હજાર
(૧૧) કલ્યાણપૂર્વ	૨૬ કોડ
(૧૨) પ્રાણાયુ	૧ કોડ ૫૬ લાખ
(૧૩) ક્રિયાવિશાલ	૯ કોડ
(૧૪) લોકબિંદુસાર	૧૨૧ લાખ

શ્રુતજ્ઞાનના ૨૦ ભેદ

(૧) પર્યાયશ્રુત :- જ્ઞાનનો સૂક્ષ્મ અવિલાબ્ય અંશ તે પર્યાય, એક પર્યાયનું જ્ઞાન તે પર્યાય શ્રુત.

(૨) પર્યાય સમાસ શ્રુત :- અનેક પર્યાયનું જ્ઞાન તે પર્યાય સમાસ શ્રુત. લાઘ્વ અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મનિગોદના જીવને અક્ષરના અનંતમા ભાગ જેટલું જ્ઞાન હોય છે. તે અનંતા પર્યાયો જેટલું શ્રુતજ્ઞાન છે.

પરંતુ તેનાથી અન્ય જીવમાં જે એક અંશનું જ્ઞાન વધે તે વધારાને પર્યાય શ્રુત^૭ કહેવાય.

(૩) અક્ષર શ્રુત :-એક અક્ષરનું જ્ઞાન.

(૪) અક્ષર સમાસ શ્રુત :-અનેક અક્ષરોનું જ્ઞાન.

(૫) પદ શ્રુત :-એક પદનું જ્ઞાન.

(૬) પદ સમાસ શ્રુત :-અનેક પદનું જ્ઞાન.

(૭) સંઘાત શ્રુત :-ગત્યાદિ ચૌદ માર્ગણામાં કોઈ પણ એક માર્ગણાની એક પેટા માર્ગણાનું જ્ઞાન નરકગત્યાદિનું.

(૮) સંઘાત સમાસ શ્રુત :-એક માર્ગણાંતર્ગત અનેક પેટા માર્ગણાનું જ્ઞાન.

(૯) પ્રતિપત્તિ શ્રુત :-ચૌદ માર્ગણામાંથી કોઈ પણ એક માર્ગણાનું જ્ઞાન.

(૧૦) પ્રતિપત્તિ સમાસ શ્રુત :-ચૌદ માર્ગણામાંથી અનેક પેટા માર્ગણાનું જ્ઞાન.

(૧૧) અનુયોગ શ્રુત :-સપ્તપદાદિ નવ અનુયોગ દ્વારમાંથી કોઈ પણ એક અનુયોગ દ્વારનું જ્ઞાન.

૭. જેમ વર્તમાનમાં ઓછામાં ઓછા નાણાંના સ્ટાન્ડર્ડને ૧ નથો પૈસો કહેવાય છે. તદ્દન નિર્ધારન માણસ પાસે પણ અનેક પૈસાની મૂડી હોય, પણ તેનાથી નિકટના માણસ પાસે એક પૈસાની મૂડી વધારે હોય તે વધારાની મૂડી (જે વચ્ચેનો તફાવત) ૧ પૈસા જેટલી થાય છે તેમ સૂક્ષ્મલઘ્વિઅપર્યાપ્ત જીવોનું જ્ઞાન પણ અનંત પર્યાયનું હોય છે. તેનાથી નિકટના જીવને જે વધારાનું જ્ઞાન (જે જીવોનાં જ્ઞાન વચ્ચેનો ઓછામાં ઓછો તફાવત) તે પર્યાય શ્રુત કહેવાય.

૮. અર્થપરિસમાપ્તિ: પદમ્ તથા વિમલ્કચન્તં પદમ્ એમ પદ અંગે કહેવાય છે, પરંતુ તે અહીં ન લેતા આચારાંગને વિષે ૧૮,૦૦૦ પદ કહ્યાં છે, તેમાંના એક પદનું જ્ઞાન થયું તે પદજ્ઞાન.

૯. સપ્તપદાદિ નવ અનુયોગ દ્વારની વ્યાખ્યા નવ તત્ત્વમાં આપેલ છે. જુઓ પદાર્થ પ્રકાશ ભાગ ૧ લો. પૃષ્ઠ ૫૮, ૫૯, ૬૦.

(૧૨) અનુયોગ સમાસ શ્રુત:—સત્પદાદિ નવ અનુયોગ દ્વારમાંથી અનેક અનુયોગોનું જ્ઞાન.

(૧૩) પ્રાભૃતપ્રાભૃત શ્રુત:—એક પ્રાભૃતપ્રાભૃતનું જ્ઞાન.

(૧૪) પ્રાભૃતપ્રાભૃત સમાસ શ્રુત:—અનેક પ્રાભૃત પ્રાભૃતનું જ્ઞાન.

(૧૫) પ્રાભૃત શ્રુત:—એક પ્રાભૃતનું જ્ઞાન.

(૧૬) પ્રાભૃત સમાસ શ્રુત:—અનેક પ્રાભૃતનું જ્ઞાન.

(૧૭) વસ્તુ શ્રુત:—એક વસ્તુનું જ્ઞાન.

(૧૮) વસ્તુસમાસ શ્રુત:—અનેક વસ્તુનું જ્ઞાન.

(૧૯) પૂર્વ શ્રુત:—એક પૂર્વનું જ્ઞાન.

(૨૦) પૂર્વ સમાસ શ્રુત:—અનેક પૂર્વોનું જ્ઞાન.

પ્રત્યેક પૂર્વમાં અનેક વસ્તુ હોય છે.

„ વસ્તુમાં „ પ્રાભૃત „ „

„ પ્રાભૃતમાં „ પ્રાભૃત પ્રાભૃત હોય છે.

અર્થાત્ વસ્તુ એ પૂર્વનો અંતર્ગત અધિકાર છે.

પ્રાભૃત એ વસ્તુનો અંતર્ગત અધિકાર છે.

પ્રાભૃત પ્રાભૃત એ પ્રાભૃતનો અંતર્ગત અધિકાર છે.

અવધિજ્ઞાન (૬ લેદ)

અવધિજ્ઞાન :—અમુક મર્યાદામાં રહેલા રૂપી પદાર્થોનો ઇન્દ્રિયોથી નિરપેક્ષ આત્મા દ્વારા થતો સાક્ષાત્ બોધ.....

અવધિજ્ઞાનના છ લેદ છે.

(૧) અનુગામી :—ચક્ષુની જેમ જ્યાં જઈએ ત્યાં સાથે આવે.

(૨) અનનુગામી :—જ્યાં ઉત્પન્ન થયું હોય ત્યાં જ રહે પરંતુ અન્યત્ર જતા સાથે ન આવે (સાંકળથી બાંધેલા દીવાની જેમ)

(૩) વધીમાન :—ઉત્પન્ન થયા પછી પ્રશસ્ત અધ્યવસાયના કારણે વધતું જાય તે. આ અવધિજ્ઞાન જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા વિષયનું ઉત્પન્ન થઈ ચાલતું ઉત્કૃષ્ટથી અલોકમાં લોક પ્રમાણુ ૧૦અસંખ્ય ખંડોને જોઈ શકવાના સામર્થ્યવાળું થાય.

હીયમાન :—ઉત્પન્ન થયા પછી ઘટતું જાય.

પ્રતિપાતી :—પ્રગટ થયા પછી નાશ પામે તેવું.

અપ્રતિપાતી :—પ્રગટ થયા પછી કદી પણ નાશ ન પામે તેવું.

લોકાકાશ સુધીનું અવધિજ્ઞાન પ્રતિપાતી છે. જ્યારે અલોકના એક પ્રદેશ પણ જોવાના સામર્થ્યવાળું અવધિજ્ઞાન અપ્રતિપાતી છે. કેવળજ્ઞાન અપાવીને જ રહે.

પ્ર. પ્રતિપાતી અને હીયમાનમાં ફેર શો ?

ઉ. પ્રતિપાતી એક સાથે નાશ પામે છે જ્યારે હીયમાન ધીમે ધીમે ઘટતું જાય છે.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી અવધિજ્ઞાનનો વિષય

અવધિજ્ઞાની (૧) દ્રવ્યથી—જઘન્યથી અનંતા રૂપી દ્રવ્યોને જાણે તથા જુએ. ઉત્કૃષ્ટથી સર્વ રૂપી દ્રવ્યોને જાણે-જુએ.

(૨) ક્ષેત્રથી—અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ રૂપી પદાર્થોને જુવે-જાણે, ઉત્કૃષ્ટથી અલોકમાં લોક પ્રમાણુવાળા અસંખ્ય ખંડોને જુવે તથા જાણે. (તેટલી શક્તિ ધરાવે)

(૩) કાળથી—અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી આવલિકાના અસંખ્ય ભાગ જેટલા કાળ સુધીના રૂપી દ્રવ્યના પર્યાયોને જાણે ઉત્કૃષ્ટથી અતીત તથા અનાગત અસંખ્ય કાળચક્ર સુધીના પર્યાયોને જાણે-જુએ.

(૪) ભાવથી—જઘન્યથી અનંતા ભાવોને જુવે ને જાણે, ઉત્કૃષ્ટથી પણ સર્વ ભાવોના અનંત ભાગરૂપ અનંતા ભાવોને જાણે ને જુએ.

૧૦.જો કે અલોકમાં રૂપી પદાર્થો નથી. તેથી અવધિજ્ઞાની અલોકમાં કંઈ પણ જોતા કે જાણતા નથી. પરંતુ તેમનું સામર્થ્ય તેટલું હોય છે કે જો અલોકમાં રૂપી પદાર્થો હોત તો તે જોઈ શકત....

દેવતા નારકીને ભવપ્રત્યયી (ભવના કારણે) અવધિજ્ઞાન હોય છે. જ્યારે મનુષ્ય તિર્યંચને ગુણ પ્રત્યયી (ગુણના નિમિત્તે) અવધિજ્ઞાન હોય છે.

મન:પર્યવજ્ઞાન

અઢીદ્વીપમાં રહેલા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મનુષ્યો તથા તિર્યંચોના મનોદ્રવ્યના મન તરીકે પરિણમાવેલ પર્યાયો જેનાથી જણાય તે મન:પર્યવજ્ઞાન.^{૧૧}

મન:પર્યવજ્ઞાનના બે પ્રકાર છે.

(૧) ઋજુમતિ:—સામાન્યથી જાણે, જેમ કે આને ‘ઘટ’ વિચાર્યો છે.

(૨) વિપુલમતિ:—વિશેષથી જાણે, જેમ કે આને માટીનો લાલ રંગનો અમુકની માલિકીનો મોટો ઘડો ચિંતવ્યો. આમ અનેક પર્યાય સહિત જાણે.

કેવળજ્ઞાન

કેવળજ્ઞાન :—લોકાલોકના સર્વ દ્રવ્યોના ત્રિકાલિક સર્વ પર્યાયો એક સમયે એક સાથે જેનાથી જણાય તે કેવળજ્ઞાન.

કેવળના છ અર્થ છે.

(૧) શુદ્ધ :—જ્ઞાનાવરણ કર્મના આવરણથી સંપૂર્ણ રહિત છે, તેથી શુદ્ધ.

૧૧. પ્ર. :—મન:પર્યવજ્ઞાન રૂપીદ્રવ્ય વિષયી છે. તો પછી અરૂપી એવા મનના વિચારો શી રીતે જાણી શકાય ?

ઉ. :—જીવના વિચારો કે ચિંતન મન:પર્યવજ્ઞાનથી સાક્ષાત્ જણાતા નથી પણ જીવોને ચિંતન માટે મનોવર્ગણના પુદ્ગલોનું આલંબન લેવું પડે છે. મનોવર્ગણના પુદ્ગલો કાયયોગથી ગ્રહણ થાય છે અને મનોયોગથી ચિંતનમાં તે પુદ્ગલોનો ઉપયોગ થાય છે. આવા મનોવર્ગણના પુદ્ગલને દ્રવ્ય મન કહેવાય છે. આવા દ્રવ્યમનરૂપ પુદ્ગલોના પર્યાયોને (આકારને) મન:પર્યવજ્ઞાની મન:પર્યવજ્ઞાનના બળથી જાણે છે. અને પછી મનોવર્ગણના પુદ્ગલોનો આવો આવો આકાર છે. માટે આને આમ ચિંતવ્યું છે. એમ મતિ શ્રુતજ્ઞાનથી અનુમાન કરે છે.

- (૨) સકલ :—ઉત્પન્ન થતાની સાથે સઘળું જાણે.
 (૩) અસાધારણ :—તેના સમાન બીજું કોઈ જ્ઞાન નથી.
 (૪) અનંત :—અનંત વસ્તુને જાણે અથવા અનંતકાળ રહે છે.
 (૫) નિર્વ્યાધાત :—કોઈ પણ જાતના વ્યાધાત રહિત.....
 (૬) એક :—મત્યાદિ ચાર જ્ઞાનથી રહિત.

મત્યાદિ ચાર જ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક ભાવે છે, જ્યારે કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિક ભાવે છે. તેથી કેવળજ્ઞાનની હાજરીમાં મતિજ્ઞાનાદિની વિદ્યમાનતા મનાતી નથી.

વાદળથી ઘેરાયેલા સૂર્યનો પ્રકાશ મકાનની દીવાલો વગેરેમાં રહેલ બારી આદિમાંથી મકાનમાં આવે છે અને ઘટાદિ પદાર્થોને પ્રકાશિત કરે છે. તેવી રીતે કેવળજ્ઞાનાવરણ કર્મથી ઢંકાયેલો કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ મતિજ્ઞાનાવરણાદિના ક્ષયોપશમરૂપ બારીઓ દ્વારા આત્મામાં પ્રગટ થાય છે. તે જ્ઞાનનો પ્રકાશ મતિજ્ઞાનાદિ તરીકે ઓળખાય છે. દીવાલો વગેરે બધું જ દૂરે થતાં સૂર્યનો પ્રકાશ અસ્પષ્ટ નથી રહેતો પણ સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ રૂપે છે. અને તે બારીઓનો પ્રકાશ નથી કહેવાતો. બારીના પ્રકાશથી જુદો ગણાય છે. તેવી જ રીતે કેવળજ્ઞાનાવરણીય તેમજ મતિજ્ઞાનાવરણાદિના સર્વથા નાશથી ઉત્પન્ન થતું યથાવસ્થિત વસ્તુને ઓળખાવતું સ્પષ્ટ જ્ઞાનરૂપ કેવળજ્ઞાન મતિજ્ઞાનાદિ રૂપે નથી ગણાતું પણ મતિજ્ઞાનાદિથી જુદું ગણાય છે. તેથી કેવળજ્ઞાન વખતે મતિજ્ઞાનાદિની વિદ્યમાનતા નથી મનાતી.

અન્ય આચાર્યો કેવળજ્ઞાન વખતે મતિજ્ઞાનાદિની હાજરી માને છે. પરંતુ જેમ સૂર્યના પ્રકાશમાં ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા, મણિ, અગ્નિ, લાઈટ વગેરેનો પ્રકાશ આવરાઈ જાય છે તેમ કેવળજ્ઞાન વખતે ચારે જ્ઞાનોની પ્રભા ઢંકાઈ જાય છે.

દ્રવ્યથી કેવળજ્ઞાની રૂપી-અરૂપી સર્વ દ્રવ્યોને જાણે-જુવે.
 ક્ષેત્રથી ,, લોક-અલોક સર્વ ક્ષેત્રને ,, ,,
 કાળથી ,, ત્રણે કાળ એકસાથે જાણે-જુવે.
 ભાવથી ,, સર્વ જીવ-અજીવના સર્વભાવને જાણે-જુવે.

દર્શનાવરણ કર્મ (૯ લેદ)

દર્શનાવરણ કર્મના ૯ લેદ છે.

ચક્ષુદર્શન આદિ ચાર પ્રકારના દર્શન ગુણને ઢાંકે તે ચાર પ્રકારના દર્શનાવરણ તથા પાંચ પ્રકારની નિદ્રા થઈ કુલ દર્શનાવરણ કર્મના ૯ લેદ થાય છે.

ચક્ષુદર્શન :—ચક્ષુ દ્વારા થતો વસ્તુનો સામાન્યબોધ.

અચક્ષુદર્શન :—ચક્ષુ સિવાયની ચાર ઇન્દ્રિયો તથા મન દ્વારા થતો વસ્તુનો સામાન્ય બોધ.

અવધિદર્શન :—મર્યાદામાં રહેલારૂપી પદાર્થો વિષે સામાન્ય બોધ.

કેવળદર્શન :—લોકાલોકના સર્વ દ્રવ્યોનો સામાન્ય બોધ.

છત્રસ્થ જીવને પ્રથમ દર્શનોપયોગ હોય છે પછી જ્ઞાનોપયોગ હોય છે અને અંતર્મુહૂર્તે અંતર્મુહૂર્તે બદલાય છે. જ્યારે કેવળજ્ઞાની ભગવંતને પ્રથમ જ્ઞાનોપયોગ હોય છે પછી દર્શનોપયોગ હોય છે અને સમયે સમયે બદલાય છે.

પ્ર. કેવળદર્શન, અવધિદર્શનની જેમ મનઃપર્યવદર્શન કેમ નથી ?

ઉ. મનઃપર્યવજ્ઞાની તથાપ્રકારના ક્ષયોપશમભાવથી પહેલેથી જ વિશેષપણે મનોવર્ગણના પુઠ્ઠલો ગ્રહણ કરે છે સામાન્યપણે ગ્રહણ કરતા નથી તેથી મનઃપર્યવદર્શન ન હોય.

ચક્ષુદર્શનને ઢાંકે તે ચક્ષુદર્શનાવરણ.

અચક્ષુદર્શનને ઢાંકે તે અચક્ષુદર્શનાવરણ.

અવધિદર્શનને ઢાંકે તે અવધિદર્શનાવરણ.

કેવળદર્શનને ઢાંકે તે કેવળદર્શનાવરણ.

પાંચ નિદ્રા

નિદ્રા :—જેમાં નખની ચપટી વગેરે દ્વારા સુખેથી જાગી શકાય તે.

નિદ્રા નિદ્રા :—જેમાં મુશ્કેલીથી જાગી શકાય તે.

પ્રચક્ષા :—જેમાં ખેઠાખેઠા કે ઉભાઉભા ઉંઘે તે.

પ્રચક્ષા પ્રચક્ષા :—જેમાં ચાલતા ચાલતા ઉંઘે તે.

શીણુદ્ધી :—દિવસે (જાગૃત અવસ્થામાં) ચિંતવેલ કાર્યને રાત્રે

નિદ્રામાં કરે. આ વખતે શરીરમાં ઘણું બળ એકત્રિત થાય છે. પ્રથમ સંઘયણુવાળાને વાસુદેવથી અર્ધું બળ હોય છે. જ્યારે છેલ્લા સંઘયણુવાળાને પોતાનાથી બમણું કે ત્રણગણું બળ હોય છે. થીણુદ્ધી નિદ્રાના ઉદયવાળો જીવ સામાન્યથી સર્વવિરતિ માટે અયોગ્ય છે.

પાંચ પ્રકારની નિદ્રા દર્શનાવરણ કર્મના ઉદયથી હોય છે.

ચાર પ્રકારનું દર્શનાવરણ કર્મ મૂળથી દર્શનલબ્ધિનો નાશ કરે છે. તેના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત દર્શનલબ્ધિને નિદ્રા હણે છે.

વેદનીય કર્મ (૨ ભેદ)

વેદનીય કર્મના બે ભેદ છે.

સાતાવેદનીય:—જે કર્મના ઉદયથી જીવને સુખનો અનુભવ થાય તે.

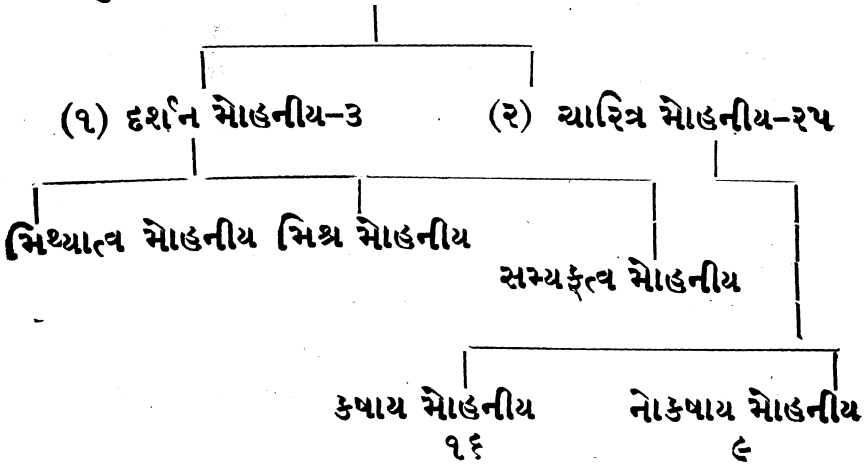
અસાતાવેદનીય:—જે કર્મના ઉદયથી જીવને દુઃખનો અનુભવ થાય તે.

દેવ મનુષ્યને પ્રાયઃ સાતાવેદનીયનો ઉદય હોય છે. જ્યારે તિર્યંચ નારકીને પ્રાયઃ અસાતાવેદનીયનો ઉદય હોય છે.

મોહનીય કર્મ (૨૮ ભેદ)

જીવને સંસારમાં મુઝાવે તે મોહનીય કર્મ. અથવા જીવને સાચાખોટાના વિવેકથી રહિત કરે તે મોહનીય કર્મ.

તેના મુખ્ય બે પ્રકાર

દર્શન મોહનીય

(૧) મિથ્યાત્વમોહનીય:—જે કર્મના ઉદયથી જિનપ્રણીત વચન પર રુચિ (શ્રદ્ધા) ન થાય, (પરંતુ અરુચિ હોય).

(૨) મિશ્ર મોહનીય:—જે કર્મના ઉદયથી જિનપ્રણીત વચન પર રુચિ ન થાય, અરુચિ પણ ન થાય. (અન્ન પ્રત્યે નાળિયેર દ્વીપના મનુષ્યોની માફક).

(૩) સમ્યક્ત્વ મોહનીય:—જે કર્મના ઉદયથી જિનપ્રણીત વચન પર રુચિ થાય...

[સમ્યક્ત્વ એ આત્માનો ગુણ છે, તે સમ્યક્ત્વ મોહનીય કર્મના ઉદયથી થતો નથી. પરંતુ સમ્યક્ત્વ મોહનીય કર્મના દળિયા વિશુદ્ધ છે. તેથી સમ્યક્ત્વ ગુણનો ઘાત ન કરી શકે પરંતુ કોઈ વખત અતિચાર લગાડે છે.]

ચારિત્ર મોહનીય

કષાય મોહનીય—૧૬ પ્રકારે.

મૂળ કષાય ૪:—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ...

દરેકના ચાર ચાર પ્રકાર છે.

(૧) અનંતાનુબંધી:—જેનાથી અનંત સંસારનો અનુબંધ થાય.

(૨) અપ્રત્યાખ્યાનીય:—જેનાથી અલ્પ પણ પચ્ચક્ષાણુ થઈ શકે નહિ.

(૩) પ્રત્યાખ્યાનીય:—જેનાથી સર્વ વિરતિરૂપ પચ્ચક્ષાણુ થઈ શકે નહિ.

(૪) સંજ્ઞકન:—જે ચારિત્રને કંઈક બાળે.

કષાયો કયા કયા ગુણનો ઘાત કરે, કઈ ગતિમાં લઈ જાય. કેટલો કાળ ટકે તથા કેના જેવા હોય તે વાત સમજાવતો કોઠો નીચે પ્રમાણે છે.

કષાય	ગુણઘાત	ગતિ પ્રાપ્તિ	સ્થિતિ	કોધ કોના જેવો
અનંતાનુબંધી	સમ્યક્ત્વ	નરક	યાવજ્જીવ	પર્વતના વિભાગ
અપ્રત્યાખ્યાનીય	દેશવિરતિ	તિર્યંચ	૧ વર્ષ	પૃથ્વીની કાડ
પ્રત્યાખ્યાનીય	સર્વવિરતિ	મનુષ્ય	૪ માસ	રેતીમાં રેખા
સંજ્વલન	યથાખ્યાત ચારિત્ર	દેવ	૧ પક્ષ	પ્રાણીમાં રેખા

કષાય	માન કોના જેવું	માયા કોના જેવી	લોભ કોના જેવો
અનંતાનુબંધી	પથરનો થાંભલો	કઠણ વાંસના મૂળ	કીરમજનો રંગ
અપ્રત્યાખ્યાનીય	હાડકાંનો ,,	ઘેટાના શીંગડા	ગાડાની મળી
પ્રત્યાખ્યાનીય	કાષ્ટનો ,,	ગોમૂત્ર	કાજળ
સંજ્વલન	નેતરની સોટી	વાંસની છાલ	હળદરનો રંગ

૧૬ કષાયના રસની અંપેક્ષાએ ૬૪ લેદ.

અનંતાનુબંધી કોધ અનંતાનુબંધી જેવો.

,, ,, અપ્રત્યાખ્યાનીય જેવો.

,, ,, પ્રત્યાખ્યાનીય જેવો.

,, ,, સંજ્વલન જેવો.

આ રીતે બાકીના કષાયના પણ લેદ સમજવા.

નોકષાય : ૯

હાસ્થ:—જેના ઉદયથી નિમિત્તથી અથવા નિમિત્ત વગર હસવું આવે.

રતિ:—જેના ઉદયથી બાહ્ય અભ્યંતર વસ્તુ પર પ્રીતિ થાય.

અરતિ:—જેના ઉદયથી બાહ્ય અભ્યંતર વસ્તુ પર અપ્રીતિ થાય.

શોક:—જેના ઉદયથી ઇષ્ટ વિયોગાદિમાં રહે, નિસાસા મૂકે, માથું ફેટે વગેરે કરે.

ભય:—જેના ઉદયથી નિમિત્તથી અથવા નિમિત્ત વગર ભય પામે.

જુગુપ્સા:—જેના ઉદયથી શુભ કે અશુભ વસ્તુ પર દુર્ગંધ થાય.

પુરુષવેદ:—જેના ઉદયથી પુરુષને સ્ત્રીના ભોગની ઇચ્છા થાય.

સ્ત્રીવેદ:—જેના ઉદયથી સ્ત્રીને પુરુષના ભોગની ઇચ્છા થાય.

નપુંસકવેદ:—જેના ઉદયથી ઉભયને ભોગવવાની ઇચ્છા થાય.

પુરુષવેદ તૃણના અગ્નિ જેવો છે.

સ્ત્રીવેદ છાણના અગ્નિ જેવો છે.

નપુંસકવેદ નગરના દાહ જેવો છે.

કષાયના સહચારી તથા પ્રેરક હોવાથી હાસ્યાદિ નવને નોકષાય કહેવાય છે. કષાયોની સાથે ઉદયમાં આવે છે. અને કષાયોના સમાન વિપાક બતાવે છે.

આયુષ્ય કર્મ—૪ પ્રકારે

નરકાયુષ્ય:—જે કર્મના ઉદયથી જીવ નરકના ભવમાં રહે.

તિર્યંચાયુષ્ય:—જે કર્મના ઉદયથી જીવ તિર્યંચના ભવમાં રહે.

મનુષ્યાયુષ્ય:—જે કર્મના ઉદયથી જીવ મનુષ્યના ભવમાં રહે.

દેવાયુષ્ય:—જે કર્મના ઉદયથી જીવ દેવના ભવમાં રહે.

તે તે ભવમાં અવસ્થિતિમાં (રહેવામાં) કારણભૂત તે તે આયુષ્ય કર્મ છે.

આયુષ્ય કર્મ બેડી જેવું છે. જેમ બેડીમાં નંખાયેલો ચોર તેમાંથી નીકળવા ઇચ્છા કરે તો પણ અમુક કાળ સુધી તેમાં જ રહે છે. નીકળી શકતો નથી. તેવી રીતે નારકાદિ પણ નીકળવાની ઇચ્છાવાળા હોવા છતાં તે તે આયુષ્યથી તે તે ભવમાં ધારણ કરાય છે.

ગોત્રકર્મ^{૧૨}—૨ પ્રકારે

૧૨. આયુષ્ય કર્મ પછી નામકર્મ કર્મ મુજબ આવે આમ છતાં તેનો વિસ્તાર વધુ હોવાથી તેને છેલ્લે લીધું છે. વચ્ચે ગોત્ર અને અંતરાયકર્મના ભેદોની વ્યાખ્યા આપી દીધી છે.

(૧) ઉચ્ચગોત્ર:—જે કર્મના ઉદયથી લોકમાં પૂજા (આદર, ગૌરવ, સત્કાર)ની પ્રાપ્તિ થાય તેવા કુળમાં જન્મ થાય.

(૨) નીચગોત્ર:—જે કર્મના ઉદયથી લોકમાં નિંદા થાય તેવા કુળમાં જન્મ થાય...

અંતરાય કર્મ પાંચ પ્રકારે

(૧) દાનાંતરાય:—જેના ઉદયથી દાનની સામગ્રી હોય, ગુણુવાન પાત્ર મળે, દાનનું ફળ જાણે છતાં દાન ન આપી શકે.

(૨) લાંભાંતરાય:—જેના ઉદયથી દાતા ઉદાર હોય, દેય વસ્તુ પણ હોય, યાચક યાચના કુશળ હોય છતાં મેળવી ન શકે.

(૩) ભોગાંતરાય:—જેના ઉદયથી આહારાદિ ભોગ્ય વસ્તુઓ હોય, પોતે વિરતિ વગરનો હોય તો પણ ભોગવી ન શકે.

(૪) ઉપભોગાંતરાય:—જેના ઉદયથી વસ્ત્રાદિંકારાદિ ઉપભોગની સામગ્રી હોવા છતાં તેનો ઉપભોગ ન કરી શકે.

(૫) વીર્યાંતરાય:—જે કર્મના ઉદયથી યુવાન વય., નિરોગી શરીર, બળ વગેરે હોય છતાં તેને ફેરવી ન શકે. (તણખલું પણ ભાંગી ન શકે.)

નામકર્મ

૪૨-૬૭-૯૩-૧૦૩ ભેદ

નામકર્મના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર

પિંડ પ્રકૃતિ	પ્રત્યેક પ્રકૃતિ	ત્રસ સ્થાવર દશકા
૧૪, ૩૬, ૬૫, ૭૫	૮	૨૦

પ્રત્યેક પ્રકૃતિ આઠ જ છે. ત્રસ તથા સ્થાવરના બે દશકા છે એટલે વીશ પ્રકૃતિ છે. જ્યારે પિંડ પ્રકૃતિના મૂળ ભેદ ગણીએ તો

ગતિ જાતિ, શરીર આદિ ૧૪ થાય. ગતિ આદિના ૪-૫ વગેરે પેટાલેદન ગણીએ તો ૬૫ થાય, પાંચના બદલે પંદર બંધન ગણીએ તો ૭૫ થાય અને વર્ણાદિ ૪ ના અવાંતર ૨૦ લેદન ગણતાં મૂળ ૪ જ ગણીએ, તેમજ બંધન અને સંઘાતનનો શરીરમાં સમાવેશ કરી લઈએ તો ૩૬ થાય. આમ વિવિધ રીતે પિંડપ્રકૃતિના ૧૪, ૩૬, ૬૫, ૭૫ લેદન થતા હોઈ તેમાં પ્રત્યેક પ્રકૃતિના ૮ તથા ત્રસ સ્થાવર દશકાના ૨૦ ઉમેરતાં નામકર્મના ૪૨, ૬૭, ૯૩ અને ૧૦૩ લેદન થાય છે.

પિંડ પ્રકૃતિના ૧૪ તથા તેના પેટા લેદનની ગણના

(૧) ગતિ નામકર્મ	૪	(૮) સંસ્થાન નામકર્મ	૬
(૨) જાતિ નામકર્મ	૫	(૯) વર્ણ નામકર્મ	૫
(૩) શરીર નામકર્મ	૫	(૧૦) ગંધ નામકર્મ	૨
(૪) અંગોપાંગ નામકર્મ	૩	(૧૧) રસ નામકર્મ	૫
(૫) બંધન નામકર્મ	૫ (૧૫)	(૧૨) સ્પર્શ નામકર્મ	૮
(૬) સંઘાતન નામકર્મ	૫	(૧૩) આનુપૂર્વી નામકર્મ	૪
(૭) સંઘયજુ નામકર્મ	૬	(૧૪) વિહાયોગતિ નામકર્મ	૨
			૩૨
	૩૩ (૪૩)		= ૬૫ (૭૫)

પિંડ પ્રકૃતિ

(૧) ગતિ નામકર્મ ૪ પ્રકારે

(i) દેવગતિ નામકર્મ :- જે કર્મના ઉદયથી જીવનો દેવગતિ રૂપ પર્યાય થાય તે.

(ii) મનુષ્યગતિ નામકર્મ :- જે કર્મના ઉદયથી જીવનો મનુષ્યગતિ રૂપ પર્યાય થાય.

(iii) તિર્યંચગતિ નામકર્મ :- જે કર્મના ઉદયથી જીવનો તિર્યંચગતિ રૂપ પર્યાય થાય.

(iv) નરકગતિ નામકર્મ :- જે કર્મના ઉદયથી જીવનો નરકગતિ રૂપ પર્યાય થાય તે.

(૨) જાતિ નામકર્મ : ૫ પ્રકારે

(i) એકેન્દ્રિય જાતિ નામકર્મ :- જે કર્મના ઉદયથી અનેક ભેદવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં આ એકેન્દ્રિય છે તેવા વ્યવહારમાં કારણભૂત સમાન પરિણામ થાય તે એકેન્દ્રિય જાતિ નામકર્મ.

આ જ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય જાતિ નામકર્મ, તેકેન્દ્રિય જાતિ નામકર્મ, ચતુરેન્દ્રિય જાતિ નામકર્મ, પાંચેન્દ્રિય જાતિ નામકર્મની વ્યાખ્યા જાણવી.

દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય અંગોપાંગ નામકર્મના ઉદયથી થાય છે. ભાવ-ઇન્દ્રિય મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોના ક્ષયોપશમથી થાય છે. જ્યારે એકેન્દ્રિયાદિ રૂપે વ્યવહાર એકેન્દ્રિયાદિ જાતિ નામકર્મના ઉદયથી થાય છે. જન્મથી આંધળો પણ ચતુરેન્દ્રિય નથી કહેવાતો, તેમજ બકુલાદિ વનસ્પતિમાં પાંચે ઇન્દ્રિયનું જ્ઞાન દેખાવા છતાં તે પાંચેન્દ્રિય નથી કહેવાતી, તેનું કારણ આંધળાને પણ પાંચેન્દ્રિય જાતિ નામકર્મનો તથા બકુલાદિને એકેન્દ્રિય જાતિ નામકર્મનો ઉદય છે.

(૩) શરીર નામકર્મ : ૫ પ્રકારે

(i) ઔદારિક શરીર નામકર્મ :- જે કર્મના ઉદયથી જીવ ઔદારિક શરીર યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે, ઔદારિક શરીર રૂપે પરિણમાવે અને આત્મા જોડે એકમેક કરે તે ઔદારિક શરીર નામકર્મ.

આજ રીતે વૈકિય શરીર નામકર્મ, આહારક શરીર નામકર્મ, તૈજસ શરીર નામકર્મ, કાર્મણુ શરીર નામકર્મની વ્યાખ્યા જાણવી.

(૪) અંગોપાંગ નામકર્મ : ૩ પ્રકારે

(i) ઔદારિક અંગોપાંગ નામકર્મ :- જે કર્મના ઉદયથી

ઔદારિક શરીર રૂપે પરિણમેલ પુદ્ગલોમાંથી જીવ અંગ, ઉપાંગ અને અંગોપાંગની રચના કરે.

અંગ ૮ :- બે સાથળ, બે બાહુ, છાતી, પીઠ, પેટ, મસ્તક.

ઉપાંગ :- અંગના અવયવ તે ઉપાંગ—આંખ, કાન, નાક, આંગળી વગેરે.

અંગોપાંગ :- ઉપાંગના અવયવ તે અંગોપાંગ કેશ, રોમ, પર્વ, નખ વગેરે.

આ જ રીતે વૈક્રિય અંગોપાંગ નામકર્મ તથા આહારકે અંગોપાંગ નામકર્મની વ્યાખ્યા જાણવી.

તૈજસ તથા કાર્મણુ શરીરને અંગોપાંગ હોતા નથી.

(૫) બંધન નામકર્મ : ૫ પ્રકારે

(i) ઔદારિક બંધન નામકર્મ :- જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વગૃહીત^{૧૩} ઔદારિક પુદ્ગલોનો ગૃહ્યમાણુ^{૧૪} ઔદારિક પુદ્ગલો જોડે સંબંધ થાય તે ઔદારિક બંધન નામકર્મ.

જેમ લાખથી બે લાકડા જોડાય છે તેમ પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા ઔદારિક પુદ્ગલો જોડે નવા ગ્રહણ કરાતા ઔદારિક પુદ્ગલો બંધન નામકર્મના ઉદયથી જોડાય છે.

આ જ રીતે વૈક્રિય બંધન નામકર્મ આદિની વ્યાખ્યા જાણવી. મતાંતરે બંધન નામકર્મ ૧૫ પ્રકારે.

(૧) ઔદા. ઔદા. બંધન નામકર્મ :- જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વગૃહીત ઔદારિક પુદ્ગલોની જોડે ગૃહ્યમાણુ ઔદારિક પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય તે.

(૨) ઔદા. તૈજસ બંધન નામકર્મ :- જે કર્મથી ગૃહીત કે ગૃહ્યમાણુ ઔદારિક પુદ્ગલો જોડે ગૃહ્યમાણુ કે ગૃહીત તૈજસ પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય તે.

૧૩. ગૃહીત=પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા ૧૪. ગૃહ્યમાણુ=વર્તમાનમાં ગ્રહણ કરાતા.

(૩) ઔદા. કાર્મણુ બંધન નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી ગૃહીત કે ગૃહ્યમાણુ ઔદારિક પુદ્ગલો જોડે ગૃહ્યમાણુ કે ગૃહીત કાર્મણુ પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય.

(૪) વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વગૃહીત વૈક્રિય પુદ્ગલો જોડે ગૃહ્યમાણુ વૈક્રિય પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય તે.

(૫) વૈક્રિય તૈજસ બંધન નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી ગૃહીત કે ગૃહ્યમાણુ વૈક્રિય પુદ્ગલો જોડે ગૃહ્યમાણુ કે ગૃહીત તૈજસ પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય.

(૬) ત્રૈક્રિય કાર્મણુ બંધન નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી ગૃહીત કે ગૃહ્યમાણુ વૈક્રિય પુદ્ગલો જોડે ગૃહ્યમાણુ કે ગૃહીત કાર્મણુ પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય તે.

(૭) આહારક આહારક બંધન નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વગૃહીત આહારક પુદ્ગલો જોડે ગૃહ્યમાણુ આહારક પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય.

(૮) આહારક તૈજસ બંધન નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી ગૃહીત કે ગૃહ્યમાણુ આહારક પુદ્ગલો જોડે ગૃહ્યમાણુ કે ગૃહીત તૈજસ પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય.

(૯) આહારક કાર્મણુ બંધન નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી ગૃહીત કે ગૃહ્યમાણુ આહારક પુદ્ગલો જોડે ગૃહ્યમાણુ કે ગૃહીત કાર્મણુ પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય.

(૧૦) ઔદા. તૈજસ કાર્મણુ બંધન નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી ગૃહીત કે ગૃહ્યમાણુ ઔદારિક, તૈજસ, કાર્મણુ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબંધ થાય.

(૧૧) વૈક્રિય, તૈજસ, કાર્મણુ બંધન નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી ગૃહીત કે ગૃહ્યમાણુ વૈક્રિય, તૈજસ, કાર્મણુ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબંધ થાય.

(૧૨) આહારકે તૈજસ કાર્મણુ બંધન નામકર્મ :—જે કર્મના ઉદયથી ગૃહીત કે ગૃહ્યમાણુ આહારક, તૈજસ, કાર્મણુ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબંધ થાય તે.

(૧૩) તૈજસ તૈજસ બંધન નામકર્મ :—જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વગૃહીત તૈજસ પુદ્ગલો જેડે ગૃહ્યમાણુ તૈજસ પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય તે.

(૧૪) તૈજસ કાર્મણુ બંધન નામકર્મ :—જે કર્મના ઉદયથી ગૃહીત કે ગૃહ્યમાણુ તૈજસ પુદ્ગલો જેડે ગૃહ્યમાણુ કે ગૃહીત કાર્મણુ પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય તે.

(૧૫) કાર્મણુ કાર્મણુ બંધન નામકર્મ :—જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વગૃહીત કાર્મણુ પુદ્ગલો જેડે ગૃહ્યમાણુ કાર્મણુ પુદ્ગલોનો સંબંધ થાય તે.

(૬) સંઘાતન નામકર્મ : ૫ પ્રકારે

(i) ઔદારિક સંઘાતન નામકર્મ :— જે કર્મના ઉદયથી જીવ ઔદારિક પુદ્ગલોને પિંડ રૂપે કરે (એકઠા કરે) તે ઔદારિક સંઘાતન નામકર્મ જાણવું.

આ જ રીતે વૈક્રિય સંઘાતન નામકર્મ, આહારક સંઘાતન નામકર્મ, તૈજસ સંઘાતન નામકર્મ તથા કાર્મણુ સંઘાતન નામકર્મની વ્યાખ્યા જાણવી.

સંઘાતનની આ વ્યાખ્યા કર્મગ્રંથના^{૧૫} અનુસારે જાણવી.

૧૫. જં સંઘાયદ્ ડરલાદ્ પુગલે તળગણં વ દંતાલી ।

ત સંઘાયં બન્ધણમિવ તળુનામેણ પંચવિહં ॥ ૩૫ ॥

દાતરડાથી તણખલાને એકઠા કરાય તેમ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો પિંડરૂપે જે કર્મના ઉદયથી કરાય તે સંઘાતન બંધનની જેમ શરીરના નામ મુજબ પાંચ પ્રકારના છે.

પંચસંઘની^{૧૬} ટીકામાં મહયગિરિ મહારાજ તથા કર્મપ્રકૃતિ ટીકામાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજે “અમુક પ્રમાણવાળા શરીરની રચનાને અનુસરીને ઔદારિક પુદ્ગલ સમૂહનો સંઘાત કરવો (એકત્રિત કરવો) તે સંઘાતન નામકર્મ” એમ વ્યાખ્યા કરી છે.

(૭) સંઘયણુ નામકર્મ : ૬ પ્રકારે

(i) વજ્રક્ષપલ નારાય સંઘયણુ નામકર્મ :- જે કર્મના ઉદયથી જીવના શરીરમાં વજ્રક્ષપલ નારાય સંઘયણુની પ્રાપ્તિ થાય તે વજ્રક્ષપલ નારાય સંઘયણુ નામકર્મ.

આ જ રીતે ક્ષપલ નારાય સંઘયણુ નામકર્મ, નારાય સંઘયણુ નામકર્મ, અર્ધનારાય સંઘયણુ નામકર્મ, કીલિકા સંઘયણુ નામકર્મ, સેવાર્ત સંઘયણુ નામકર્મની વ્યાખ્યા જાણવી. અર્થાત્ જે પ્રકારના સંઘયણુ નામકર્મનો ઉદય જીવને વર્ત્તો હોય તે પ્રકારના સંઘયણુની પ્રાપ્તિ થાય.

સંઘયણુ = હાડકાની રચના.

જીવોને વિષે છ પ્રકારના સંઘયણુ હોય છે. ઔદારિક શરીરમાંજ હાડકાની રચના વિશેષ હોય છે. તેથી ઔદારિક શરીરમાં જ છ પ્રકારના સંઘયણુ હોય છે. વૈકિયાદિ શરીરમાં સંઘયણુ હોતા નથી. તેથી દેવતા નારકીને સંઘયણુ હોતા નથી. વળી એકેન્દ્રિય જીવોને પણ હાડકાં હોતા નથી તેથી સંઘયણુ ન હોય.

(૧) વજ્રક્ષપલ નારાય સંઘયણુ :- બે બાજુ^{૧૭} મર્કટખંધ

૧૬, તદા સજ્ઞાત્યન્તે વિણ્ડીક્રિયન્તે ઔદારિકાદિ પુદ્ગલા યેન તત્સંઘાતનમ્ । યદુદયવશાદૌદારિકાદિ પુદ્ગલાઃ ઔદારિકાદિ શરીરર-
ચનાનુકારિ સજ્ઞાતરુગા જાયન્તે । સમૂહરૂપ ક્રાય છે, એટલે કે પિંડરૂપ ક્રાય છે. ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો જેનાથી તે સંઘાતન છે, જેના ઉદયથી ઔદારિકાદિ શરીરની રચનાનુસાર સમૂહરૂપ થાય છે, અર્થાત્ જેટલા પુદ્ગલો જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં તેટલા ભેગા થાય.

૧૭. મર્કટન્વાનરનું અચ્ચુ; તે માતાની છાતીએ જેમ જેરથી વળગી રહે છે, તે રીતે બે હાડકાં પરસ્પર જેમાં વળગી રહ્યાં હોય તેવી રચનાને મર્કટ-ખંધ કહેવાય.

ઉપર હાડકાનો પાટો અને ઉપર ત્રણેને બાંધનાર હાડકાની ખીલી. આવી હાડકાની રચનાને ૧ હું વજ્રપલનારાય સંઘયણ કહેવાય છે.

(૨) ઋષભ નારાય સંઘયણ :—એ બાજુ મર્કટબંધ, ઉપર પાટો.

(૩) નારાય સંઘયણ :—એ બાજુ મર્કટબંધ.

(૪) અર્ધ નારાય સંઘયણ :—એક બાજુ મર્કટબંધ બીજી બાજુ ખીલી.

(૫) કીલિકા સંઘયણ :—એ હાડકાં માત્ર ખીલીથી બંધાયેલ હોય.

(૬) સેવાર્ત્ત સંઘયણ :—એ હાડકાં માત્ર સ્પર્શેલાં હોય. વારંવાર સેવાની જરૂર પડે તે.

(૮) સંસ્થાન નામકર્મ : ૬ પ્રકારે

(i) સમચતુરસ્ર સંસ્થાન નામકર્મ :—જે કર્મના ઉદ્દયથી જીવના શરીરમાં સમચતુરસ્ર સંસ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય તે.

આ જ પ્રમાણે ન્યગ્રોધ સંસ્થાન નામકર્મ, સાદિ સંસ્થાન નામકર્મ, કુબ્જ સંસ્થાન નામકર્મ, વામન સંસ્થાન નામકર્મ, હુંડક સંસ્થાન નામકર્મની વ્યાખ્યા જાણવી.

સંસ્થાન = શરીરની આકૃતિ વિશેષ.

સંસ્થાન કુલ ૬ પ્રકારના છે.

(૧) સમચતુરસ્ર સંસ્થાન :—સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં કહેલા ઉત્તમ પુરુષના લક્ષણ અને પ્રમાણથી યુક્ત શરીર હોય. જેમાં—

(૧) જમણા ઢીંચણથી ડાબો ખલો

(૨) ડાબા ઢીંચણથી જમણો ખલો

(૩) બે ઢીંચણ

(૪) મસ્તક અને પલાંઠી

આ ચારે વચ્ચેનું અંતર સરખું હોય.

(૨) ન્યગ્રોધ :—જેમાં ન્યગ્રોધ એટલે વટવૃક્ષની માફક નાલિની

ઉપરનો ભાગ પ્રમાણ-લક્ષણ યુક્ત હોય અને નીચેનો ભાગ ધરાધર ન હોય તે.

(૩) સાદિ :-નાભિની નીચેનો ભાગ પ્રમાણ-લક્ષણ યુક્ત હોય અને ઉપરનો ભાગ પ્રમાણ-લક્ષણ યુક્ત ન હોય તે.

(૪) કુખજ^{૧૮} :-જેમાં ગ્રીવા (ઢોક) હાથ, પગ વગેરે લક્ષણ-યુક્ત હોય પણ પેટ છાતી વગેરે પ્રમાણ-લક્ષણ રહિત હોય તે.

(૫) વામન :-જેમાં છાતી, પેટ વગેરે લક્ષણયુક્ત હોય પરંતુ ઢોક, પગ વગેરે લક્ષણ રહિત હોય તે.

(૬) હુંડક :-સર્વ અવયવો લક્ષણ રહિત હોય તે.

(૯) વર્ણ નામકર્મ : ૫ પ્રકારે

(i) શ્વેતવર્ણ નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર શંખાદિની જેમ પ્રવેત થાય.

(ii) પીતવર્ણ નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર હળદરાદિની જેમ પીળું થાય.

(iii) રક્તવર્ણ નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર હિંડુલાદિની જેમ લાલ થાય.

(iv) નીલવર્ણ નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર મરકત મણિ આદિ જેમ લીલું થાય.

(v) કૃષ્ણવર્ણ નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર કૈયલાદિ જેમ કાળું થાય.

જીવોને જે વર્ણનું શરીર હોય તે વર્ણ નામકર્મનો ઉદય જાણવો.

(૧૦) ગંધ નામકર્મ : ૨ પ્રકારે

(i) સુરભિગંધ નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર કપૂરાદિની જેમ સુગંધવાળું થાય.

(ii) દુરભિગંધ નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર લસણાદિની જેમ દુર્ગંધવાળું થાય.

૧૮. સંગ્રહણીમાં કુખજને ઠેકાણે વામન અને વામનને ઠેકાણે કુખજ કહ્યું છે.

(૧૧) રસ નામકર્મ : ૫ પ્રકારે

(i) તિક્તરસ નામકર્મ^{૧૯} :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર લીમડાદિની જેમ કડવું થાય.

(ii) કટુરસ નામકર્મ^{૨૦} :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર સૂંઠ, મરી આદિ જેમ તીખું થાય.

(iii) કષાયરસ નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર આમળા, ખેડા, આદિ જેમ તુરુ થાય.

(iv) આમલ્યરસ નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર આંબલી આદિ જેમ ખાટું થાય.

(v) મધુરરસ નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર શેરડી આદિ જેમ મધુર થાય.

(૧૨) રુપશી નામકર્મ : ૮ પ્રકારે

(i) ગુરુરુપશી નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર વજ્રદિની જેમ ગુરુ થાય.

(ii) લઘુરુપશી નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર આકાંડાના રૂ આદિ જેમ લઘુ થાય.

(iii) મૃદુરુપશી નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર માખણાદિની જેમ કોમળ થાય.

(iv) કર્કશરુપશી નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર પથ્થરાદિની જેમ કર્કશ થાય.

(v) શીતરુપશી નામકર્મ :-જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર કમલદંડાદિની જેમ ઠંડું થાય.

૧૯. તિક્ત=કડવું ૨૦. કટુ=તીખું.

જીવના શરીરમાં પાંચે વર્ણ હોય છે પણ અહીં શ્વેતાદિ જે બતાવેલ છે તેમાં પ્રધાનપણે તો તે વર્ણના કર્મનો ઉદય જણાયો.

(vi) ઉષ્ણસ્પર્શ નામકર્મ :—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર અગ્નિ આદિની જેમ ઉષ્ણ થાય.

(vii) સ્નિગ્ધસ્પર્શ નામકર્મ :—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર તેલાદિની જેમ સ્નિગ્ધ થાય.

(viii) રૂક્ષસ્પર્શ નામકર્મ :—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર રાખાદિની જેમ રૂક્ષ થાય.

આમ વર્ણાદિ નામકર્મ ૨૦ પ્રકારે થયું.

આમાંથી નીલવર્ણનામકર્મ, કૃષ્ણવર્ણનામકર્મ, દુરલિગંધનામકર્મ, તિક્તરસનામકર્મ, કટુરસનામકર્મ, ગુરુસ્પર્શનામકર્મ, કર્કશસ્પર્શનામકર્મ, રૂક્ષસ્પર્શનામકર્મ, શીતસ્પર્શનામકર્મ, આ નવ અશુભ છે. બાકીના ૧૧ શુભ છે.

(૧૩) આનુપૂર્વી નામકર્મ : ૪ પ્રકારે

નરકાનુપૂર્વી નામકર્મ :—જે કર્મના ઉદયથી વક્રગતિથી નરકગતિમાં જતા જીવની આકાશ પ્રદેશની શ્રેણિ અનુસાર ગતિ થાય તે. આ જ રીતે તિર્યાનાનુપૂર્વી નામકર્મ, મનુષ્યાનુપૂર્વી નામકર્મ, દેવાનુપૂર્વી નામકર્મની વ્યાખ્યા જાણવી.

મૃત્યુ પામીને પરલોકમાં જતાં જીવની આકાશપ્રદેશની સમશ્રેણિ અનુસાર ગતિ થાય છે. એટલે કે જીવ છેલ્લે શરીરમાંથી જ્યાં નીકળ્યો ત્યાંથી એક જ લેવલે ઉપર, નીચે કે બાજુમાં જાય, જો જીવનું નવા લવમાં ઉત્પત્તિસ્થાન સમશ્રેણિમાં જ આવી જતું હોય તો ત્યાં અનંતર સમયે જ એક સમયમાં પહોંચી જાય છે, પરંતુ જો જીવનું ઉત્પત્તિસ્થાન મૃત્યુસ્થાનની સમશ્રેણિએ ન હોય તો સમશ્રેણિએ સીધા ઉપર કે નીચે જઈ પછી સીધો (રાઈટ એંગલે) વળી જાય અને પાછો સમશ્રેણિએ ત્યાં પહોંચે અને મૃત્યુ પછી બીજા સમયે નવા લવના ઉત્પત્તિસ્થાને પહોંચે છે. લોકમાં આ રીતે વિવિધ ઉત્પત્તિસ્થળે પહોંચતાં વધુમાં વધુ ત્રણ વાર વળવું પડે અને ચાર સમયે પહોંચાય

છે. આ ગતિને વ્રકગતિ કહેવાય છે. સમશ્રેણિએ અનંતર સમયે જ પહોંચવામાં આનુપૂર્વી કર્મનો ઉદય થતો નથી, જ્યારે વ્રકગતિથી ભવાંતરમાં ઉત્પત્તિસ્થાને પહોંચતા વચ્ચેના સમયોમાં આનુપૂર્વી-નામકર્મનો ઉદય થાય છે.

ચાર વળાંક અને પાંચ સમય પણ કયાંક થાય છે. પણ તે અદ્ય હોવાથી વિવક્ષા નથી. આ વળાંકમાં શરૂઆતના ૧ થી ૪ સમય અનાહારી^{૨૧} હોય છે અને છેલ્લે ઉત્પત્તિ સમયે આહારક હોય છે. એમ શ્રીભગવતિ સૂત્રની ટીકામાં કહ્યું છે. આનુપૂર્વી નામકર્મનો ઉદય પણ અનાહારકપણામાં જ હોય છે.

(૧૪) વિહાયોગતિ નામકર્મ : ૨ પ્રકારે

(i) શુભ વિહાયોગતિ નામકર્મ :—જે કર્મના ઉદયથી જીવને હાથી, બળદ, હંસ વગેરેની જેમ સુંદર ચાલ પ્રાપ્ત થાય.

(ii) અશુભ વિહાયોગતિ નામકર્મ :—જે કર્મના ઉદયથી જીવને ઊંટ, ગધેડાદિની જેમ ખરાબ ચાલ પ્રાપ્ત થાય.

પ્રત્યેક પ્રકૃતિ : ૮

(૧) અગુરુલઘુ નામકર્મ :—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર ગુરુ (ભારે) લઘુ (હલકું) કે ગુરુલઘુ ન થાય, પરંતુ અગુરુલઘુ પરિણામવાળું થાય.

(૨) ઉપધાત નામકર્મ :—જે કર્મના ઉદયથી પડજીભ, ચૌરદંત, રસોળી, આદિ પોતાના જ અવયવોથી પોતે હણાય.

અથવા ગળે ફાંસો ખાય, ખીણમાં ભૂસકો મારે વગેરે દ્વારા આપધાત કરે તેમાં પણ ઉપધાત નામકર્મનો ઉદય પંચસંપ્રહમાં કહેલ છે.

(૩) પરાધાત નામકર્મ :—જે કર્મના ઉદયથી જીવ પોતાની પ્રતિભાથી ખીજને ક્ષોભ પમાડે.

૨૧. અનાહારક=ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક વર્ગીણના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે નહિ તેથી ભાષા શ્વાસોશ્વાસ અને મનોવર્ગીણના પુદ્ગલો પણ ગ્રહણ ન થાય. ફક્ત અહીં વ્રકગતિમાં તૈજસ કાર્મણુ વર્ગીણના પુદ્ગલો લે છે.

(૪) ઉચ્છ્વાસ નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવને ઉચ્છ્વાસ લપ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય.

(૫) આતપ નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું અનુષ્ણ શરીર હોવા છતાં ઉષ્ણ પ્રકાશ કરે. સૂર્યના વિમાન રૂપે રહેલા બાહર પૃથ્વી-કક્ષના જીવોને જ આતપ નામકર્મનો ઉદય હોય છે. જેના પ્રભાવથી તેઓના શરીર અનુષ્ણ હોવા છતાં પણ ઉષ્ણ પ્રકાશ આપે છે. અગ્નિ-તાપ આપે છે. પણ તેને આતપ નામકર્મનો ઉદય નથી, પરંતુ ઉષ્ણ સ્પર્શ નામકર્મ અને ઉત્કૃષ્ટ લોહિત વર્ણ નામ કર્મનો ઉદય છે. તેથી તાપ આપે છે. અને લાલ દેખાય છે.

(૬) ઉદ્યોત નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું અનુષ્ણ શરીર અનુષ્ણ પ્રકાશ કરે. દા. ત., ચંદ્ર, તારાદિ જ્યોતિષના વિમાનો રૂપે રહેલા બાહર પૃથ્વીકાયના જીવો, રત્ન, ઔષધીઓ તથા આગિયા વગેરેના જીવોને પણ ઉદ્યોત નામકર્મનો ઉદય હોય છે.

યતિ અને દેવોને પણ ઉત્તર વૈક્રિય શરીરમાં ઉદ્યોત નામકર્મનો ઉદય કોઈકને હોય છે.

(૭) નિર્માણ નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી અંગ, ઉપાંગ તથા અંગોપાંગની નિયતસ્થાને રચના થાય. સુથાર જેમ બારીબારણા વગેરે નિયતસ્થાને કરે છે તે રીતે નિર્માણ નામકર્મ નિયત સ્થળે અંગ, ઉપાંગ, અંગોપાંગની રચના કરે છે.

(૮) તીર્થંકર નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી ત્રણ લોકને પૂજ્ય ઉત્તમોત્તમ ધર્મતીર્થના પ્રવર્તક તેવા તીર્થંકર પદની પ્રાપ્તિ થાય. તીર્થંકર નામકર્મનો વિપાક ઉદય કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં થાય છે.

ત્રસ દશક

(૧) ૨૨ ત્રસ નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવને ત્રસપણું પ્રાપ્ત થાય.

૨૨. ત્રસ, સ્થાવર, બાહર, સૂક્ષ્મ, પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા, પર્યાપ્તિ વગેરેની વ્યાખ્યા પદ્યાર્થપ્રકાશ ભાગ ૧લો જીવવિચારના પદ્યાર્થ સંગ્રહ પૃ. ૨ તથા ૪ પર આપેલ છે.

(૨) બાદર નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવને બાદરપણું પ્રાપ્ત થાય.

(૩) પર્યાપ્ત નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ^{૨૩} પૂર્ણ કરવા સમર્થ બને.

(૪) પ્રત્યેક નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું સ્વતંત્ર જુદું ઔદારિક વગેરે શરીર થાય.

(૫) સ્થિર નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી દ્વાંત, હાડકાં, ગ્રીવા વગેરે અવયવો સ્થિર થાય.

(૬) શુભ નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી નાસિની ઉપરના શુભ અવયવો જીવને પ્રાપ્ત થાય. નાસિની નીચેના અવયવો અશુભ ગણાય છે. તેથી જ મસ્તક વગેરેથી કોઈ સ્પર્શ કરે તો આનંદ થાય છે, અને પગથી સ્પર્શ કરે તો દુઃખ થાય છે.

(૭) મુલગ નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી અનુપકારી છતાં સર્વને પ્રિય લાગે. તીર્થંકરો વગેરે અભવ્યાદિને અપ્રિય લાગે છે ત્યાં તેઓનો (અભવ્યાદિનો) દોષ છે. ભગવાનને દુર્ભગ નામકર્મનો ઉદય નથી.

૨૩. પ્ર-શરીર નામકર્મ તથા શરીર પર્યાપ્તિ નામકર્મ અને શ્વેસોશ્વાસ નામકર્મ તથા શ્વેસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ નામકર્મનાં કાર્યમાં શું ભેદ છે ?

ઉ-શરીર નામકર્મના ઉદયથી શરીરને યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ તથા શરીર રૂપે પરિણમન થાય છે જ્યારે શરીર પર્યાપ્તિ નામકર્મથી શરીરરૂપે પરિણમેલ પુદ્ગલોમાંથી શરુ કરેલ શરીરની રચના યોગ્ય રીતે પૂર્ણ થાય છે. તેમ શ્વાસો-શ્વાસ નામકર્મના ઉદયથી શ્વાસોશ્વાસના પુદ્ગલોને પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ મળે છે. જ્યારે શ્વાસોશ્વાસ પર્યાપ્તિ નામકર્મના ઉદયથી એ શક્તિ કાર્ય કરે છે.

પર્યાપ્ત જીવો બે પ્રકાર છે. (૧) લઙ્ઘિપર્યાપ્તા (૨) કરણ પર્યાપ્તા. જે જીવો પોતાની પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા પછી જ મરવાના છે, તે પૂર્વે મરવાના નથી, તે લઙ્ઘિપર્યાપ્તા. જેઓએ સ્વયોગ્ય બધી પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી છે. તે કરણ પર્યાપ્તા કહેવાય છે. પર્યાપ્ત નામકર્મના ઉદયથી જીવ લઙ્ઘિ-પર્યાપ્તો બને છે.

(૮) સુસ્વર નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી સાંભળનારને પ્રીતિ ઉપજાવે તેવા મધુર સ્વરની પ્રાપ્તિ થાય.

(૯) આદેય નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી ગમે તેવું યુક્તિ-પ્રયુક્તિ વગરનું બોલે તો પણ સર્વને સ્વીકાર્ય અને તથા દર્શન માત્રથી સન્માનાદિની પ્રાપ્તિ થાય.

(૧૦) યશઃ નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી યશઃ કીર્તિની પ્રાપ્તિ થાય; તપ, શૌર્ય, ત્યાગાદિથી પ્રાપ્ત થયેલ યશ ગવાય તે યશઃ કીર્તિ અથવા દાન-પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય તે કીર્તિ,

પરાક્રમથી પ્રાપ્ત થાય તે યશ,

અથવા એક દિગ્ગામિની કીર્તિ, સર્વદિગ્ગામી યશ.

સ્થાવર દશક

(૧) સ્થાવર નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવને સ્થાવરપણું પ્રાપ્ત થાય તે.

(૨) સૂક્ષ્મ નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવને સૂક્ષ્મપણું પ્રાપ્ત થાય તે.

(૩) ૨૪અપર્યાપ્ત નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂરી કરવા સમર્થ ન બને તે.

(૪) સાધારણ નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવને અનંતા-જીવો વચ્ચે એક એવું સાધારણ શરીર મળે તે.

૨૪. અપર્યાપ્તા જીવો બે પ્રકારના છે.

(૧) લઘ્વિ અપર્યાપ્તા (૨) કરણ અપર્યાપ્તા

જેઓ સ્વયોગ્ય બધી જ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરવાના નથી, તે લઘ્વિ અપર્યાપ્તા.

જેઓની પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થઈ નથી, પણ અવશ્ય પૂર્ણ કરવાના છે તે કરણ અપર્યાપ્તા.

લઘ્વિ અપર્યાપ્તા પણ ત્રણ પર્યાપ્તિ તો અવશ્ય પૂર્ણ કરે છે, કેમકે તે પૂર્વે આગામી ભવનું આયુષ્ય બંધાતું નથી.

(૫) અસ્થિર નામ કર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી કર્ણ, જિહ્વા, વગેરે અવયવો અસ્થિર (અપગ) થાય તે.

(૬) અશુભ નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવને નાભિની નીચેના અશુભ અવયવોની પ્રાપ્તિ થાય.

(૭) દુર્ભાગ નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી ઉપકારી છતાં લોકને અપ્રિય થાય.

(૮) દુઃસ્વર નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી શ્રોતાઓને અપ્રીતિકારક તેવા કર્કશ સ્વરની પ્રાપ્તિ થાય.

(૯) અનાદેય નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી જીવનું યુક્તિ-સંગત વચન પણ માન્ય ન થાય, તથા યોગ્ય છતાં સત્કારાદિ પામે નહિ.

(૧૦) અપયશ નામકર્મ:—જે કર્મના ઉદયથી મધ્યસ્થ જનથી પણ અપકીર્તિ થાય.

આઠ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિ

કર્મના નામ	અંશ	ઉદય	સત્તા
જ્ઞાનાવરણ	૫	૫	૫
દર્શનાવરણ	૯	૯	૯
વેદનીય	૨	૨	૨
મોહનીય	૨૬	૨૮	૨૮
આયુષ્ય	૪	૪	૪
નામ	૬૭	૬૭	૯૩ (૧૦૩)
ગોત્ર	૨	૨	૨
અંતરાય	૫	૫	૫
કુલ	૧૨૦	૧૨૨	૧૪૮ [૧૫૮]

દર્શન મોહનીય કર્મમાં માત્ર મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ બંધાય છે. જ્યારે અધ્યવસાય વિશેષથી મિ. મોહનીય કર્મમાં રસ ઓછો થતાં તેજ સમક્તિ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીયરૂપે બની જાય છે. તેથી મોહનીય કર્મનો બંધ-૨૬ ઉદયમાં ૨૮.

નામકર્મમાં બંધન નામકર્મ કે સંઘાતન નામકર્મને બંધ તથા ઉદયમાં જુદાં ગણ્યાં નથી તેનો શરીર નામકર્મમાં સમાવેશ કરી લીધો છે. તેમજ વર્ણાદિના અવાંતર ભેદ ગણ્યા નથી. તેથી ૬૩ માંથી [૫+૫+૧૬=૨૬] બાદ જતાં નામકર્મની બંધમાં અને ઉદયમાં ૬૭ પ્રકૃતિ ગણાય છે [૬૩-૨૬=૬૭].

—: જ્ઞાનાવરણાદિનો ક્રમ :—

પ્ર. કર્મગ્રન્થમાં જ્ઞાનાવરણ પછી દર્શનાવરણ વગેરે ક્રમ શા કારણે લીધો છે ?

ઉ. કારણ કે જ્ઞાનદર્શન એ જીવનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. તેમાં પણ જ્ઞાન પ્રધાન છે. કારણ કે....

- (૧) (i) જ્ઞાનના આધારે સકલશાસ્ત્રાદિની વિચારણા થાય છે.
 (ii) સકલ લગ્નિધઓ જ્ઞાનોપયોગપૂર્વક પ્રગટે છે.
 (iii) મોક્ષપ્રાપ્તિ સમયે પણ જીવને જ્ઞાનોપયોગ હોય છે. તેથી જ્ઞાન એ પ્રધાન છે. અને તેને આવરનારું જ્ઞાનાવરણ કર્મ એ પ્રથમ કહ્યું છે.

(૨) જ્ઞાનોપયોગ પૂર્ણ થતાં દર્શનનો ઉપયોગ છે. તેથી જ્ઞાનાવરણકર્મ પછી દર્શનાવરણ કર્મ કહ્યું છે.

(૩) (i) જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણનો ક્ષયોપશમ અને ઉદય ક્રમશઃ સુખ-દુઃખરૂપ વેદનીય કર્મના ઉદયમાં નિમિત્તરૂપ થાય છે. તે આ રીતે- જ્ઞાનાવરણના તીવ્ર વિપાકવાળા જીવો સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર વસ્તુ વિચારવાને પોતાને અસમર્થ માની ખેદ પામે છે. જ્યારે જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમ-વાળા જીવો સૂક્ષ્મ અને ગહન વસ્તુને પોતાની બુદ્ધિથી જાણતાં (ઘણા માણસોમાં) પોતાની જાતને અદિયાતી માની સુખ પામે છે.

(ii) વળી અત્યંત ગાઢ દર્શનાવરણના ઉદયથી બહેરાપણું, અંધપણું, વગેરેને પ્રાપ્ત કરી જીવો દુઃખી થાય છે. જ્યારે દર્શનાવરણના ક્ષયોપશમથી ઇન્દ્રિયોની સારી શક્તિ વડે, વસ્તુ-સમૂહને જોતાં આનંદ પામે છે. માટે દર્શનાવરણકર્મ પછી **વેદનીયકર્મ** કહ્યું.

(૪) વેદનીયકર્મથી સુખદુઃખ આવે છે, તેથી સંસારી જીવોને રાગદ્વેષ થાય છે. તેથી વેદનીયકર્મ પછી **મોહનીયકર્મ** કહ્યું.

(૫) મોહનીયથી મુંઝાયેલા જીવો આરંભાદિ કરી નરકાદિ આયુષ્ય આંધે છે. તેથી મોહનીયકર્મ પછી **આયુષ્યકર્મ** કહ્યું.

(૬) આયુષ્ય કર્મના ઉદયે તે તે ગતિ, જાતિ આદિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી આયુષ્ય પછી ગતિ, જાતિ આદિરૂપ **નામકર્મ** કહ્યું છે.

(૭) ત્યાં તેને ઉચ્ચ કે નીચ ગોત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે તેથી નામકર્મ પછી **ગોત્રકર્મ** કહ્યું.

(૮) ઉચ્ચ ગોત્રમાં દાન, લાલ, ભોગાદિની પ્રાયઃ પ્રાપ્તિ થાય છે. નીચ ગોત્રમાં તેનો પ્રાયઃ, અંતરાય થાય છે. તેથી ગોત્રકર્મ પછી **અંતરાયકર્મ** કહ્યું છે.

કર્મબંધના વિશિષ્ટ હેતુઓ^{૨૫}

(૧) જ્ઞાનાવરણ :—

મતિ આદિ જ્ઞાન, જ્ઞાની (સાધુ વગેરે) તથા જ્ઞાનના સાધનો પુસ્તકાદિ પ્રત્યે.

(૧) પ્રત્યનિકૃપાણુ :—દુશ્મનાવટભર્યું વર્તન કરે, અનિષ્ટ આચરણ કરે.

૨૫. કર્મવ્રંથની પ્રારંભમાં સામાન્યથી કર્મબંધના ચાર હેતુઓ મિથ્યાત્વ અવિરતિ, કપાય અને યોગ બતાવેલ છે અહીં પ્રત્યેક કર્મના બંધમાં કારણભૂત વિશિષ્ટ હેતુઓ બતાવ્યા છે.

અહીં બતાવેલ હેતુઓથી તે તે કર્મમાં વિશિષ્ટ રસ ઉત્પન્ન થાય છે અથવા નિધત્ત અને નિકાયિત કોટિના કર્મ બંધાય છે. બાકી તો પ્રતિસમય સંસારી જીવો (૧ થી ૯ ગુણસ્થાનક સુધીના) સાત કર્મ કે આયુષ્ય બંધ કાળે આઠ કર્મ બંધે છે.

(૨) નિહ્નવપણું:—અપલાપ કરે. (તેમની પાસે લણ્યો નથી તેમ અપલાપ કરે.)

(૩) ઉપધાત:—મૂળથી નાશ કરે.

(૪) પ્રદ્વેષ:—માનસિક અપ્રીતિ કરે.

(૫) અંતરાય:—ભાત, પાણી, ઉપાશ્રય, વસ્ત્રાદિની પ્રાપ્તિમાં અંતરાય કરે.

(૬) અતિ આશાતના:—જાત્યાદિ ઉદ્ધાટનાદિ હેલના નિંદા કરે, વગેરેથી જ્ઞાનાવરણ કર્મ બાંધે.

વળી જ્ઞાનની નિંદાથી, આચાર્ય, ઉપાધ્યાયાદિના અવિનયથી, અકાળે સ્વાધ્યાય કરવાથી, કાળે સ્વાધ્યાય ન કરવાથી, હિંસા-અસત્ય, ચોરી-અગ્રહ-પરિગ્રહ-રાત્રિભોજનની અવિરતિથી જ્ઞાનાવરણ કર્મ બાંધાય છે.

(૨) દર્શનાવરણ:—દર્શન (ચક્ષુદર્શન વગેરે), દર્શની (સાધુ આદિ) તથા દર્શનના સાધનો (આંખ, કાન, નાક વગેરે) પ્રત્યે પ્રત્યનિકપણું, નિહ્નવપણું, ઉપધાત, પ્રદ્વેષ, અંતરાય, અતિઆશાતના વગેરે દ્વારા દર્શનાવરણ કર્મ બાંધાય છે તથા કાન, આંખ, જિહ્વાનો છેદ કરવાથી, પ્રાણિવધ આદિ છ પ્રકારના અવ્રતથી પણ દર્શનાવરણ કર્મ બાંધાય છે.

(૩) વેદનીય:—

(i) સાતાવેદનીય:—ગુરુભક્તિ (માતા, પિતા, ધર્માચાર્ય વગેરેની ભક્તિ) ક્ષમા, કરુણા, દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ, સરાગસંયમ, દશવિધ ચક્રવાલ સમાચારીનું પાલન, ક્રોધાદિ કષાયોનો વિજય, દાનરુચિ, દૃઢધર્મીપણું, જિન તથા ચૈત્યની પૂજામાં પરાયણપણું, સુપાત્રદાન, અકામ-નિર્જરા, શૌચ, બાળતપ વગેરે સાતાવેદનીય કર્મ બાંધવાના કારણો છે.

(ii) અસાતાવેદનીય:—સાતાવેદનીયના બંધના કારણોથી વિપરિત કરનારો અસાતાવેદનીય બાંધે એટલે કે ગુરુની અવજ્ઞા કરનાર,

કોધી, નિર્દય, વ્રત વિનાનો, ઉત્કૃષ્ટ કષાયી, કંજૂસ, હાથી-ખગદ-
ઘોડાદિનું દમન કરનાર, લાંછનાદિ કરવામાં પ્રવીણ, સ્વ-પરને દુઃખ
કરવું, શોક ઉપજાવવો, વધ કરવો, રડવું વગેરે કરનાર અસાતાવેદનીય
કર્મને બાંધે છે.

(૪) મોહનીય:—(i) દર્શનમોહનીય:—ઉન્માર્ગ દેશના (સંસારના કારણોને મોક્ષના કારણો તરીકે ઉપદેશે) મોક્ષ-માર્ગનો નાશ (દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રરૂપી મોક્ષ-માર્ગનો અપલાપ), દેવદ્રવ્યનું હરણ, લક્ષણ તથા ઉપેક્ષા, જિન-મુનિ-જિનપ્રતિમા-ચૈત્ય-સંઘ-સિદ્ધ-ગુરુ-શ્રુતજ્ઞાનાદિનો અવર્ણવાદ-આશાતના વગેરેથી દર્શન મોહનીય કર્મ ઉપાર્જન થાય છે.

(ii) ચારિત્રમોહનીય:—કષાયને પરવશ આત્મા કષાયમોહનીય કર્મ બાંધે. હાસ્યાદિને પરવશ આત્મા હાસ્યાદિ ૬ નોકષાય મોહનીય કર્મ બાંધે.

વિષયને પરવશ બનેલો આત્મા વેદમોહનીય કર્મ બાંધે સામાન્યથી. કષાયો, વિષયો અને હાસ્યાદિ બંને પ્રકારના ચારિત્ર મોહનીય કર્મના હેતુ છે વિશેષથી.

હાસ્ય મોહનીય :—મશ્કરી, કામોત્તેજક હાસ્ય, હાસ્યનો સ્વભાવ, વાચાળતા, દીનતા, વગેરેથી હાસ્યમોહનીય કર્મ બંધાય.

રતિ મોહનીય :—દેશાદિ જોવાની ઉત્સુકતા, વિચિત્ર પ્રકારની કામકીડા, બીજાના ચિત્તનું આકર્ષણ કરવું વગેરેથી રતિ મોહનીયકર્મ બંધાય છે.

અરતિ મોહનીય :—ધર્મી, પાપ કરવાનો સ્વભાવ, બીજાની રતિનો નાશ કરવો, ખરાબ કાર્યોમાં પ્રોત્સાહન કરવું વગેરેથી અરતિ મોહનીય કર્મ બંધાય છે.

ભય મોહનીય :—સ્વયં ભય પામવો, બીજાને બીવડાવવા, બીજાને ત્રાસ પમાડવો, નિર્દયતા વગેરેથી ભયમોહનીય કર્મ બંધાય છે.

શોક મોહનીય :—બીજાને શોક ઉપજાવવો, સ્વયં શોક કરવો, -રહવું વગેરેથી શોકમોહનીયકર્મ બંધાય.

જુગુપ્સા મોહનીય :—અતુર્વિધ સંઘના અવર્ણવાદ તથા જુગુપ્સા, સદાચારની જુગુપ્સાથી જુગુપ્સા મોહનીયકર્મ બંધાય.

સ્ત્રીવેદ મોહનીય :—ઈર્ષ્યા, વિષાદ, વિષયની ગૃહિ, મૃષાવાદ, અતિવક્તા, પરસ્ત્રી સેવનમાં આસક્તિ, વગેરેથી સ્ત્રીવેદ મોહનીય-કર્મ બંધાય.

પુરુષવેદ મોહનીય :—સ્વસ્ત્રી સંતોષ, ઈર્ષ્યારહિતપણું, મંદ-કષાયપણું, સરળતાનો સ્વભાવ વગેરેથી પુરુષવેદ મોહનીયકર્મ બંધાય.

નપુંસકવેદ મોહનીય :—સ્ત્રી પુરુષ સાથે અનંગસેવા, ઉગ્ર-કષાયો, તીવ્ર કામાલિલાષ, વ્રતધારી સ્ત્રીના વ્રતનો ભંગ વગેરેથી નપુંસક વેદમોહનીયકર્મ બંધાય.

સાધુની નિંદા, ધર્મ સન્મુખ બનેલાઓને અંતરાય, મદ્ય-માંસની વિરતિવાળા આગળ અવિરતિની પ્રશંસા કરવી, દેશવિરતિમાં અંતરાય, અસંયમીના ગુણાનુવાદ, સંયમીના દૂષણ બોલવા, કષાય-નોકષાયની ઉદ્દીરણ કરવી વગેરે સામાન્યથી ચારિત્રમોહનીયકર્મના આશ્રવો છે.

(૫) આયુષ્યકર્મ :—

(i) **નરકાયુષ્ય :**—મહારંભ, મહાપરિગ્રહ, રૌદ્રપરિણામ, પંચેન્દ્રિયની હિંસા, માંસાહાર, દઢવૈર, મહાભિથ્યાત્વ, અનંતાનુ-બંધિકષાય, કૃષ્ણ-નીલ-કાપોત લેશ્યા, અસત્ય ભાષણ, પરદ્રવ્ય-અપહરણ, વારંવાર મૈથુન સેવન, ઇન્દ્રિયોને પરવશપણું વગેરેથી નરકાયુષ્ય બંધાય.

તિર્યંચાયુષ્ય :—ગૂઢહૃદય, શઠપણું, સશત્યપણું (વ્રતોના અતિચાર કે પાપ શત્રોની આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરવા), ઉન્માર્ગ-દેશના, માર્ગનો નાશ, માયા, આરંભ પરિગ્રહ, શીલવ્રતમાં અતિચાર, નીલ-કાપોત લેશ્યા, અપ્રત્યાખ્યાન કષાય, વગેરેથી તિર્યંચાયુષ્ય બંધાય.

મનુષ્યાયુષ્ય :—અદ્ય પરિગ્રહ, અદ્ય આરંભ, કષાયોની મંદતા;

દાનરુચિ, મધ્યમ ગુણો, કાપોત-પીત લેશ્યા, ધર્મધ્યાનનો રાગ, પ્રત્યાખ્યાનીય કષાય, દેવગુરુની પૂજા, અતિથિનો સંવિભાગ, મધુર આહાર, પૂર્વાહાર, સુખ પ્રજ્ઞાપનીયતા (સુખેથી સમજી શકાય તેવી પ્રકૃતિ), લોકયાત્રામાં મધ્યસ્થપણું વગેરેથી મનુષ્ય આયુષ્ય બંધાય છે.

દેવાયુષ્ય :—સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ, સરાગ સંયમ, (વીતરાગ સંયમમાં આયુષ્ય ન બંધાય) બાળતપ, અકામ નિર્જરા,^{૨૬} કંઠ્યાણુ મિત્રનો સંગ, ધર્મશ્રવણનો સ્વભાવ, સુપાત્રદાન, તપ, પક્ષ-શુકલ-લેશ્યા, દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની આરાધના, અગ્નિ, પાણી વડે મરણ કે કાંસો આવો. (આ વખતે શુભ પરિણામ હોય તો) અવ્યક્ત સામાયિક વગેરેથી દેવાયુષ્ય બંધાય છે.

નામકર્મ :—

(i) **શુભ નામકર્મ :**—સરળતા, ગારવરહિતપણું, સંસાર-ભીરુતા, ક્ષમા, લઘુતા, આર્જવાદિ ગુણો, ધર્મીપુરુષોના દર્શનથી સંબ્રમ તથા તેમનું સ્વાગત, પરોપકારમાં સારપણું માનવું એ શુભ નામકર્મના આશ્રવો છે.

(ii) **અશુભ નામકર્મ :**—માયા, ગૌરવ, મત-વચન-કાયાનું વક્રપણું, બીજને ઠગવા, મિથ્યાત્વ, પૈશૂન્ય, ચંચળચિત્તપણું, સુવર્ણાદિમાં નકલ કરવી, જુઠી સાક્ષી, વર્ણ, ગંધ-રસ-સ્પર્શને અન્યથા કરવા, અંગોપાંગ છેદવા, ચંત્રકર્મ, પાંજરામાં પક્ષીઓને પૂરવા, જુઠાં-માપ, જુઠાં તાજવાં કરવાં, પરનિંદા, સ્વપ્રશંસા, હિંસા-અનૃત-સ્તેય, અબ્રહ્મ-પરિગ્રહ, કઠોર તથા અસહ્ય વચન, સારા વેષનો અહંકાર,

૨૬. ઇચ્છા વગર સહન કરવાથી જે કર્મ ખપે તેને અકામનિર્જરા કહેવાય. ઇચ્છા વગર તરસ, ભૂખ સહન કરવાથી, બ્રહ્મચર્યનું પાલન, શીત-આતપ-દંસ-મશક-અરનાન-સ્વેદ-મલ-વગેરે સહન કરવાથી, દીર્ઘરોગ, કેદ, બંધન વગેરેથી, પર્વત પરથી કે ઝાડ પરથી પડવાથી, પાણી કે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાથી અકામ-નિર્જરા થાય છે.

—કર્મગ્રંથ ૧ લો ગા. ૫૮ ની ટીકામાંથી

વાચાળપણું, આકેશ, સૌભાગ્યનો ઉપઘાત, કામણ દૂભણી ક્રિયા, ખીજને કુતૂહલ ઉપજવવું, ખીજને ઉત્પાત કરાવવો, ખીજની મશ્કરી કે વિડંબણા કરવી, વેશ્યાદિને અલંકારદાન, દાવાગ્નિ, સળગાવવા દેવાદિને ખડાને ગંધાદિ દ્રવ્યોની ચોરી, તીવ્ર કષાયો, પ્રતિમા-મંદિર-ઉપાશ્રય-અગીચાનો વિનાશ કરવો, અંગારાદિ ક્રિયા વગેરે અશુભ નામકર્મના આશ્રવો છે.

તીર્થ'કર નામકર્મ :—શુભ નામકર્મના સામાન્યથી આશ્રવો ખતાવ્યા છે. અહીં તીર્થ'કર નામકર્મના વિશિષ્ટ આશ્રવો (કારણો) ખતાવાય છે.

સમ્યગ્દર્શનની નિર્મળતા, વિનયસંપન્નતા, શીલવ્રતમાં અતિચારોનો અભાવ, પ્રતિક્ષણ જ્ઞાનોપયોગ, સંવેગ, શક્તિ મુજબ ત્યાગ-તપ, સંઘ અને સાધુને સમાધિ કરવી, સંઘ-સાધુની વૈયાવચ્ચ, અરિહંત-આચાર્ય-બહુશ્રુત તથા પ્રવચનની લક્ષિત, આવશ્યક ક્રિયાની અખંડ સાધના, શાસન-પ્રભાવના, સંઘ વાત્સલ્ય, અરિહંત-સિદ્ધ-પ્રવચનાદિ વીસ સ્થાનકની-આરાધના આ બધા તીર્થ'કર નામકર્મના આશ્રવો છે.

ગોત્રકર્મ :—

(i) ઉચ્ચ ગોત્ર :—ખીજના શુણે જોવા, ખીજના દોષો પ્રત્યે ઉદાસીનતા, મદરહિતપણું, અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રત્યે રુચિભાવ અર્થાત્ સ્વયં લણવું-ખીજને લણાવવા, અર્થનું ચિંતન કરવું, ખીજને અર્થનું વ્યાખ્યાન કરવું તથા લણવા-લણાવવાની શક્તિ ન હોય તો ખીજ લણનાર લણાવનારને જોઈને તીવ્ર બહુમાનપૂર્વક અનુમોદના કરવી. જ્ઞાન આચાર્ય-ઉપાધ્યાય, સાધુ-ચૈત્ય વગેરેની પ્રત્યે લક્ષિત-બહુમાન, ખીજ શુણીજનો પ્રત્યે બહુમાન વગેરેથી ઉચ્ચગોત્ર કર્મ બંધાય છે.

(ii) નીચ ગોત્ર :—ઉચ્ચગોત્રના બંધહેતુથી વિપરીત આચરનાર નીચગોત્ર કર્મ બાંધે છે. જેમકે,

પરનિંદા, અવજ્ઞા, મશ્કરી, ખીજના શુણે ઢાંકવા, ખીજના સત્

કે અસત્ દોષ કહેવા, સ્વપ્રશંસામાં પોતાના સત્ કે અસત્ ગુણની પ્રશંસા કરવી, સ્વદોષને ઢાંકવા, જાત્યાદિનું અભિમાન, એ નીચ ગોત્રના આશ્રવો છે.

અંતરાયકર્મ:—જિનપૂજામાં વિઘ્ન કરવું (સાવધ દોષયુક્ત છે માટે ગૃહસ્થે પણ ન કરવી વગેરે દેશનાદિથી જિનપૂજાનો નિષેધ કરવો) હિંસા-અનૃતભાષણ-સ્તૈન્ય-અપ્રદ્ધ-પરિગ્રહ-રાત્રિભોજન વગેરેમાં પરાયણ, મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્ન કરવા, સાધુઓને ભાત પાણી-ઉપાશ્રય-ઉપકરણ-ઔષધાદિ આપનારને અટકાવવા.

ખીજને દાન-લાભ-ભોગ-ઉપભોગમાં અંતરાય કરે, મંત્રાદિ પ્રયોગથી ખીજની શક્તિને હણે, વધ-અંધન-નિરોધાદિથી ખીજને નિશ્ચેષ્ટ કરે, છેદન-ભેદનાદિથી ખીજની ઇન્દ્રિયની શક્તિને હણે, પશુઓને ભોજનમાં અંતરાય કરે, વગેરેથી અંતરાય કર્મ બંધાય છે.

પ્રથમ કર્મગ્રંથ

(મૂળ ગાથા તથા શબ્દાર્થ)

ક્ષિત્રીવીરજિણં વંદિય કમ્મવિવાયં સમાસઓ વુચ્છં
કોરઈ જિણ્ણ હેઝહિં, જેણં તો ણ્ણણ કમ્મં ॥ ૧ ॥

શ્રી વીર જિનેશ્વરને વંદન કરીને કર્મવિપાકને સંક્ષેપમાં કહીશ.
જેથી કરીને જીવથી (મિથ્યાત્વાદિ) હેતુ-વડે કરાય છે. (કર્મવર્ગણના
આત્મા જોડે સંબંધ) તેથી (તેને) કર્મ કહેવાય છે. [૧]

પયઈઠિહસપણ્ણસા, તં ચહા મોયંગસસ દિઠ્ઠંતા,
મૂલપગઈઠ્ઠઉત્તર-પગઈ અહવન્નસયમેયં ॥ ૨ ॥

તે કર્મ, પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ, પ્રદેશ એમ ચાર પ્રકારે મોઢકના-
દૃષ્ટાંતથી જાણવું. મૂળ પ્રકૃતિ આઠ તથા ઉત્તર પ્રકૃતિ એકસો અઠાવન
ભેદવાળી છે. [૨]

ઈહ નાણંદંસજ્ઞાવરણ-વેયમોહાહાઉનામગોયાણિ;
વિગ્ધં ચ પણનવદુ-અદ્ધવીસચત્તિસયદુપણવિહં ॥ ૩ ॥

અહીં (જૈન પ્રવચનમાં) જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય,
માહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, અંતરાય (એમ આઠ કર્મ ક્રમશઃ)
પાંચ, નવ, બે, અઠાવીશ, ચાર, એકસો ત્રણ, બે, પાંચ પ્રકારે છે. [૩]

મહસુયઓહીમણકેવલાણિ, નાણાણિ તત્થ મહનાણં;
વંજણવગ્ગહ ચહા, મયનયણવિગ્ગિંદિય ચહકા ॥ ૪ ॥

અત્થુગ્ગહઈહાવાય-ધારણા કરણમાણસેહિં હહા;

ઈય અદ્ધવીસમેયં, ચહદસહા વીસહા વ સુયં ॥૫॥

મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃ પર્યાવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન
[એમ જ્ઞાન પાંચ પ્રકારે] છે, તેમાં મન અને ચક્ષુ સિવાય ચાર
ઈન્દ્રિયો આશ્રયી ચાર પ્રકારે વ્યંજનાવગ્રહ/તથા અર્થાવગ્રહ, ઇહા,

અપાય અને ધારણા (પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનથી) છ પ્રકારે, એમ અઠ્ઠાવીશ લેહવાળું મતિજ્ઞાન છે. શ્રુતજ્ઞાન ચૌદ પ્રકારે અથવા વીશ પ્રકારે છે. [૪, ૫]

આખરસન્નીસમ્મં, સાઈઅં સ્વલુ સપજ્જવસિષં ચ;
ગમિયં અંગપક્કિટં, સત્ત વિ ઇ ઇ સપહિવક્કસા ॥ ૬ ॥

અક્ષર, સંજી, સમ્યક્, સપર્યવસિત, ગમિક અને અંગપ્રક્ષિટ, એ સાત (લેહ) પ્રતિપક્ષ સહિત (શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ લેહ) છે. [૬]

પજ્જયઅવહરપયસંધાયા, પહિવત્તિ તહ ય અણુઓગો;

પાહુહપાહુહ પાહુહ-વત્થૂ પુવ્વા ય સસમાસા ॥ ૭ ॥

પર્યાય, અક્ષર, પદ, સંઘાત, પ્રતિપત્તિ, અનુયોગ, પ્રાભૂત પ્રાભૂત, પ્રાભૂત, વસ્તુ, પૂર્વ, સમાસ સહિત છે. (પર્યાયથી પૂર્વ સુધી દશલેહના સમાસ સહિત કુલ વીશ લેહ થાય) [૭]

અણુગામિવદ્દમાણય-પહિવાઈયરવિહા છહા ઓહી;

રિમમ્હિવિલમઈ મણ-નાણ કેવલમિગવિહાણ ॥ ૮ ॥

અણુગામી, વર્ધમાન અને પ્રતિપાતી તથા ઇતર (તેના ત્રણ પ્રતિપક્ષી) સાથે કુલ છ પ્રકારે અવધિજ્ઞાન છે. ઋણુમતિ અને વિપુલમતિ એમ બે પ્રકારે મનઃપર્યવજ્ઞાન છે અને કેવળજ્ઞાન એક પ્રકારે છે. [૮]

ઈસિં જં આવરણં પહુવ્વ ચક્કુસ્સ તં તયાવરણં;

દંસણચડ પણનિદા, વિત્તિસમં દંસણાવરણં ॥ ૯ ॥

આંખના પાંટાની જેમ/આ જ્ઞાનોને જે ઢાંકે છે તે તેઓનું આવરણ (મતિજ્ઞાનાવરણાદિ) કહેવાય છે/ દર્શનાવરણ અતુષ્ઠ તથા પાંચ નિદ્રા (એમ નવ પ્રકારે) પ્રતિહારી જેવું દર્શનાવરણ કર્મ છે. [૯]

ચરુસ્સુદિદ્ધિ અચરુસ્સુ-સેસિંદિયઓહિકેવલેહિં ચ;

દંસણમિહ સામન્નં, તસ્પાવરણં તયં ચડહા ॥ ૧૦ ॥

અક્ષુ એટલે દષ્ટિ (આંખ), અચક્ષુ એટલે બાકીની ઇન્દ્રિયો અને મન તથા અવધિ અને કેવલથી દર્શન એટલે સામાન્ય બોધ (દર્શન ચાર પ્રકારે છે.) તેને ઢાંકનાર તે (દર્શનાવરણ કર્મ) ચાર પ્રકારે છે. [૧૦]

સુહપડિબોહા નિદ્દા, નિદ્દાનિદ્દા ય દુઃસ્વપડિબોહા;

પયલા ઠિઓવવિદ્વસ્સ, પયલપયલા ઉ ચંકમઓ ॥ ૧૧ ॥

સુખેથી જાગી શકાય તે નિદ્રા, દુઃખેથી (મુશ્કેલીથી) જાગી શકાય તે નિદ્રા નિદ્રા, જાગી રહેલા કે બેઠેલાને જે (નિદ્રા) હોય તે પ્રચલા, ચાલતા પ્રચલા પ્રચલા જાણવી, (તે તે નિદ્રામાં કારણભૂત કર્મ પણ તે તે નિદ્રા નામનું દર્શનાવરણીય કર્મ જાણવું.) [૧૧]

દિર્ણચિતિયત્થકરણી, થીળદ્ધી અદ્ધચક્કિઅદ્ધવલા;

મહુલિત્તલ્લગ્ગધારા, -લિહણં વ દુહા ઉ વેયણિઅં ॥ ૧૨ ॥

દિવસમાં ચિંતવેલ કામને કરનારી (નિદ્રા) તે થીળદ્ધી વાસુ-દેવના અર્ધ બળવાળી (પ્રથમ સંઘયજીવાળા જીવને) છે. મધ્યથી લેપાયેલ ખડ્ગની ધારને ચાટવા જેવું બે પ્રકારે વેદનીય કર્મ છે. [૧૨]

ઓસનં સુરમણુપ, સાયમસાયં તુ તિરિયનરણ્ણુ;

મજ્જં વ મોહણીયં દુવિહં દંસણચરણમોહા ॥ ૧૩ ॥

ઘણું કરીને દેવ મનુષ્યને શાતા અને તિર્યંચ તથા નારકને અશાતા જાણવી. મદિરા જેવું મોહનીયકર્મ દર્શન (મોહનીય) અને ચારિત્ર (મોહનીય) એમ બે પ્રકારે છે. [૧૩]

દંસણમોહં તિવિહં, સમ્મં મીસં તહેવ મિચ્છત્તં;

સુદ્ધં અદ્ધવિસુદ્ધં, અવિસુદ્ધં તં હવઈ કમસો ॥ ૧૪ ॥

દર્શન મોહનીય ત્રણ પ્રકારે છે. (૧) સમ્યક્ત્વ (મોહનીય) (૨) મિશ્ર (મોહનીય) (૩) મિથ્યાત્વ (મોહનીય) તે ક્રમશઃ શુદ્ધ, અર્ધવિશુદ્ધ અને અવિશુદ્ધ (પુદ્ગલમય) છે. [૧૪]

જિયઞ્જિયપુણ્ણપાવા-સવસંવરબધ્ધુક્કલ્લિજ્જરણા;

જેણં સદ્દહઈ તયં સમ્મ, સ્સહગાઈવહુમેયં ॥ ૧૫ ॥

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, બંધ, મોક્ષ, નિર્જરા, (આ નવ તત્ત્વોની) જોનાથી શ્રદ્ધા થાય છે, તે સમ્યક્ત્વ મોહનીય છે. (વળી તે) સમ્યક્ત્વ ક્ષાયિકાદિ બહુ લેહવાળું છે. [૧૫]

મીસા ન રાગ દોસો, જિણધમ્મે અંતમુહુ જહા અન્ને;

ન લિયરદીવમણુનો, મિચ્છં જિણધમ્મવિવરીયં ॥ ૧૬ ॥

નાળિયેર દ્વીપના મનુષ્યને જેમ અન્ન પર પ્રીતિ કે અપ્રીતિ નથી તેમ મિશ્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી જીવને જિનધર્મ પર પ્રીતિ કે અપ્રીતિ થતી નથી. મિશ્ર મોહનીયનો ઉદય અંતર્મુહૂર્ત્ત સુધી છે. મિથ્યાત્વ જિનધર્મથી વિપરિત છે. [૧૬]

સોલસકસાય નવનો-કસાય દુવિહં ચરિત્તમોહણિયં;

અણઅપ્પચ્ચક્ખાણા, પચ્ચક્ખાણા ય સંજલણા ॥ ૧૭ ॥

સોળ કષાય અને નવ નોકષાય એમ બે પ્રકારે ચારિત્ર મોહનીય કર્મ છે. અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાપ્પ્યાનીય, પ્રત્યાપ્પ્યાનાવરણ અને સંજ્વલન (ચાર પ્રકારના ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ૩૫ કષાયો છે.) [૧૭]

જાજીવવરિસચુમાસ-પક્ખગા નિરયતિરિયનરમરા;

સમ્માણુસવ્વવિરઈ-અહ્સાયચરિત્તઘાયકરા ॥ ૧૮ ॥

(ક્રમશઃ) યાવજજીવ, વર્ષ, ચાર માસ, પક્ષ, (મુદત સુધી રહેનારા) તથા નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવ, (ગતિને આપનાર) અને સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ, યથાપ્પ્યાત ચારિત્રને ઘાત કરનારા છે. [૧૮]

જલરેણુપુઢવિપવ્વય-રાઈસરિસો ચુઠ્ઠિવહો કોહો;

તિણિસલયાકઢ્ઢિય સેલત્થંમોવમો માણો ॥ ૧૯ ॥

પાણીમાં રેખા, રેતીમાં રેખા, પૃથ્વીમાં કાટ તથા પર્વતમાં કાટ જેવો ચાર પ્રકારનો ક્રોધ છે. નેતરની સોટી, કાંઠના-હાડકાંના અને પથ્થરના થાંભલા જેવો માન છે.

માયાવલેહિગોમુત્તિ-મિઢસિંગઘણવંસિમૂલસમા;

લોહો હલિદલ્લંજણ-કદમકિમિરાગસામાણો ॥ ૨૦ ॥

વાંસની છાલ, ગોમૂત્ર, ઘેટાનાં શીંગડાં, ગાઠ વાંસના મૂળ જેવી
માયા (ચાર પ્રકારે) છે. લોભ હળદર, કાજળ (મેસ), ગાડાની મળી
અને કીરમજના રંગ જેવો છે. [૨૦]

જરસુદયા હોઈ જિણ, દાસ રઈ અરઈ સોગ મય કુચ્છા;
સનિમિત્તમન્નદા વા, તં ઇહ દાસામોહણિયં ॥ ૨૧ ॥

જેના ઉદયથી જીવને નિમિત્ત પામીને કે નિમિત્ત વગર હાસ્ય,
રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુઃખ થાય છે તે હાસ્યાદિ મોહનીય
કર્મ છે. [૨૧]

પુરિસિત્થિતદુભયં પડ, અહિલાસો જવ્વસા હવઈ સો ડ;
થીનરનપુવેડદઓ, ફુંફુમતળનગરદાહસમો ॥ ૨૨ ॥

પુરુષ અને સ્ત્રી તથા ઉભય (બંને) પ્રત્યે જેના કારણે અભિ-
લાષા થાય છે તે સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક વેદનો ઉદય કુંકુમ, (કરીષનો
અગ્નિ) તૃણનો અગ્નિ અને નગરના દાહ સમાન છે. [૨૨]

સુરનરતિરિનરયાજ, હૃદિસરિસં નામકમ્મ ચિત્તિસમં;
વાયાલતિનવઈવિહં, તિઉત્તરસયં ચ સત્તટ્ઠી ॥ ૨૩ ॥

દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નરકાયુષ્ય બેડી જેવું છે. નામકર્મ
ચિતારા જેવું છે. (અને તે) બેંતાલીશ, ત્રાણ અને એકસો ત્રણ
તથા સડસઠ પ્રકારે છે. [૨૩]

ગઈજાઈતણુવંગા, બંધણસંઘાયણાણિ સંઘયણા
સંઠાળવન્નગંધરસ-ફાસઅણુપુવ્વિહગગઈ ॥ ૨૪ ॥

પિંડપયડિત્તિ ચડદસ, પરઘાડસ્સાસઆયવુઝ્જોયં (અં);
અગુરુલહુતિત્થનિમિણો-વઘાયમિય અદ્ધ પત્તેયા ॥ ૨૫ ॥

ગતિ, જાતિ, શરીર, અંગોપાંગ, બંધન સંઘાતન, સંઘયણ,
સંસ્થાન, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, આતુપૂર્વી, વિહાયોગતી, (નામકર્મ
બધે લગાડવું) એમ પિંડ પ્રકૃતિ ચૌદ છે તથા પરાઘાત, શ્વાસોશ્વાસ,

આતપ, ઉદ્યોત, અશુરુલધુ, તીર્થંકર, નિર્માણ, ઉપધાત એમ આઠ નામકર્મની પ્રત્યેક (પ્રકૃતિઓ) જાણવી. [૨૪-૨૫]

તસવાયરપજ્જતં, પત્તેયથિરં સુભં ચ સુભગં ચ;
સુસરાઈજ્જસં તસ-દસગં થાવરદસં તુ ઇમં ॥ ૨૬ ॥

ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, યશ, એ ત્રસ દશક છે. અને સ્થાવર દશક આ(નીચે) પ્રમાણે છે. [૨૬]

થાવરસુહુમઅપજ્જં, સાહારણઅથિરઅસુમદુભગાણિ;
દુસ્સરણાઈજ્જાજસ-ઇય નામે સેયરા વીસં ॥ ૨૭ ॥

સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભગ, દુઃસ્વર, અનાદેય, અપયશ, (બધાને નામકર્મ પાછળ લગાડવું) આમ નામકર્મની સપ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ (ત્રસની સ્થાવર પ્રતિપક્ષ છે તે રીતે) વીશ છે. [૨૭]

તસચઽથિરછકં અથિર-છક સુહુમતિગ થાવરચઽકં;
સુભગતિગાઈ વિભાસા, તદાઈસંઝાહિ પયડીહિં ॥ ૨૮ ॥

૨૭ ત્રસચતુષ્ક, સ્થિર પદ્ક, અસ્થિર પદ્ક, સૂક્ષ્મ ત્રિક, સ્થાવર ચતુષ્ક, સુભગ ત્રિક વગેરેની વિભાષા (પરુપણા) તે તે પ્રકૃતિને આદિ કરીને તેટલી સંખ્યાઓવાળી પ્રકૃતિઓ વડે કરવી. [૨૮]

વન્નચઽઅગુરુલહુચઽ, તસાઈદુ-તિ-ચઽર-છકમિચ્ચાઈ;
ઇય અન્નાવિ વિભાસા, તયાઈસંઝાહિ પયડીહિં ॥ ૨૯ ॥

૨૭ ત્રસ ચતુષ્ક:—ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક.

સ્થિર પદ્ક:—સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, યશ.

અસ્થિર પદ્ક:—અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભગ, દુઃસ્વર, અનાદેય, અપયશ.

સૂક્ષ્મ ત્રિક:—સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ.

સ્થાવર ચતુષ્ક:—સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ.

સુભગ ત્રિક:—સુભગ, સુસ્વર, આદેય.

દુર્ભગ ત્રિક:—દુર્ભગ, દુઃસ્વર, અનાદેય.

૨૮ વર્ણચતુષ્ક, અગુરુલઘુ ચતુષ્ક, ત્રસાદિ દ્વિક, ત્રિક, ચતુષ્ક, પદ્મક આની બીજી પ્રરુપણાઓ પણ તે તે પ્રકૃતિને આદિ કરીને તેટલી સંખ્યાવાળી પ્રકૃતિઓ વડે કરવી. (આ ગાથા કર્મબંધની ટીકામાં નથી પરંતુ બાલાવબોધ વગેરેમાં છે.)

ગઈઆઈણ ઉ કમસો, ચડપણપણતિપણપંચછચ્છકં;

પણદુગપણદુચડદુગ, ઇય ઉત્તરભેયપણસટ્ટી ॥ ૩૦ ॥

ગતિ (નામકર્મ) આદિના ક્રમશઃ ચાર, પાંચ, પાંચ, ત્રણ, પાંચ, પાંચ, છ, છ, પાંચ, બે, પાંચ, આઠ, ચાર, બે-એમ ઉત્તરભેદ પાંચ છે. [૩૦]

અડવીસ જુયા તિનવડ, સંતે વા પનરબંધને તિસયં;

બંધણસંધાયગહો, તણસુ સામણવણચડ ॥ ૩૧ ॥

ઇય સત્તટ્ટી બંધોદણ ય, ન ય સમ્મમોસયા બંધે;

વધુદણ સત્તાણ, વીસદુર્વાસદુવન્નસય ॥ ૩૨ ॥

(આમાં) અઠ્ઠાવીશ સાથે (૬૫) ત્રણું થાય, તથા પંદર બંધન ગણવાથી એકસો ત્રણ થાય, બંધન, સંધાતન ને શરીરમાં ગણી લઈ એ અને સામાન્યથી વર્ણાદિ ચાર લઈ એમ સડસઠ પ્રકૃતિ બંધ તથા ઉદયમાં (ઉદીરણમાં પણ) બાણવી. સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય બંધમાં ન જ હોય તેથી બંધ ઉદય અને સત્તામાં (ક્રમશઃ) એકસોવીશ, એકસો બાવીશ, તથા એકસો અઠ્ઠાવન હોય. [૩૧, ૩૨]

નિરયતિરિનરસુરગઈ, ઇંગવિયંતિયચડપણિંદિ જાઈઓ ।

૨૯ઓરાલિયવેઉન્વિયઆહારગતેયકમ્મડગા ॥ ૩૩ ॥

૨૮ વર્ણ ચતુષ્ક:—વર્ણ, ગંધ, રસ, રૂપ.

અગુરુલઘુ ચતુષ્ક:—અગુરુલઘુ, ઉપધાત, પરાધાત, ઉચ્છવાસ.

ત્રસ દ્વિકાદિમાં ત્રસથી પ્રારંભ કરીને તેટલી પ્રકૃતિ ત્રસ દશકાની બાણવી.

૨૯ ઓરાલવિડવ્વાહારગતેયકમ્મણ પણ સરીરા

આ ગાથા ૩૩ના ઉત્તરાર્ધમાં પાઠાંતર છે.

નરક-તિર્યચ-મનુષ્ય અને દેવગતિ, એકેન્દ્રિય-બેઇન્દ્રિય-તેઇન્દ્રિય-ચત્વરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય જાતિ, ઔદારિક-વૈક્રિય-આહારક-તૈજસ-કાર્મણ (પાંચ શરીરો પેટા ભેદો છે) [૩૩]

બાહુરુ પિટ્ટિ સિઃ ઉર, ઉયરંગ ઉવંગ અંગુલીપમુદા ।

સેસા અંગોવંગા, પદમતણુતિગસ્મુવંગાણિ ॥ ૩૪ ॥

બે હાથ, બે સાથળ, પીઠ, માથું, છાતી અને પેટ એ આઠ અંગ છે. તથા અંગુલી વગેરે ઉપાંગ છે. બાકીના અંગોપાંગ છે. પ્રથમ ત્રણ શરીરના આ ઉપાંગો (અંગ, ઉપાંગ, અંગોપાંગ) હોય છે. [૩૪]

ઉરલાઇપુગ્ગલાણં નિવદ્ધવજ્ઞંતયાણ સંવંધં,

જં કુણ્ઠ જતસમ તં ઉરલાઈ વંધણં નેયં

(વધણમુગ્ગલાઇતણુનામા) ॥ ૩૫ ॥

પૂર્વબદ્ધ અને નવા બંધાતા ઔદારિક આદિ પુદ્ગલોનો જે સંબંધ કરે છે તે લાખ જેવું ઔદારિકાદિ શરીરના નામવાળું બંધન નામકર્મ છે. [૩૫]

જં સંઘાયઈ ઉરલાઈ, -પુગ્ગલે તણગણં વ દંતાલી ।

તં સઘાયં વંધણ-મિવ તણુનામેણ પંચવિહં ॥ ૩૬ ॥

દંતાલી (દાંતરડું) તૃણના સમૂહને (એકડું કરે છે) તેમ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોને જે એકઠા કરે છે તે સંઘાતન નામકર્મ બંધન નામકર્મની જેમ શરીરના નામથી પાંચ પ્રકારનું છે.

ઓરાલવિઉચ્ચાહારયાણ સગતેયકમ્મજુત્તાણં ।

નવવંધનાણિ હયર દુ, સહિયાણં તિન્નિ તેસિં ચ ॥ ૩૭ ॥

ઔદારિક-વૈક્રિય અને આહારક, પોતાની, તૈજસ અને કાર્મણની સાથે જોડતા નવ બંધનો થાય છે. તથા બીજા બે સહિત ત્રણ (ઉક્ત ત્રણને તૈજસ, કાર્મણ, એમ બે જોડે જોડવા દ્વારા ત્રણ) તેવી જ રીતે બે ઇંતરના (પોતાના નામ સાથે તથા બીજા સાથે જોડતા) ત્રણ બંધન થાય છે [૩૭]

સંઘયણમટ્ઠિનિવઓ, તં છદ્ધા વજ્જરિસહનારાયં ।

તહ રિસહં નારાયં, નારાયં અદ્ધનારાયં ॥ ૩૮ ॥

કીલિય છેવટ્ઠં ઇહ, રિસહો પટ્ટો ય કીલિયા વજ્જં ।

ઉમઓ મક્કહવંધો, નારાયં ઇમસુરાલંગે ॥ ૩૯ ॥

સંઘયણ એટલે હાંડકાંની રચના વિશેષ તે છ પ્રકારે છે. વજ્જ-
ઋષભનારાય, ઋષભનારાય, નારાય, અર્ધનારાય, કીલિકા, સેવાર્ત.
અહીં ઋષભ એટલે પાટો, વજ્જ, એટલે ખીલી અને નારાય એટલે બે
બાજુ મક્કટબંધ આ (સંઘયણ) ઔદારિક શરીરમાં હોય છે. (સંઘ-
યણની પ્રાપ્તિમાં કારણભૂત સંઘયણ નામકર્મ પણ છ પ્રકારે છે.) [૩૮, ૩૯]

સમચરંસં નિગ્ગોહ, સાહસુજ્જાઈં વામણં હુંડં;

સંઠાણા વન્ના કિન્હ-નીલલોહિયહલિદ્ધસિયા ॥ ૪૦ ॥

સમચતુરસ્ર, ન્યગ્રોધ, સાહિ, કુબ્જ, વામન, હુંડક એમ સંસ્થાનો
છે. કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત, પીત અને શ્વેત એ વર્ણો છે. [૪૦]

સુરહિદુરહી રસા પણ, તિત્તકહુકસાયઅંબિલા મહુરા;

ફાસા ગુરુલહુમિત્તર-સીઉળહસિણિદ્ધરુવ્વહા ॥ ૪૧ ॥

સુરભિ-દુરભિ (બે પ્રકારના ગંધ છે) રસ પાંચ છે, તિક્ત
કટુ, કષાય, આમ્લ, અને મધુર; સ્પર્શ આઠ છે, ગુરુ-લઘુ, મૃદુ, કર્કશ,
શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ. [૪૧]

નીલકસિણં દુગંધં, તિત્તં કટુઅં ગુરં સ્વરં રુવ્વં ।

સીયં ચ અસુહનવગં, ઇક્કારુગં સુમં સેસં ॥ ૪૨ ॥

નીલ, કૃષ્ણ, દુર્ગંધ, તિક્ત, કટુ, ગુરુ, કર્કશ, રુક્ષ, અને શીત
નવ અશુભ છે (પાપ પ્રકૃતિ છે.) બાકીના અગિયાર શુભ છે. [૪૨]

ચઉહ ગહ્વણુપુવ્વી, ગહ્વણ્વિદુગં તિગં નિયાઉચુયં ।

પુર્વ ઉદઓ વક્કે, સુહઅસુહવસુદ્ધિવિહગગઈ ॥ ૪૩ ॥

ગતિની જેમ આનુપૂર્વી' ચાર પ્રકારે છે. ગતિ-આનુપૂર્વી' દ્વિક, સ્વઆયુષ્ય સાથે ત્રિક થાય છે. આનુપૂર્વી'નો ઉદય વક્રગતિમાં છે. વૃષભ અને ઊંટના જેવી શુભ અને અશુભ વિહાયોગતિ છે.

પરઘાઉદયા પાણી, પરેસિ બલિણંપિ હોઈ દુદ્ધરિસો ।

ઝસસણલદ્ધિજુત્તો, હવેઈ ઝસાસનામવસા ॥ ૪૪ ॥

પરાઘાતના (નામકર્મના) ઉદયથી બીજા બળવાનને પણ અનભિભવનીય (અપરાજિત) બને છે. ઉચ્છ્વાસ નામકર્મના ઉદયથી શ્વાસોશ્વાસ લબ્ધિયુક્ત થાય છે. [૪૪]

રવિર્બિંબે ડ જિયંગં, તાવજુઅં આયવાડ ન ડ જલણે ।

જમુસિણફાસરસ તર્હિ, લોહિયવળ્લસ ડદડત્તિ ॥ ૪૫ ॥

જીવનું શરીર તાપયુક્ત આતપ નામકર્મથી થાય છે. સૂર્યના બિંબમાં (રહેલા જીવોમાં) આતપ નામકર્મનો ઉદય છે, અગ્નિમાં નહિ, કેમ કે ત્યાં (અગ્નિમાં) ઉષ્ણ સ્પર્શ નામકર્મ તથા લોહિત-વર્ણ નામકર્મનો ઉદય છે. [૪૫]

અણુસિણપયામરૂવં, જિયંગમુજ્જોયઈ રુહુજ્જોયા ।

જડ્ઢેવુત્તરવિક્કિય, -જોડ્ઢસસજ્જોયમાઈવ્વ ॥ ૪૬ ॥

ઉદ્યોત નામકર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર અનુષ્ણ પ્રકાશને અહાર ફેલાવે છે (અને સ્વરૂપે અમકે છે.) જેમ યતિ અને દેવ વડે કરાયેલું ઉત્તરવૈક્રિય શરીર જ્યોતિષનાં વિમાનો અને ખજુઆ વગેરે. [૪૬]

અંગં નં ગુરુ ન લહુયં, જાયઈ જીવસસ અગુરુલહુડદયા;

તિત્થેણ તિહુયળસસવિ, પુજ્જો સે ડદ્ઢો કેવલિણો ॥ ૪૭ ॥

અગુરુલહુ કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર ગુરુ પણ નહિ લહુ પણ નહિ તેવું થાય છે. તીર્થંકર નામકર્મથી ત્રણ લોકને પૂજ્ય બને છે. તે ઉદય કેવળજ્ઞાનીને હોય છે. [૪૭]

અંગોવંગનિયમણં નિમ્માણં કુણઈ સુત્તહારસમં;

ડવઘાયા ડવહમ્મઈ, સતણુવયવલંબિગાઈર્હિ ॥ ૪૮ ॥

નિર્માણ નામકર્મ અંગોપાંગતું નિયમન કરે છે. તેથી તે સૂત્ર-ધારના જેવું છે. ઉપઘાત નામકર્મના ઉદયથી પોતાના શરીરના અવયવ પ્રતિબિંબવાદિથી પોતે હણાય છે. [૪૮]

વિતિચરણિદિયતસા, વાયરઓ વાયરા જિયા થૂલા;

નિયનિયપજ્જતિજુયા, પજ્જત્તા લલ્લિકરણેદિ ॥ ૪૯ ॥

જીવો ત્રસ નામકર્મના ઉદયથી બેઠન્દ્રિય, તેઠન્દ્રિય, ચરિન્દ્રિય, પચેન્દ્રિય થાય છે. બાહર નામકર્મના ઉદયથી જીવો બાહર એટલે સ્થૂલ થાય છે. પર્યાપ્તા નામકર્મના ઉદયથી જીવો પોતપોતાને યોગ્ય પ્રયાપ્તિવાળા થાય છે. પર્યાપ્તા જીવો લબ્ધ અને કરણથી (જે પ્રકારના) છે. [૪૯]

પત્તેયતણ પત્તે, -ઉદયેણં દંત અદ્દિમાઈ થિરં ।

નામ્મુવરિ સિરાઈ સુદં, સુમગાઓ સવ્વજણદ્દો ॥ ૫૦ ॥

પ્રત્યેક નામકર્મના ઉદયથી પ્રત્યેક પૃથક્-પૃથક્ શરીર થાય છે, (સ્થિર નામકર્મના ઉદયથી) દાંત-હાડકાં વગેરે સ્થિર થાય છે. શુભ નામકર્મના ઉદયથી નાલિની ઉપરના શિરાદિ શુભ અવયવો થાય છે. સુભગના ઉદયથી સર્વ જનને પ્રિય બને છે. [૫૦]

સુસરા મહુરસુદ્ધણી, આજ્જા સવ્વલોયગિજ્જવઓ;

જસઓ જસક્કિત્તિઓ, થાવરદસગં વિવઝ્ઝત્થં ॥ ૫૧ ॥

સુસ્વર (નામકર્મના ઉદય)થી મધુર અને સુખકર સ્વર થાય છે. આદ્ય નામકર્મના ઉદયથી સર્વલોકને ગ્રાહ્ય વચનવાળો થાય છે. યશ નામકર્મના ઉદયથી યશઃ કીર્તિ થાય છે. સ્થાવર દશક વિપરિત-અર્થવાળું (જાણવું). [૫૧]

ગોયં દુદ્ધુચ્ચનીયં કુલાલં ઇવ સુઘટ્ઠુમ્ભલાઈયં ।

વિઘ્નં દાણે લાભે, ભોગુવભોગેષુ વિરિણ્ય ॥ ૫૨ ॥

કુંભાર સારા ઘડા તથા ભુંલલાદિ (દારુ ભરવાના ઘડા)

ખનાવે છે તેમ ગોત્ર કર્મ ઉચ્ચ અને નીચ બે પ્રકારે છે. દાન-લાભ-
ભોગ-ઉપભોગ-વીર્યને વિષે અંતરાયકર્મ અંતરાય કરનારું છે. [૫૨]

સિરિહરિયસમં ઇયં, જહ પઢિકૂલેણ તેણ રાયાર્હ ।

ન કુણઙ્ઙ દાણાર્હિયં, ઇવં વિગ્ધેણ જીવો વિ ॥ ૫૩ ॥

એ ભંડારી જેવું છે, જેમ તે વિરુદ્ધ હોય ત્યારે રાબાદિ દાનાદિ
કરી શકતા નથી તેવી રીતે અંતરાય કર્મથી જીવ પણ (દાનાદિ
કરી શકતો નથી.) [૫૩]

પઢિણીયત્તણનિન્હવ-ઉવધાયપઓસઅંતરાણં ।

અચ્ચાસાયણયાણ, આવરણદુગં જિઓ જયઙ્ઙ ॥ ૫૪ ॥

(જ્ઞાનાદિ પ્રત્યે) પ્રત્યનીકપણું-નિહવ-ઉપધાત-પ્રદ્રેષ અને અંતરાયથી
તથા અત્યંત આશાતનાથી જીવ બે પ્રકારના આવરણ બાંધે છે. [૫૪]

ગુરુભત્તિસ્વંતિકરુણા-વયજોગકસાયવિજયદાણજુઓ ।

દઢઘમ્માર્હ અઙ્ઙઙઙ, સાયમસાયં વિવજ્જયઓ ॥ ૫૫ ॥

ગુરુભક્તિ-ક્ષમા-કરુણા-વ્રત-યોગ-કષાય વિજય અને દાનથી
યુક્ત તથા દઢધર્મી વગેરે સાતાવેદનીય કર્મને બાંધે છે. તેથી વિપરિત
અસાતા બાંધે છે. [૫૫]

ઉમ્મગ્ગદેસણામગ્ગ-નાસણાદેવદવ્વહરણેહિં

દંસણમોહં જિણમુણિ-ચેદ્દયસંઘાદ્પઢિણીઓ ॥ ૫૬ ॥

ઉન્માર્ગે દેશના-માર્ગનો નાશ-દેવદ્રવ્યના હરણથી જીવ દર્શન
મોહનીય કર્મ બાંધે છે. તથા જિન-ભૂર્તિ એત્ય સંઘાદિનો પ્રત્યનીક
દર્શન મોહનીય કર્મને બાંધે છે. [૫૬]

દુવિહંપિ ચરણમોહં, કસાયહાસાદ્વિસયવિવસમણો;

વંધઙ્ઙ નિરયાઉ મહા-રંમપરિગ્ગહરઓ રુદ્ધો ॥ ૫૭ ॥

કષાય-હાસ્યાદિ તથા વિષયને પરવશ બનેલો જીવ બે પ્રકારનું
ચારિત્ર મોહનીય કર્મ બાંધે છે. મહારંભ-મહાપરિગ્રહમાં રક્ત રૌદ્ર
પરિણામી નરકનું આયુષ્ય બાંધે છે. [૫૭]

તિરિયાડ ગૂઢદિયઓ, સઢો સસલો તહા મણુસાડં ।

પયઈંઈ તણુકસાઓ, ઢાણરૂઈ મજ્ઞિમગુણોય ॥ ૫૮ ॥

ગૂઢ હૃદયવાળો, શક, શલ્યવાળો. જીવ તિય'ચનુ' આયુષ્ય બાંધે છે તથા પ્રકૃતિથી અલ્પકષાયવાળો-દાનરુચિ અને મધ્યમ ગુણુવાળો આત્મા મનુષ્ય આયુષ્ય બાંધે છે. [૫૮]

અવિરયમાઈ સુરાડં, બાલતવોડકામનિજ્જરો જયઈ ।

સરલો અગારવિલો સુદનામં અન્નહા અસુહં ॥ ૫૯ ॥

અવિરતિ (સમ્યગ્દષ્ટિ) આદિ બાળતપને કરનારો, અકામ નિર્જરા-વાળો જીવ દેવ આયુષ્ય બાંધે છે. સરળ તથા રસાદિ ગારવ વગરનો શુભ નામકર્મ બાંધે છે. તેથી વિપરિત સ્વભાવવાળો અશુભ નામકર્મ બાંધે છે. [૫૯]

ગુણપેહી મયરહિઓ, અજ્ઞયણજ્ઞાવણારૂઈ નિચ્ચં;

પકુગઈ જિણાઈમત્તો, ઉચ્ચં નીયં ઇયરહાડ ॥ ૬૦ ॥

ગુણને જ્ઞેનારો-મદરહિત-હંમેશ અધ્યયન-અધ્યાપનની રુચિવાળો તથા જિન આદિનો લક્ષ્મી ઉચ્ચ ગોત્ર બાંધે છે. તેથી વિપરિત સ્વભાવવાળો નીચ ગોત્ર બાંધે છે. [૬૦]

જિણપૂયાવિગ્ધકરો, હિંસાઈપરાયણો જયઈ વિગ્ધં ।

ઇય કમ્મવિદાગોડયં, લિહિઓ દેવિંદસૂરીહિં ॥ ૬૧ ॥

જિનપૂજામાં વિદ્ન કરનારો, હિંસાદિમાં પરાયણ અંતરાય કર્મ બાંધે છે. આ પ્રમાણે આ કર્મવિપાક દેવેન્દ્રસૂરિ વડે લખાયો છે (રચાયો છે). [૬૧]

કેટલીક પારિલાપિક સંજ્ઞાઓની સમજણ

આગળ કર્મગ્રન્થમાં કેટલાક પારિલાપિક શબ્દો આવશે તેની સમજણ બરાબર પડે તે માટે તેવા કેટલાક પારિલાપિક શબ્દોની વ્યાખ્યા અત્રે આપીએ છીએ.

[૧] નિષેકરચના:—કર્મદલિકોની ઉદયસમયથી માંડીને ક્રમશઃ સ્થિતિસ્થાનોમાં ગોઠવણી.

જે કે વાસ્તવિક રીતે કર્મદલિકોની આવી કોઈ ગોઠવણી આત્મપ્રદેશો પર નથી પણ આત્મપ્રદેશો પર લાગેલા કર્મદલિકોમાંથી જે વર્તમાન સમયે ઉદયમાં છે તેને ઉદયસમયનો નિષેક (કર્મદલનો સમૂહ) કહેવાય છે. બીજા સમયે જે દલિકો ઉદયમાં આવવાના છે તેને બીજા સ્થિતિસ્થાનનો નિષેક કહેવાય છે. આમ ક્રમશઃ જે જે કર્મદલિકો જે જે સમયે ઉદયમાં આવવાના છે તે દલિકો તે તે સમયે ઉદયમાં આવનારા સ્થિતિસ્થાનના નિષેક કહેવાય છે. આવી રીતે કર્મદલિકોની સ્થિતિસ્થાનોમાં ગોઠવણીને નિષેકરચના કહેવાય છે.

[૨] અબાધાકાળ:—કોઈપણ કર્મ બંધાય ત્યારે કર્મનું કોઈપણ દલિક અમુક કાળ સુધી ઉદયમાં ન આવે તેવું નક્કી થાય છે. આ બંધ અને ઉદયના વચ્ચેના કાળને અબાધાકાળ કહેવાય છે. અબાધાકાળ પછીના સમયથી તે કર્મ ઉદયમાં આવે છે યાવત્ તેની જેટલી સ્થિતિ બંધાઈ હોય તેટલો કાળ સુધી ક્રમશઃ તે કર્મના દલિકો ઉદયમાં લોગવાતાં જાય છે. ૩૦

૩૦. અબાધાકાળની આ સ્થૂલ વ્યાખ્યા કરી છે એટલે બંધ સમયે તે કર્મ તેટલા કાળ માટે ઉદયમાં આવવાનું નથી એમ નક્કી થાય છે. એટલે જો કોઈપણ કરણવિશેષથી કંઈપણ ફેરફાર ન થાય તો અબાધાકાળ વીત્યા સદી કર્મનો ઉદય થાય છે, પરંતુ આવું બનતું નથી. બંધાવલિકા વીત્યા પછી તુરત જ ઉદીરણાદિકરણ પ્રવર્તે છે. તેના દ્વારા કર્મ અબાધાકાળ પૂર્ણ થતાં પૂર્વે જ ઉદયમાં આવે છે.

[૩] ઉદયાવલિકા:—ઉદયસમયથી માંડીને એક આવલિકા સુધીના સમયેને ઉદયાવલિકા કહેવાય છે.

[૪] અંધાવલિકા:—કોઈપણ કર્મ અંધાય ત્યારથી એક આવલિકા સુધીના કાળમાં તે કર્મ અંધાવલિકામાં રહેલું કહેવાય છે.

[૫] સંક્રમાવલિકા:—કોઈ પણ કર્મ સંક્રમ દ્વારા અન્ય કર્મ રૂપે થયું ત્યારથી માંડીને એક આવલિકા સુધી તે કર્મ સંક્રમાવલિકામાં રહેલું કહેવાય છે.

અંધાવલિકા, ઉદયાવલિકા, સંક્રમાવલિકામાં કોઈપણ કરણ પ્રવર્તતા નથી.

આઠ પ્રકારના કરણની વ્યાખ્યા

કરણ = જીવનું પ્રવર્તમાન વીર્યવિશેષ.

જે વીર્યવિશેષ કર્મના અન્ધ-સંક્રમાદિમાં પ્રવર્તે છે તે તે વીર્યને અંધનકરણ, સંક્રમકરણાદિ નામ અપાય છે.

[૧] અંધનકરણ:—જે વીર્યવિશેષથી જીવ આઠે કર્મનો અંધ કરે છે તે વીર્યને અંધનકરણ કહેવાય છે.

[૨] સંક્રમકરણ:—જે વીર્યવિશેષથી જીવ પૂર્વે ખાંધેલા કર્મોને સમતીય અન્ધ કર્મરૂપે કરે છે તે વીર્યવિશેષને સંક્રમકરણ કહેવાય છે.

[૩] ઉદ્ધર્તનાકરણ:—જે વીર્યવિશેષથી કર્મનાં સ્થિતિ અને રસની વૃદ્ધિ થાય છે તે વીર્યને ઉદ્ધર્તનાકરણ કહેવાય છે.

[૪] અપવર્તનાકરણ:—જે વીર્યવિશેષથી કર્મની સ્થિતિ અને રસમાં હાનિ થાય છે તેને અપવર્તનાકરણ કહેવાય છે.

[૫] ઉદીરણાકરણુ:—જે વીર્યવિશેષથી ઉદયાવલિકા ઉપરના સ્થિતિસ્થાનોમાં રહેલ કર્મપુદ્ગલોનો ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ કરાવાય છે તેને ઉદીરણાકરણુ કહેવાય છે. જે કર્મપ્રકૃતિનો વિપાકોદય પ્રવર્તતો હોય તેની જ ઉદીરણા થાય છે.

[૬] ઉપશમનાકરણુ:—જે વીર્યવિશેષથી સત્તામાં રહેલ કર્મ-પુદ્ગલોને ઉદય-ઉદીરણા-નિધત્તિ અને નિકાયના કરણુને માટે અયોગ્ય કરાય છે તેને ઉપશમના કરણુ કહેવાય છે.

[૭] નિધત્તિકરણુ:—જે વીર્યવિશેષથી સત્તામાં રહેલ કર્મ ઉદ્ધ-વર્તના અને અપવર્તના સિવાયના સર્વ કરણુ માટે અયોગ્ય કરાય છે તે નિધત્તિકરણુ કહેવાય છે.

[૮] નિકાયનાકરણુ:—જે વીર્યવિશેષથી સત્તામાં રહેલ કર્મ-ઢલિકો સર્વ કરણુને માટે અયોગ્ય કરાય છે તે નિકાયનાકરણુ કહેવાય છે.

ઘાતિ-અઘાતિ કર્મ

ઘાતિ કર્મ:—આત્માનાં શુભુનો ઘાત કરે તે ઘાતિકર્મ કહેવાય છે. જ્ઞાનાવરણુ-દર્શનાવરણુ-મોહનીય અને અંતરાય આ ૪ કર્મ તથા તેની સર્વ (૪૫) ઉત્તરપ્રકૃતિઓ ઘાતિ-કર્મ કહેવાય છે. ઘાતિકર્મમાં પચ્ચ કેવળ-૨, નિદ્રા-૫, મિથ્યાત્વ મોહ. અને ૧૨ કષાય એ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓ છે. બાકીના જ્ઞાના.-૪, દર્શના.-૩, સંજવલન-૪, નોકષાય-૬ અને અંતરાય-૫ એ ૨૫ પ્રકૃતિઓ દેશઘાતિ છે. સર્વઘાતિ કર્મ આત્માનાં શુભુનો સંપૂર્ણપણે ઘાત કરે છે.

દેશઘાતિ કર્મ આત્માના ગુણનો દેશથી ઘાત કરે છે.

અઘાતિ કર્મ:—આત્માનાં ગુણનો ઘાત ન કરે તે અઘાતિકર્મ કહેવાય છે. વેદનીય-નામ-ગૌત્ર-આયુષ્ય આ ૪ કર્મ તથા તેની સર્વે ૭૫ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ અઘાતિકર્મ કહેવાય છે.

વિપાકોદય:—જે કર્મના ઉદયથી જીવને શુભાશુભ ફળની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય તેવો કર્મોદય વિપાકોદય કહેવાય છે.

પ્રદેશોદય:—શુભાશુભ ફળ પ્રાપ્ત થયા વિના જ ઉદયગત સંભતીય અન્ય કર્મમાં લળી જઈને કર્મનું ખરી પડવું-ભોગવાઈ જવું તે પ્રદેશોદય કહેવાય છે.

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ

નમોનમઃ શ્રી ગુરુત્રેમસૂરયે

કર્મસ્તવ [દ્વિતીય કર્મત્રય]

બન્ધોદયોદીરણ સત્પદાર્થ, નિઃશેષકર્મારિક્તલં નિહત્ય ।

યઃ સિદ્ધિ સામ્રાજ્યમલશ્ચકાર, શ્રિયે સ વઃ શ્રીજિનકીરનાથઃ ॥

ખંધ-ઉદય-ઉદીરણા અને સત્તામાં રહેલા સઘળા કર્મશત્રુના ખળને હંણીને જેણે સિદ્ધિસામ્રાજ્યને પ્રાપ્ત કર્યું છે તે શ્રી વીર-લગવાન તમારા કલ્યાણ માટે થાવ....

ખીજા કર્મત્રયમાં ૧૪ ગુણુસ્થાનકવર્તી જીવોને વિષે ખંધ-ઉદય-ઉદીરણા અને સત્તાની વિચારણા કરવાની છે.

ખંધઃ—મિથ્યાત્વાદિ ખંધ હેતુઓ વડે કાર્મણુ વર્ગણાના પુદ્ગલોનો આત્માની જોડે ક્ષીરનીરવત્ કે લોહ-અગ્નિવત્ પરસ્પર સંખંધ થવો તે ખંધ.

ઉદયઃ—અપવર્તનાદિ કરણવિશેષથી અથવા સ્વાભાવિક સ્થિતિ પરિપક્વ થયે ઉદયમાં આવેલા કર્મપુદ્ગલોના ફળને લોગવવા તે ઉદય.

ઉદીરણાઃ—ઉદયાવલિકા ઉપરની સ્થિતિમાં રહેલા અર્થોત્ત જે ઉદયમાં આવ્યા નથી તેવા કર્મપુદ્ગલોને જીવના સામર્થ્યવિશેષથી ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ કરાવી લોગવવા તે ઉદીરણા.

સત્તા—ખંધ કે સંક્રમથી જે સ્વરૂપે જે કર્મ થયેલ છે તે જ કર્મનો સંક્રમણ કે નિર્જરાથી સ્વરૂપાન્તર કે ક્ષય થયો નથી ત્યાં સુધી જે સદ્ભાવ તે સત્તા.

ચૌદ ગુણુસ્થાનોનાં નામ

ક્રમ	ગુણુસ્થાનક	ક્રમ	ગુણુસ્થાનક
૧	મિથ્યાદષ્ટિ ગુણુસ્થાનક	૮	અપૂર્વકરણ ગુણુસ્થાનક
૨	સાસ્વદન સમ્યગ્દષ્ટિ ,,	૯	અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાય ,,
૩	સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિ ,,	૧૦	સૂક્ષ્મ સંપરાય ,,
૪	અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ,,	૧૧	ઉપશાન્તમોહવીતરાગ છન્નસ્થ ગુણુસ્થાનક
૫	દેશવિરતિ ,,	૧૨	ક્ષીણ ,, ,, ,, ,,
૬	પ્રમત્ત સંયત ,,	૧૩	સયોગી કેવલી ગુણુસ્થાનક
૭	અપ્રમત્ત સંયત ,,	૧૪	અયોગી ,, ,,

ગુણુ = જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રરૂપી જીવ સ્વભાવવિશેષ.

શુદ્ધિના પ્રકર્ષ અને અશુદ્ધિના અપકર્ષથી થતો ગુણુનો સ્વરૂપ-લેહ તે ગુણુસ્થાનક.

ગુણુસ્થાનક = જ્ઞાનાદિ ગુણુનું સ્થાન.

નીચે નીચેના ગુણુસ્થાનકોમાં અશુદ્ધિનો પ્રકર્ષ હોય છે. જેમ જેમ ઉપરના ગુણુસ્થાનકોમાં જઈએ તેમ તેમ જ્ઞાનાદિ ગુણુની અશુદ્ધિનો અપકર્ષ થતો જાય છે, અને શુદ્ધિનો પ્રકર્ષ થતો જાય છે.

ચૌદ ગુણુસ્થાનકનું સ્વરૂપ

(૧) મિથ્યાદષ્ટિ ગુણુસ્થાનક

ધતુરા ખાધેલ મનુષ્યને સફેદ વસ્તુમાં પીળાશની પ્રતીતિ થાય છે. તેમ જીવ અજીવાદિ તત્ત્વો વિષે મિથ્યા (વિપરીત) જ્ઞાન જેને હોય તે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ તેનું ગુણુસ્થાનક તે મિથ્યાદષ્ટિ ગુણુસ્થાનક છે.

પ્ર:—મિથ્યાદષ્ટિ છે તો પછી તેને ગુણુસ્થાનક (ગુણુનું સ્થાન) કેમ કહ્યું ?

ઉ:—જો કે મિથ્યાદષ્ટિ જીવને સર્વઘાતિ એવી મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મપ્રકૃતિના ઉદયથી તત્ત્વોને વિષે વિપરીતદષ્ટિ હોય છે, પરંતુ આ પશુ છે, આ મનુષ્ય છે વગેરે પ્રતીતિ અવિપરીત હોય છે. તેવી જ રીતે નિર્ગોહમાં રહેલા જીવને પણ તથાપ્રકારે અવ્યક્ત સ્પર્શમાત્રનું પણ અવિપરીત જ્ઞાન હોય છે. જેમ અત્યંત ગાઢ વાદળોથી આચ્છાદિત સૂર્ય-ચન્દ્રની પણ કાંઈક પ્રભા હોય છે તેમ. આ અપેક્ષાએ મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને પણ ગુણસ્થાનક કહ્યું છે.

પ્ર:—તો પછી તેઓને મિથ્યાદષ્ટિ કેમ કહો છો? આ મનુષ્ય છે, આ પશુ છે વગેરે જ્ઞાનની અપેક્ષાએ તો તેઓ સમ્યગ્દષ્ટિ પણ છે અથવા જિનપ્રણીત કેટલાક પદાર્થોને માને છે, કેટલાકને નથી માનતા માટે તેમને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ કહોને ?

ઉ:—આ વાત પણ બરાબર નથી. કેમકે જિનપ્રણીત સર્વ પ્રવચનના અર્થને માનવા છતાં એક અક્ષર પણ જેને ન રુચે તે મિથ્યાદષ્ટિ જ કહેવાય છે, કેમકે તેને સર્વજ્ઞ ભગવાન પ્રત્યે અવિશ્વાસ છે. સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિનું લક્ષણ તો એ છે કે નાળિયેર દ્વીપના મનુષ્યે જેમ અન્નાદિ ભોજન ક્યારેય જોયું નથી કે સાંભળ્યું નથી તેથી ભૂખ વખતે પણ અન્નાદિને જોતાં તેને તેના પ્રત્યે રુચિ પણ થતી નથી તથા અરુચિ પણ થતી નથી. તેવી રીતે જિનવચન પ્રત્યે રુચિનો ભાવ કે અરુચિનો ભાવ જેને નથી તેવો જીવ સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય છે.

વસ્તુતઃ સઘળા પદાર્થોને જિનેશ્વર ભગવંતોએ કહેલા છે તે મુજબ જ માને તે સમ્યગ્દષ્ટિ.

સઘળા પદાર્થો વિષે સમ્યગ્ અને મિથ્યા બંને પ્રકારના જ્ઞાનના અભાવે જિને કહ્યા મુજબ માને નહિ તેમજ વિપરીત પણ ન માને તે સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ.

સઘળા પદાર્થોને જિનેશ્વરે કહ્યા મુજબ માને પરંતુ એકાદ પદાર્થને વિષે પણ એકાંતે જિનવચનથી વિપરીત માન્યતા જેને હોય તે મિથ્યાદષ્ટિ.

આ ગુણુસ્થાનકનો કાળ અલગ્ય આત્માને અનાદિ અનંત છે. જે ભવ્યાત્માઓ હજી સમ્યક્ત્વ પામ્યા જ નથી તેઓને અનાદિ સાંત છે. જ્યારે સમ્યક્ત્વથી પડીને મિથ્યાત્વે આવેલા જીવોને સાદિ સાંત છે, અને તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન્નર્થપુદ્ગલ પરાવર્ત છે.

(૨) સાર્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાનક

ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ વખતે મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉપશમ થઈ જાય છે એટલે પ્રદેશ અને વિપાક બંને પ્રકારે ઉદય અટકી જાય છે.

પૂર્વે પ્રથમ કર્મગ્રન્થમાં જોઈ ગયા છીએ કે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ઉદયથી જીવને જિનપ્રણીત તત્ત્વો પર રુચિ થતી નથી, અરુચિનો ભાવ થાય છે તેવી જ રીતે અનંતાનુબંધી કષાય પણ સમ્યક્ત્વ ગુણનો ઘાતક છે. આ બંનેનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય થતાં સમ્યક્ત્વ-ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે.^{૩૧} અનાદિ સંસારમાં સૌથી પ્રથમ જે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે તે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ઉપશમથી થાય છે. અને તેને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

ઉપશમમાં પ્રદેશોદય તથા વિપાકોદય બંનેનો અભાવ છે. ક્ષયોપશમમાં પ્રદેશોદય હોય છે; જ્યારે વિપાકોદય નથી હોતો. એટલે કે મિથ્યાત્વમોહનીય ઉદયમાં આવતાં કર્મદલિકો ઉદયગત સમક્રીત મોહનીયમાં સંક્રમીને લોગવાઈ જાય છે. તેવી જ રીતે અનંતાનુબંધી કષાયમોહનીય પણ અપ્રત્યાખ્યાનીયાદિ જેનો વિપાક ઉદય હોય તેમાં સંક્રમી લોગવાઈ જાય છે. ક્ષાયિકમાં પ્રદેશોદય કે વિપાકોદય હોતા નથી. એટલું જ નહિ સત્તામાં પણ હોતાં નથી. ઔપશમિક સમ્યક્ત્વના કાળમાં મિથ્યાત્વ મોહનીય અને અનંતાનુબંધી કષાયનો ઉદય હોતો નથી. હવે જીવસ્વભાવે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનો જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકાકાળ બાકી રહેતાં

૩૧. આ વખતે અનંતાનુબંધી કષાયનો ક્ષયોપશમ સંભવે છે.

કોઈ જીવને અનંતાનુબંધી કષાયનો ઉદય થાય છે. હજી મિથ્યાત્વ મોહનીયનો વિપાકોદય થયો હોતો નથી. ત્યાં સુધીના કાળને સાસ્વાદનસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાનક કહેવાય છે.

દૂકમાં મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મનો ઉદય ન હોય અને અનંતાં ચતુષ્ક^{૩૨}નો વિપાકોદય જ્યાં હોય તે પ્રથમ મિથ્યાદષ્ટિ ગુણુસ્થાનક.

જ્યારે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનો ઉદય ન હોય અને અનંતાં કષાયનો ઉદય થતો હોય તે સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાનક છે.

આ ગુણુસ્થાનકનો કાળ જઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ આવલિકા જેટલો છે. આટલો કાળ પૂર્ણ થયે તુરત જ મિથ્યાત્વ-મોહનીય કર્મનો વિપાકોદય થઈ જાય છે. અને જીવ અવશ્ય મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકે પહોંચી જાય છે.

આમ આ ગુણુસ્થાનક ઉપશમસમ્યક્ત્વથી પડીને મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકે જતાં જ આવે છે. મિથ્યાત્વ (પ્રથમ) ગુણુસ્થાનકથી સીધા આ ગુણુસ્થાનકે જવાતું નથી. જેમ ખીરનું ભોજન કરેલા મનુષ્ય તેના વમન વખતે તેના કંઈક સ્વાદને અનુભવે છે. તેમ અનંતાં કષાયના ઉદયથી સમ્યક્ત્વથી પડતાં મિથ્યાત્વાભિમુખ થયેલા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ સમ્યક્ત્વના કંઈક સ્વાદને અનુભવતો હોવાથી આ ગુણુસ્થાનકને સાસ્વાદન (આસ્વાદન સહિત) સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાનક કહ્યું છે.

અથવા ઔપશમિક સમ્યક્ત્વના આય (લાલ)નો શાતન^{૩૩} (નાશ)

૩૨. અનંતા. ૪ નો ૪થી ૭ ગુણુ. સુધીમાં સંપૂર્ણ ક્ષય કરીને જીવ મિથ્યાત્વ-મોહનીયનો ઉદય થતાં પ્રથમ મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકે જાય છે. ત્યાં પ્રથમ સમયથી જ અનંતાં ચતુષ્કનો બંધ શરૂ થાય છે. પણ આ નવા બંધાયેલ અનંતાંનો ઉદય એક આવલિકા સુધી થતો નથી. આવલિકા પછી જ થાય છે, કેમકે બંધાવલિકામાં રહેલા કર્મ પુદ્ગલોમાં કોઈ જાતનો ફેરફાર થતો નથી. તેથી આવા જીવોને પ્રથમ ગુણુસ્થાનકે પણ એક આવલિકા સુધી અનંતાં ચતુષ્કનો ઉદય હોતો નથી. આ અપવાદ સિવાય પ્રથમ ગુણુસ્થાનકે હંમેશા અનંતાં ચતુષ્કનો ઉદય હોય છે.

૩૩. આયમ્=ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ લાભલક્ષણં સાદયતિ-અપનયતી-ત્યાસાદનમ્ અનંતાનુબન્ધિકષાયવેદનમ્ । તતઃ સહ આસાદનેન વૈર્તતે-ઈતિ સાસાદનઃ । સાસાદનશ્ચાસૌ સમ્યગ્દષ્ટિશ્ચ સાસાદનસમ્યગ્દષ્ટિઃ, તસ્ય ગુણુસ્થાનમ્ સાસાદનસમ્યગ્દષ્ટિગુણુસ્થાનમ્ ।

કરે તે સાસાદન, તેના સહિત જીવ તે સાસાદન અથવા સાસ્વાદન-
સાસ્વાદન એવા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવનું ગુણસ્થાનક તે સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ-
ગુણસ્થાનક જાણવું.

(૩) સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનક

અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ પ્રથમ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પામતા જ
અધ્યવસાય વિશેષથી સત્તામાં રહેલા મિથ્યાત્વ મોહનીયકર્મના રસભેદ
ત્રણ ભેદ કરે છે.

૧. શુદ્ધ ૨. અર્ધશુદ્ધ ૩ અવિશુદ્ધ

સમ્યક્ત્વના અધ્યવસાય વિશેષથી મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના જે
પુદ્ગલો એક ઠાણીયા રસવાળા અથવા મંદ ઠાણીયા રસવાળા રહે છે
તે શુદ્ધ પુજ કહેવાય છે. તે સમકિત મોહનીય કર્મ તરીકે ઓળખાય
છે. તે જ રીતે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના જે પુદ્ગલો મધ્યમ જે
ઠાણીયા રસવાળા રહે છે તે અર્ધશુદ્ધ પુજ કહેવાય છે. તે મિશ્ર
મોહનીય તરીકે ઓળખાય છે. તે રીતે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના જે
પુદ્ગલો મધ્યમ જે ઠાણીયાથી વધુ યાવદ્ ઉત્કૃષ્ટ જે ઠાણીયા સુધી, તથા
ત્રણ અને ચાર ઠાણીયા રસવાળા રહે છે તે અવિશુદ્ધ પુજ કહેવાય
છે. તે મિથ્યાત્વ મોહનીય તરીકે ઓળખાય છે.

ઔપશમિક સમ્યક્ત્વથી પડતા અનંતાનુષંગિ કષાયનો ઉદય
યતાં જે જીવો સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે જાય છે. તેઓને અવશ્ય
મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનો ઉદય થાય છે. અને મિથ્યાત્વ
ગુણસ્થાનકે જાય છે. જ્યારે તે સિવાય ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનો
કાળ પૂરો થતા ત્રણમાંથી કોઈ પણ પુજ ઉદયમાં આવે
છે. આમાં અવિશુદ્ધ પુજ (મિથ્યાત્વ મોહનીય) ઉદયમાં આવે
તો જીવ પ્રથમ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે જાય છે. વિશુદ્ધ (સમકિત
મોહનીય) કર્મનો પુજ ઉદયમાં આવતા ક્ષયોપશમ સમકિત પ્રાપ્ત
થાય છે. અને ચતુર્થાદિ (૪-૫-૬-૭) ગુણસ્થાનકે રહે છે. અર્ધ-

વિશુદ્ધ પુનઃ (મિશ્ર મોહનીય) કર્મનો ઉદય થતાં જીવ મિશ્ર ગુણ-સ્થાનકે પહોંચે છે.

આ ગુણસ્થાનકે રહેલા જીવને જિનવચન પર રુચિ પણ નથી. તેમજ અરુચિ પણ નથી. આ ગુણસ્થાનકનો કાળ અતર્મુદ્ધૂર્ત છે. ત્યાર પછી જીવ અવશ્ય પ્રથમ કે ચતુર્થ ગુણસ્થાનકે જાય છે. વળી આ ગુણસ્થાનકે ચતુર્થાદિ ગુણસ્થાનકથી કે પ્રથમ ગુણસ્થાનકથી પણ અવાય છે.

(૪) અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનક

જિનપ્રણીત તત્ત્વો પર શ્રદ્ધાવાળો જીવ તે સમ્યગ્દષ્ટિ. જિન વચન દ્વારા વિરતિને મોક્ષની નિસરણીરૂપ માનવા છતાં અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયના ઉદયથી વિરતિ ધર્મને સ્વીકારી શકતો નથી, તેવો જીવ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ. તેનું ગુણસ્થાનક તે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનક.

बंधं अविरइहेउं जाणंतो रागदोसदुक्खं च ।

विरइसुहं इच्छंतो विरइं काउं च असमत्थो ॥

एस असंनयमम्मो निंदंतो पावकम्मकरणं च ।

अहिगय जीवाजीवो अवलियदिट्ठी चलियमोहो ॥

અવિરતિના કારણે કર્મબંધને તથા રાગદ્વેષના દુઃખને જાણતો તથા વિરતિ સુખને ઇચ્છતો પણ વિરતિ કરવાને અસમર્થ એવો પાપ-કર્મની નિંદાને કરતો જીવાદિ તત્ત્વોનો જાણકાર—અચલિત (સમ્યગ્)-દષ્ટિવાળો ચલિત મોહવાળો એવો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ છે.

આ ગુણસ્થાનકે ઔપશમિક, ક્ષાયોપશમિક કે ક્ષાયિક ત્રણમાંથી કોઈ પણ એક સમ્યક્ત્વ હોય છે.

(૧) મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના પ્રદેશ અને વિપાક બંને પ્રકારના ઉદયના અભાવથી ઉત્પન્ન થતું સમ્યક્ત્વ તે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ છે.

- (૨) મિથ્યાત્વ મોહનીય અને અનંતાનુબંધિ કષાયના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થતું સમ્યક્ત્વ તે ક્ષાયોપશમિઃ સમ્યક્ત્વ છે. અહીં સમકિત મોહનીયનો વિપાકોદય અને બાકીના ૬ દર્શન-મોહનીયનો પ્રદેશોદય છે.
- (૩) અનંતાનુબંધિ કષાય અને દર્શનત્રિક આ સાતેના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલ સમ્યક્ત્વ તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ છે. આ ગુણસ્થાનકનો કાળ જઘન્યથી અંતર્મુદૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સાધિક ૩૩ સાગરોપમ છે.

(૫) દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક

દેશથી વિરતિને સ્વીકારવી તે દેશવિરતિ. તેનું ગુણસ્થાનક તે દેશ-વિરતિ ગુણસ્થાનક, સમ્યગ્દર્શન દ્વારા વિરતિને મોક્ષની નિસરણી સમજી સર્વવિરતિને ઇચ્છતો પ્રત્યાખ્યાનીય કષાયના ઉદયથી સર્વવિરતિને નહિ સ્વીકારી શકતો, શક્તિ મુજબ દેશથી વિરતિને સ્વીકારે તે દેશ-વિરતિ છે. તેને એક આણુવ્રતથી માંડીને સર્વ આણુવ્રત હોય છે. ચાવત્ અનુમતિ સિવાય સર્વ સાવધના પરચક્રખાણ કરતો જીવ પણ દેશ-વિરત છે. આ ગુણસ્થાનકનો કાળ જઘન્યથી અંતર્મુદૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન્નર્વકોટિ છે.

(૬) પ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાનક

સર્વ સાવધ યોગથી અટકે તે સંયત. પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના ક્ષયોપશમથી સંયતપણું પ્રાપ્ત થાય છે. સંયમ હોવા છતાં કચારેક સંજવલન કષાય કે નિદ્રાના ઉદયથી સંયમના યોગોમાં જે પ્રમાદ કરે છે તે પ્રમત્ત. પ્રમત્ત એવા સંયતનું ગુણસ્થાનક તે પ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાનક છે.

ગુણસ્થાનક એટલે વિશુદ્ધિનો પ્રકર્ષ અને અવિશુદ્ધિના અપકર્ષથી થતો સ્વરૂપભેદ. અર્થાત્ દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકની અપેક્ષાએ પ્રમત્ત-સંયતને ગુણોમાં વિશુદ્ધિનો પ્રકર્ષ અને અવિશુદ્ધિનો અપકર્ષ હોય છે. જ્યારે અપ્રમત્ત સંયતની અપેક્ષાએ ગુણોમાં વિશુદ્ધિનો અપકર્ષ અને

અશુદ્ધિનો પ્રકર્ષ હોય છે. આ રીતે ઉત્તરોત્તર ગુણસ્થાનકમાં સર્વાત્ર જાણી લેવું. પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકનો કાળ જઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદ્ધર્ત છે.

(૭) અપ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાનક

નિદ્રા-વિકથાદિ પ્રમાદ વિનાના મુનિનું ગુણસ્થાનક તે અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનક છે. અહીં સંયમની વિશુદ્ધિનાં તથા વિશિષ્ટ તપ-ધ્યાનાદિના પ્રભાવથી કર્મક્ષપણા કરતાં અપૂર્વ-અપૂર્વતર વિશુદ્ધિસ્થાન પર આરુઢ થતાં મનઃપર્યવજ્ઞાનાદિ^{૩૪} અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. આ ગુણસ્થાનકનો કાળ જઘન્યથી ૧ સમય ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદ્ધર્ત છે.

(૮) અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક

સ્થિતિઘાત-રસઘાત-ગુણશ્રેણિ-ગુણસંક્રમણ-સ્થિતિબંધ આ—પાંચ અપૂર્વવસ્તુ જ્યાં થાય છે તે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક છે.

સ્થિતિઘાત:—સત્તામાં રહેલા જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની દીર્ઘસ્થિતિઓને અપવર્તના કરણ વડે ઘટાડીને અલ્પ કરવી.

રસઘાત:—સત્તામાં રહેલા જ્ઞાનાવરણાદિ અશુભ કર્મોના તીવ્ર રસને અપવર્તના વડે ઘટાડી અલ્પ કરવા.

આ બંને વસ્તુઓ પૂર્વ ગુણસ્થાનકમાં અલ્પવિશુદ્ધિ હોવાના કારણે જીવ અલ્પ પ્રમાણમાં કરતા હતા. અહીં વિશુદ્ધિ વધારે હોવાના

૩૪ अस्य च भगवतोऽप्रमत्तसंयतस्य विशिष्ट तपोधर्मध्यानादियोगतः कर्माणि क्षपयतो अपूर्वापूर्वतराणि च विशोद्यस्थानान्यधिरोहतो मनःपर्यवज्ञानादयोऽपि ऋद्धयः प्रादुष्यन्ति यतः उक्तं:—

अवगाहते स श्रुतलब्धिं प्राप्नोति चावधिज्ञानं !

मानसपर्यायं જ્ઞાનં કોષ્ટાદિવુદ્ધિર્વા !

ચારણવૈક્રિયસર્વોપધ્યાયાશ્વાપિ લબ્ધયસ્તસ્ય !

પ્રાદુર્ભવન્તિગુણતો बलानि वा मानसादीनि ॥

—પંચસંશ્રુત ટીકા પૃ. ૬૧

કારણે મોટા પ્રમાણમાં કરે છે. પૂર્વ ગુણસ્થાનકોમાં વધારે કાળમાં થોડો સ્થિતિનો હાસ થતો હતો, થોડો રસઘાત થતો હતો. અહીં વિશુદ્ધિ વધારે હોવાથી થોડા કાળમાં ઘણી સ્થિતિ અને રસનો ઘાત થાય છે.

ગુણશ્રેણિ :— ઉપરની સ્થિતિમાંથી અપવર્તના કરણ વડે ઉતારેલા કર્મદલિકો જલ્દીથી ખપાવવા માટે ઉદય સમયથી અંતર્મુદૂર્ત સુધીના સમયોના નિષેકોને વિષે અસંખ્ય ગુણના ક્રમથી ગોઠવવા તે ગુણશ્રેણિ.

પ્રતિસમય વિશુદ્ધિના કારણે અસંખ્ય ગુણદલિકો ઉપરની સ્થિતિમાંથી ઉતારે છે. તે ઉદય સમયથી અંતર્મુદૂર્ત સુધીના નિષેકોમાં અસંખ્ય ગુણવૃદ્ધિએ ગોઠવે છે. જેમકે પ્રથમ સમયે જે દલિકો ઉતાર્યા તેમાંથી ઉદયનિષેકમાં થોડા દલિકો ગોઠવે, ત્યારપછીના નિષેકસ્થાનમાં અસંખ્યગુણ એમ અંતર્મુદૂર્ત સુધીના સ્થાનોમાં અસંખ્યાતગુણ—દલિકો ગોઠવે. બીજા સમયે પ્રથમ સમય કરતાં અસંખ્યગુણ દલિકો ઉતારે અને તે જ ક્રમે અસંખ્યગુણવૃદ્ધિએ ગોઠવે. આમ ત્રીજા સમયમાં પણ જાણવું.

પૂર્વના ગુણસ્થાનકોમાં ઓછી વિશુદ્ધિ હતી. તેથી ગુણશ્રેણિની દીર્ઘતા વધારે હતી (ગુણશ્રેણિનું અંતર્મુદૂર્ત મોટું હતું) અને દલિકો અલ્પ પ્રમાણમાં ગોઠવાતાં, અહીં વિશુદ્ધિ વધારે હોવાના કારણે ગુણશ્રેણિની દીર્ઘતા ઓછી છે. (ગુણશ્રેણિનું અંતર્મુદૂર્ત નાનું છે.) દલિકો વધારે પ્રમાણમાં ગોઠવાય છે,

ગુણસંક્રમ :— સત્તામાં રહેલા અબદ્યમાન અશુભ કર્મના દલિકોને પ્રતિસમય અસંખ્યગુણથી વૃદ્ધિથી બદ્યમાન કર્મપ્રકૃતિમાં સંક્રમાવવા (તે રૂપે કરવા) તે ગુણસંક્રમ.

અપૂર્વસ્થિતિ બંધ :—વિશુદ્ધિના કારણે પૂર્વ પૂર્વ સ્થિતિબંધથી ઉતરોત્તર પદ્યોપમના સંખ્યાતમાં ભાગ ન્યૂન સ્થિતિબંધ કરે છે. તે અંતર્મુદૂર્ત સુધી તેવો જ રહે. અંતર્મુદૂર્ત પછી નવો સ્થિતિબંધ પૂર્વના સ્થિતિબંધથી પદ્યોપમના સંખ્યાતમાં ભાગ જેટલો ન્યૂન થાય. આમ યાવત અપૂર્વકરણના અંત સુધી જાણવું. સ્થિતિબંધનું અંતર્મુદૂર્ત અપૂર્વકરણનાં અંતર્મુદૂર્તથી નાનું હોય છે.

આ અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક બે રીતે હોય છે.

૧) ક્ષપકશ્રેણિમાં અને ૨) ઉપશમશ્રેણિમાં.

આ ગુણસ્થાનનો કાળ જઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ઠથી અંત-મુદ્ધૂર્ત છે. આના કોઈ પણ એક સમયમાં રહેલા વિવિધ જીવોના અધ્યવસાયમાં તરતમતા હોઈ શકે છે એટલે કે વિશુદ્ધિ ઓછીવત્તી હોઈ શકે છે. તેથી આ ગુણસ્થાનકને નિવૃત્તિ ગુણસ્થાનક પણ કહેવાય છે.

જઘન્ય ૧ સમયનો કાળ ઉપશમશ્રેણિમાં ચડતા કે પડતા જીવનું મૃત્યુ થાય અને દેવલોકમાં પહોંચતાં જ ૪ થા ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે અપેક્ષાએ છે. ક્ષપકશ્રેણિમાં તો જઘન્ય કાળ પણ અંત-મુદ્ધૂર્ત જ છે.

(દ) અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનક

નિવૃત્તિ = તારતમ્ય, તરતમતા. એક સાથે આ ગુણસ્થાનકે આવેલા જીવોના અધ્યવસાય સરખા (તરતમતા વિનાના) હોય છે. ત્રણ કાળમાં અનંતા જીવોને આ ગુણસ્થાનકની સ્પર્શના થાય છે. તે બધા જીવોને આ ગુણસ્થાનકના વિવક્ષિત સમયે વિશુદ્ધિ સરખી જ હોય છે; અર્થાત્ આ ગુણસ્થાનકના પ્રથમસમયવર્તી જે જીવો વર્તમાનમાં હોય, જે જીવો ભૂતકાળમાં જ્યારે પ્રથમસમયે હતા, ભવિષ્યમાં જ્યારે જે જીવો આ ગુણસ્થાનકના પ્રથમસમયે હશે. તે બધા જીવોને તે સમયની વિશુદ્ધિ એકસરખી હોય છે. આ રીતે સર્વ સમયમાં જાણુવું. તેથી જ આ ગુણસ્થાનકના કુલ અધ્યવસાયો ગુણસ્થાનકના કાળરૂપ અંતમુદ્ધૂર્તના સમય જેટલા જ હોય છે. હવે પછીના ગુણસ્થાનકમાં સૂક્ષ્મ કષાયનો ઉદય આવવાનો છે. તેની અપેક્ષાએ અહીં બાદર કષાયનો ઉદય છે. તેથી આ ગુણસ્થાનકને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનક કહ્યું છે. પૂર્વની માફક આ ગુણસ્થાનકનો કાળ જઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ઠથી અંતમુદ્ધૂર્ત જાણુવો. આ ગુણસ્થાનકે ઉપશમ-શ્રેણિવાળો

જીવ ચારિત્રમોહનીય કર્મનો લોભ સિવાય અગિયાર કષાય તથા નવ નોકષાયને ઉપશાંત કરે છે, જ્યારે ક્ષપકત્રેણિવાળો જીવ ક્ષય કરે છે. (અનંતાનુબંધિ-૪, દર્શન-૩ ની ઉપશમના કે ક્ષપણ ૪ થી ૭ ગુણુસ્થાનક સુધીમાં થઈ ગયેલ હોય છે.)

આ ગુણુસ્થાનકના અંતે લોભ પણ કિટ્ટીરૂપ (અત્યંત કૃશ) બની ગયો હોય છે.

(૧૦) સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણુસ્થાનક

^{૩૫}સૂક્ષ્મ કિટ્ટીરૂપે કરાયેલા લોભ કષાયનો ઉદય છે જેને તે સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણુસ્થાનક. અહીં પણ ક્ષપક જીવ સૂક્ષ્મ લોભનો સર્વથા ક્ષય કરે છે, અને ઉપશામક જીવ સૂક્ષ્મ લોભનો સર્વથા ઉપશમ કરે છે. આ ગુણુસ્થાનકનો કાળ પણ પૂર્વની માફક જઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત જાણવો.

(૧૧) ઉપશાંત કષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણુસ્થાનક

ચારિત્રમોહનીય કર્મ સર્વથા ઉપશાંત થયું છે, તેથી પ્રાપ્ત કર્યું છે વીતરાગપણું પણ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મના ઉદયથી છદ્મસ્થપણું બાકી છે તેવા જીવનું ગુણુસ્થાનક તે ઉપશાંત કષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણુસ્થાનક છે. છદ્મ=ઢાંકવું. કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શનને ઢાંકે તે છદ્મ. એટલે જ્ઞાનાવરણાદિ ઘાતિકર્મ, કેમકે તેના ઉદયમાં જીવને કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન હોતું નથી. ઘાતિકર્મના ઉદયવાળો જીવ છદ્મસ્થ કહેવાય છે. ઉપશમ-ત્રેણિમાં મોહનીય કર્મ સર્વથા ઉપશાંત થઈ જતાં આ ગુણુસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ ગુણુસ્થાનકનો કાળ પણ જઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત છે.

આ ગુણુસ્થાનકથી બે રીતે પતન થાય છે.

(૧) ભવક્ષયથી, (૨) કાળક્ષયથી.

૩૫. કિટ્ટીરૂપ એટલે અત્યંત કૃશ થઈ ગયેલ સૂક્ષ્મ લોભ.

લવક્ષયથી એટલે મૃત્યુથી આ ગુણુસ્થાનકે મરણ પામીને અવશ્ય વૈમાનિક દેવલોકમાં જાય છે; અને ત્યાં તેને ૪થું ગુણુસ્થાનક હોય છે.

કાળક્ષયથી જે પડે છે તે જે રીતે ચઢ્યો હતો તે જ ક્રમથી પડે છે, અને પડતાં પડતાં ચાવત્ દૂઠા ગુણુસ્થાનક સુધી જાય છે. ત્યાં કોઈ સ્થિર થાય છે, કોઈ તેથી પણ નીચે ૫ મે-૪ થે જઈ સ્થિર થાય છે. અથવા કોઈ તેથી પણ નીચે સાસ્વાદન ગુણુસ્થાનક ધઈ મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનક સુધી પહોંચે છે. અથવા ૪ થા ગુણુસ્થાનકથી પણ સીધો ૧ લા ગુણુસ્થાનકે પહોંચે છે.

ઉત્કૃષ્ટથી જીવ એક લવમાં બે વાર ઉપશમ-ત્રેણિ માંડી શકે છે. જે જીવ એક વાર ઉપશમ-ત્રેણિ માંડે છે તે તે જ લવમાં ક્ષપક-ત્રેણિ માંડી શકે છે. પરંતુ જે બે વાર ઉપશમ-ત્રેણિ માંડે છે તે તે લવમાં ક્ષપકત્રેણિ માંડી શકતો નથી. સિદ્ધાંતના મતે તો જે લવમાં ઉપશમ ત્રેણિ માંડે તે તે લવમાં ક્ષપક-ત્રેણિ ન માંડે. કેમકે એક લવમાં બેમાંથી એક જ ત્રેણિ હોઈ શકે.

(૧૨) ક્ષીણ કપાયવીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણુસ્થાનક

ચારિત્રમોહનીય કર્મના સર્વથા ક્ષયથી પ્રાપ્ત થયું છે વીતરાગ-પણું, પણ ત્રણ ઘાતીકર્મના ઉદયથી હજી છદ્મસ્થપણું જેઓને છે તે જીવોનું ગુણુસ્થાનક તે ક્ષીણકપાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણુસ્થાનકે દશમા ગુણુસ્થાનકના અંતિમ સમયે સૂક્ષ્મ લોભનો ક્ષય થઈ જાય છે તેથી અનંતર સમયે જીવ આ ગુણુસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે છે. આમ આ ગુણુસ્થાનક ક્ષપક-ત્રેણિમાં પ્રાપ્ત થાય છે. દશમા ગુણુસ્થાનકથી ઉપશામક જીવ ૧૧ મા ગુણુસ્થાનકે જાય છે, જ્યારે ક્ષપકજીવ આ ૧૨ મા ગુણુ-સ્થાનકે આવે છે.

આ ગુણુસ્થાનકનો જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ કાળ અંતર્મુદૂર્ત પ્રમાણ છે. આ ગુણુસ્થાનકના અંતે જ્ઞાનવરણ-દર્શનાવરણ અને અંતસકર્મનો ક્ષય કરી અનંતર સમયે જીવ કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન પ્રગટ કરતો હોવાથી સયોગિ કેવલિ ગુણુસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે છે.

(૧૩) સયોગિકેવલિ ગુણુસ્થાનક

યોગ = જીવોનું વીર્ય-શક્તિ પરાક્રમ-ઉત્સાહ વગેરે.

મન-વચન-કાચારૂપ સાધનો દ્વારા જીવના જે વીર્યનો ઉપયોગ થાય છે તે મનોયોગ-વચનયોગ-કાચરોગ છે. આ ત્રણે યોગ જેને વર્તે છે તેવા સયોગી અને કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન જેઓને છે તે કેવલી. સયોગી એવા કેવલજ્ઞાનીનું જે ગુણુસ્થાનક તે સયોગિકેવલિ ગુણુસ્થાનક. સયોગિકેવલી ભગવંતોને કાચયોગ વિહાર-ઉન્મેષ-નિર્મેષાદિમાં પ્રવર્તે છે. વચનયોગ દેશનાદિમાં પ્રવર્તે છે. મનોયોગ મનઃપર્યવજ્ઞાની અને અનુત્તરવાસી દેવોએ મનથી પૂછેલા પ્રશ્નોના મનથી ઉત્તર આપવામાં વર્તે છે.

અન્યક્ષેત્રમાં રહેલ મનઃપર્યવજ્ઞાની અથવા અનુત્તરવાસી દેવો જ્યારે મન દ્વારા પ્રશ્ન કરે છે, ત્યારે પ્રભુ તે પ્રશ્નને કેવળજ્ઞાન દ્વારા જાણીને તેના ઉત્તરને અનુરૂપ મનોવર્ગણા પરિણમાવે છે. ભગવંતે પરિણમાવેલ મનોદ્રવ્યને મનઃપર્યવજ્ઞાની અને અવધિજ્ઞાની પોતાના જ્ઞાનથી જુએ છે અને તે મનોવર્ગણાના આકાર દ્વારા અનુમાન વડે પોતે પૂછેલા અર્થને જાણે છે.

આ ગુણુસ્થાનનો કાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન્પૂર્વકોટિ છે. આ ગુણુસ્થાનકને અંતે છેલ્લા અંતર્મુહૂર્તમાં આયોજિકાકરણ, સમુદ્ધાત અને યોગનિરોધ થાય છે. આયોજિકાકરણ કેવળજ્ઞાની ભગવંતોનો અત્યંત પ્રશસ્ત મન-વચન-કાચાનો વ્યાપાર છે.

વેદનીયાદિ કર્મોની સ્થિતિ આયુષ્યકર્મથી અધિક હોય છે. તેને સમાન કરવા માટે સમુદ્ધાત કરાય છે; અને લેશ્યાના નિરોધ માટે તથા યોગ નિમિત્તે થતાં કર્મના બંધને અટકાવવા યોગનિરોધ કરે છે; અને આ રીતે ત્રણે પ્રકારના યોગનો નિરોધ થઈ જતાં અનંતર સમયે જીવ અયોગિકેવલિ ગુણુસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે છે.

(૧૪) અયોગિકેવલિ ગુણુસ્થાનક

મન-વચન-કાયાના સૂક્ષ્મ કે બાહર કોઈ પણ પ્રકારના યોગ જ્યાં બિલકુલ પ્રવર્તતા નથી તેથી આત્માની મેરૂ જેવી નિષ્પ્રકરમ્પ અવસ્થા જ્યાં હોય છે તેવા કેવળજ્ઞાની ભગવંતનું ગુણુસ્થાનક અયોગિકેવલિ ગુણુસ્થાનક છે.

આને શૈલેશીકરણ પણ કહેવાય છે. આ ગુણુસ્થાનકનો કાળ મધ્યમ રીતે પાંચ હસ્વાક્ષર ઉચ્ચારણના કાળ જેટલો છે.

આ ગુણુસ્થાનકે કર્મબંધના ચારમાંથી કોઈ પણ હેતુ નથી. ચાવત્ યોગ પણ નથી. તેથી નવા કર્મ બંધાતા નથી, અને જૂના કર્મના દલિક જે ગુણુમેણિ રૂપે ગોઠવાયેલા છે તે ઉદય દ્વારા ભોગવાતાં જાય છે, અને ચરમ સમયે સર્વ કર્મક્ષય થઈ જતાં અનંતર સમયે જ જીવ સંસારચક્રમાંથી હંમેશ માટે છૂટીને ઊર્ધ્વલોકના અન્તે સિદ્ધ-શીલા પર પહોંચી જાય છે. તેની ઉપર જવાતું નથી. કેમકે અલોકમાં ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ છે. અહીં સર્વ કર્મક્ષય થતાં અનંતર સમયે જ જીવ સિદ્ધશીલા પર પહોંચી જાય છે; અને ત્યાં હંમેશ માટે કેવળજ્ઞાનાદિ સર્વ ગુણોને ભોગવતો તે અનંત સુખને અનુભવે છે. હવે કદી પણ તે સિદ્ધ ભગવંતોને સંસારમાં પાછું આવવાતું નથી, કેમકે સંસારના મૂળરૂપ કર્મ તથા ગગદ્વેષનો તેમને મૂળમાંથી ક્ષય થઈ ગયો છે.

આ પ્રમાણે ચૌદ ગુણુસ્થાનકનું સ્વરૂપ પૂર્ણ થયું.

ચૌદ ગુણસ્થાનકનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ દર્શાવતો કોષો

નામ	વ્યાખ્યાદિ	વિશિષ્ટ કર્મનો ઉદય કે ક્ષયોપશમ	કાળ
I મિથ્યાત્વ	વિપરીત શ્રદ્ધાવાળા જીવોનું ગુણસ્થાનક. જિનપ્રણીત વચનની અશ્રદ્ધા કરનાર મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય.	મિથ્યાત્વ મોહનીય અને અનંતાનુબંધિ કષાયનો ઉદય હોય.	અભવ્યને-અનાદિઅનંત. ભવ્યને-અનાદિ સાંત. સમ્યક્ત્વથી પતિતને-સાદિસાંત. જઘન્યથી-અંતર્મુહૂર્ત. ઉત્કૃષ્ટથી-દેશેાન્વર્ધપુદ્ગલોપરાવર્ત.
II સાસ્વાદન સમ્યગ્ દષ્ટિ	ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જતાં સમ્યક્ત્વનો કંઈક સ્પાદ અનુભવે તે સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિજીવ, તેનું ગુણસ્થાનક. અહીંથી પડીને અવશ્ય મિથ્યાત્વે ભાય.	મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉપશમ અનંતાનુબંધિ કષાયનો ઉદય.	જઘન્ય-૧ સમય ઉત્કૃષ્ટ-૬ આવલિકા.
III મિશ્ર દષ્ટિ	જિનવચન પર રુચિ નહિ તેમજ અરુચિ પણ નહિ.	મિશ્ર મોહનીય કર્મનો ઉદય	જઘન્ય-અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુહૂર્ત.

નામ	વ્યાખ્યાદિ	વિશિષ્ટ કર્મનો ઉદ્દય કે ક્ષયોપશમ	કાળ
અવિરતિ સમયગ્ર દષ્ટિ	જિનકથિત વચન પર શ્રદ્ધા આ ગુણસ્થાનકવર્તી જીવને હોય છે. આ ગુણસ્થાનકે જીવને અદ્ય પણુ પચ્ચક્ષ્ણાણુ હોતું નથી. ત્રણુ પ્રકારમાંથી કોઈ પણુ સમ્યક્ત્વ હોય છે: ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયિક.	ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં દર્શન-મોહનીય કર્મનો વિપાક કે પ્રદેશ ઉદયનો અભાવ છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વમાં અનંતા. ૪ તથા દર્શન-૩નો સર્વથા ક્ષય. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં સમ. મોહનીય કર્મનો વિપાકોદય અને બાકીના ૬નો પ્રદેશોદય.	ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો કાળ જઘન્ય-અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુહૂર્ત ક્ષાયિક સમ.નો કાળ જઘન્ય-અંતર્મુહૂર્ત સાગરોપમ. ૨૫૫૬
દેશવિરતિ	અદ્ય પચ્ચક્ષ્ણાણુ કરે. પણુ સર્વસાવધ ત્યાગના પચ્ચક્ષ્ણાણુ ન કરી શકે.	ઉક્ત ત્રણુમાંથી કોઈ પણુ સમ્યક્ત્વ હોય. અપ્રત્યાખ્યાનીય ક્ષાયોપશમ પ્રત્યાખ્યાનીય ક્ષાયોપશમનો ઉદય.	ક્ષાયોપશમિક સમ.નો કાળ જઘન્ય-અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ-૩૩ સાગરોપમ સાધિક. ૩૬ જઘન્ય-અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ-૩૩ સાગરોપમ સાધિક. ૩૬

૩૬. ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વનો કાળ સામાન્યથી સાદી અનંત છે. તેમજ ક્ષાયોપશમિક સમ.નો કાળ ઉત્કૃષ્ટથી સાધિક ૬૬ સાગરોપમ છે. પણુ ૪ થા ગુણસ્થાનકનો કાળ જ ઉત્કૃષ્ટથી સાધિક ૩૩ સાગરોપમ છે તેથી ૪થા ગુણસ્થાનકે ક્ષાયિક તેમજ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વનો કાળ સાધિક ૩૩ સાગરોપમ બતાવ્યો છે. ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો કાળ તો સર્વત્ર અંતર્મુહૂર્ત જ જાણવો,

ભાગ	વ્યાખ્યાદિ	વિશિષ્ટ કર્મનો ઉદ્દય કે ક્ષયોપશમ	કાળ
VI- સર્વવિરતિ	સર્વ સાવધના પચ્ચક્ષુખાણુ કરે પણ વિષય-કષાય નિદ્રાદિ આંશિક પ્રમાદ વ્યક્ત હોય. સર્વવિરતિ હોય, પ્રમાદ ન હોય.	ઉક્ત ત્રણ સમ્યક્ત્વ. પ્રત્યાખ્યાનીયનો ક્ષયોપશમ. સંજ્વલનનો ઉદય.	જઘન્ય-૧ સમય ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુહૂર્ત
VII- અપ્રમત્ત	ક્ષપકશ્રેણિ - ઉપશમશ્રેણિમાં હોય. સ્થિતિઘાત-રસઘાત-ગુણશ્રેણિ-ગુણસંકેમણુ-અપૂર્વ-સ્થિતિખંધ આ પાંચ અપૂર્વ વસ્તુ કરે.	ઉક્ત ત્રણ સમ્યક્ત્વ. મંદ સંજ્વલનનો ઉદય. પૂર્વના ગુણસ્થાનકથી મંદ સંજ્વલન કષાયનો ઉદય. આ ગુણસ્થાનકવર્તી કોઈ પણ એક સમયે રહેલા જીવના અધ્યવસાયમાં તારતમ્ય હોઈ શકે.	જઘન્ય-૧ સમય ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુહૂર્ત
VIII- અપૂર્વકરણુ અથવા નિવૃત્તિ			જઘન્ય-૧ સમય ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુહૂર્ત
IX- અનિવૃત્તિ અથવા બાહર	સ્થિતિઘાતાદિ પૂર્વોક્ત પાંચ સાથે આ ગુણસ્થાનકે ચારિત્ર-મોહનીય કર્મ ઉપશમ શ્રેણિમાં	કમશઃ નવ નોકષાય સંજ્વલન-૩ નો ક્ષય કે ઉપશમ થાય.	જઘન્ય-૧ સમય ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુહૂર્ત ઉપર મુજબ.

નામ	વ્યાખ્યાદિ	વિશિષ્ટ કર્મનો ઉદય કે ક્ષયોપશમ	કાળ
સંપરાય	ઉપશાંત થતા બય છે. ક્ષપક-શ્રેણિમાં ક્ષય થતાં બય છે. યાવત્ ચરમ સમયે સૂક્ષ્મ લોભ સિવાય ચારિત્રમોહનીયની સર્વ પ્રકૃતિઓ ઉપશાંત કે ક્ષય થઈ ગઈ હોય છે. સૂક્ષ્મ લોભના ઉદયવાળા જીવનું ગુણસ્થાનક.	ચરમ સમય સુધી બાહર લોભનો ઉદય. જોકે સમયવર્તી જીવના અધ્યવસાયમાં તારતમ્ય ન હોય અર્થાત્ સરખા હોય.	
X સૂક્ષ્મ સંપરાય	ઉપશમ-શ્રેણી વર્તી વીતરાગ છદ્મસ્થ જીવનું ગુણસ્થાનક. અહીંથી જીવ અવશ્ય પડે છે. મૃત્યુ પામે તો દેવલોકમાં બય. ત્યાં ૪ શુ' ગુણસ્થાનક હોય. મૃત્યુ ન પામે તો અંતર્મુહૂર્ત કાળ પૂર્ણ થતાં ક્રમશઃ પડી	સૂક્ષ્મ લોભનો ઉદય હોય. બાકીની મોહનીય પ્રકૃતિનો ક્ષય કે ઉપશમ હોય. મોહનીય કર્મનો સર્વથા ઉપશમ એટલે કે વિપાક-પ્રદેશોદય ન હોય. જ્ઞાનાવરણાદિ ત્રણ ધાતિકર્મનો ઉદય તે છદ્મસ્થપણું છે.	જઘન્ય-૧ સમય ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુહૂર્ત
XII ઉપશાંત મોહ વીતરાગ છદ્મસ્થ			જઘન્ય-૧ સમય ઉત્કૃષ્ટ-અંતર્મુહૂર્ત

નામ	વ્યાખ્યાદિ	વિશિષ્ટ કર્મનો ઉદ્દય કે ક્ષયોપશમ	કાળ
<p>XII</p> <p>શીષુસોહ</p> <p>વીતરાગ</p> <p>છન્નસ્થ</p>	<p>૬ કુ-૪થા કે ૧લા ગુણસ્થાનકે સ્થિર થાય છે.</p> <p>ક્ષપક શ્રેણિવાળો ૭૫ ૧૦ મા ગુણસ્થાનકે સૂક્ષ્મ લોભનો સર્વથા ક્ષય કરી આ ગુણસ્થાનકે આવે છે.</p> <p>યોગમાં વર્તતા કેવળજ્ઞાની જીવોનું ગુણસ્થાનક. ધાતિ-કર્મનો ક્ષય થવાથી અત્રે કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન પ્રગટ થયેલું હોય. મન-વચન-કાયાના યોગ હોય. મનથી અનુત્તરવાસી દેવ કે મનઃપર્યવજ્ઞાની શંકાનું નિવારણ કરે.</p> <p>વચનથી દેશના આપે. કાયાથી</p>	<p>મોહનીય કર્મ સર્વથા ઉદય કે સત્તામાં નથી, જ્ઞાનાવરણાદિ ૩ નો ઉદય. ચરમ સમયે તેનો પણ સર્વથા ક્ષય થાય છે. આરે ધાતિકર્મ ઉદય કે સત્તામાં ન હોય. અધાતિ કર્મ ઉદય તથા સત્તામાં હોય. છેલ્લા અંતર્મુહૂર્તમાં આયોગ-જિક્રાકરણ-સમુદ્ધાત -યોગ-નિરોધ તથા શ્વાસોચ્છવાસનો નિરોધ કરે છે.</p>	<p>જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ</p> <p>અંતર્મુહૂર્ત</p> <p>જઘન્ય-અંતર્મુહૂર્ત</p> <p>ઉત્કૃષ્ટ-દેશોન્નૂર્વકોટિ</p>
<p>XIII</p> <p>સયોગિ</p> <p>કેવલિ</p>			

નામ	વ્યાખ્યાદિ	વિશિષ્ટ કર્મનો ઉદ્દય કે ક્ષયોપશમ	કાળ
XIV-અયોગિ કેવલિ ગુણસ્થાનક	આહાર-વિહાર-નિહાર-ઉન્મેષ નિર્મિષાદિ કરે. સાતાવેદનીય કર્મનો બંધ હોય. કોઈ પણ યોગ ન હોય. આત્મા મેડું જેવો સ્થિર હોય માટે શૈલેશીકરણ કહેવાય છે.	બાર ઉત્તર પ્રકૃતિનો ઉદય ચરમ સમય સુધી હોય છે.	સામાન્યથી પાંચ હસ્વાક્ષર ઉચ્ચારણ જેટલો કાળ.
સિદ્ધ પદ	અક્ષય સ્થિતિ વીતરાગતા-જ્ઞાન-દર્શનનો ઉપયોગ તથા અનંત-અવ્યા- બાધ કેટિના સુખનો ઉપલોગ.	સર્વ કર્મ રહિત અવસ્થા.	સાદિ અનંત.

૬ કુા-૭ મા ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરી તે જ સમયે જીવ મૃત્યુ પામે તો દેવલોકમાં જાય. ત્યાં ૧ હું કે ૪ થું ગુણસ્થાનક હોય તે અપેક્ષાએ ૬ કુા-૭ મા ગુણસ્થાનકનો કાળ ૧ સમય કહ્યો છે.

૪ થા ગુણસ્થાનકે અવિરત-૬ કુા ગુણસ્થાનકે પ્રમત-૧૩ માં ગુણસ્થાનકે સંયોગી-નવમાં ગુણસ્થાનકે બાહરસ'પરાય-આઠમાં ગુણસ્થાનકે નિવૃત્તિ. આ શબ્દો અંત્યદિપક છે. એટલે કે પૂર્વનાં ગુણસ્થાનકોમાં પણ આ શબ્દ લાગુ પડે છે. તેવી જ રીતે ૭ મા ગુણસ્થાનકે અપ્રમત આદિદિપક છે. એટલે કે પછીના ગુણસ્થાનકોમાં આ શબ્દ લાગુ પડે છે.

બંધ

બંધમાં ઓધે ૧૨૦ પ્રકૃતિ છે.

૧૪ ગુણસ્થાનકમાં બંધનો કોઠો આગળ આપેલ છે.

તે કોઠામાં આવતી કેટલીક સંજ્ઞાઓની સમજણ.

[૧] બંધત્રિચ્છેદઃ—જ્યાં કહેલ તે ગુણસ્થાનકે બંધાય, પણ આગળ કહી ન બંધાય.

[૨] અબંધઃ—તે ગુણસ્થાનકથી અમુક ગુણસ્થાનક સુધી ન બંધાય. આગળ બંધાય. આગળ જ્યાં બંધનો પ્રારંભ થાય ત્યાં વધે તેમ બતાવેલ છે.

જે ગુણસ્થાનકે જેટલી પ્રકૃતિનો બંધ વિચ્છેદ કહ્યો છે તે ગુણસ્થાનકે બંધાતી પ્રકૃતિઓમાંથી તેટલી સંખ્યા બાદ કરી પછીના ગુણસ્થાનકે બંધ કહેવો. જે ગુણસ્થાનકે જેટલી પ્રકૃતિનો અબંધ કહ્યો છે તેટલી સંખ્યા તેના પૂર્વના ગુણસ્થાનકે બંધાતી પ્રકૃતિમાંથી બાદ કરી તે ગુણસ્થાનકે બંધ કહેવો. આ રીતે ઉદય-ઉદ્દીરણ-સત્તામાં પણ જાણવું.

[૩] (i) ઔદારિક-૨ = ઔદારિક શરીર, ૩૭ ઔદારિક અંગોપાંગ. આ જ રીતે વૈક્રિય-૨, આહારક-૨ માટે સમજવું.

(ii) જાતિ-૪ = એકે.જાતિ. બેઈ.જાતિ, તેઈ.જાતિ, ચઉ.જાતિ.

(iii) થિણુદ્ધિ-૩ = નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલાપ્રચલા, થિણુદ્ધિ.

(iv) અનંતાનુબંધિ-૪=અનંતા.ક્રોધ, અનંતા.માન, અનંતા.માયા, અનંતા.લોભ આ જ રીતે અપ્રત્યાખ્યાનીય-૪, પ્રત્યાખ્યાનીય-૪. સંજ્વલન-૪ વિષે જાણવું.

૩૭. અહીં ઔદારિક શરીરથી ઔદારિક શરીર નામકર્મ સમજવું. આ રીતે અહીં બીજા કર્મો માટે તથા આગળ બંધાદિના કોઠામાં દરેકની પાછળ કર્મ શબ્દ લખ્યો નથી પણ સમજી લેવો.

- (v) નિદ્રા-૨ = નિદ્રા, પ્રચલા.
- (vi) વૈક્રિય-૮ = દેવ-૩, નરક-૩, વૈક્રિય-૨.
- (vii) દેવ-૩ = દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વી, દેવાયુષ્ય.
- (viii) નરક-૩ = નરકગતિ, નરકાનુપૂર્વી, નરકાયુષ્ય. આજ રીતે તિર્યંચ-૩ અને મનુષ્ય-૩ માટે સમજવું.
- (ix) સ્થાવર-૪ = સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ.
- (x) દુર્ભંગ-૩ = દુર્ભંગ, દુસ્વર, અનાદેય.
- (xi) અસ્થિર-૨ = અસ્થિર, અશુભ.
- (xii) વર્ણાદિ-૪ = વર્ણ, ગન્ધ, રસ, સ્પર્શ.
- (xiii) હાસ્ય-૪ = હાસ્ય, રતિ, ભય, જુગુપ્સા.
- (xiv) દેવ-૨ = દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વી. આ મુજબ નરક-૨, મનુષ્ય-૨, તિર્યંચ-૨ માટે જાણવું.
- (xv) સૂક્ષ્મ-૩ = સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ.
- (xvi) હાસ્ય-૬ = હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા.
- (xvii) અશુરુલઘુ-૪ = અશુરુલઘુ, ઉપધાત, પરાધાત, ઉચ્છ્વાસ.
- (xviii) ત્રસ-૩ = ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્તા.
- (xix) સ્થાવર-૨ = સ્થાવર, સૂક્ષ્મ.
- (xx) આતપ-૨ = આતપ, ઉદ્યોત.
- (xxi) પ્રત્યેક-૩ = પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ.
- (xxii) અગતિ-૨ = શુભવિહાયોગતિ, અશુભવિહાયોગતિ.
- (xxiii) અસ્થિર-૬ = અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભંગ, દુસ્વર, અનાદેય, અપચશ.

ચૌદ ગુણસ્થાનકે બંધનો યન્ત્ર
(બંધમાં પ્રકૃતિ-૧૨૦)

ગુણસ્થાનક	બંધમાં પ્રકૃતિ	બંધવિચ્છેદ-અબંધ વગેરે વિગત
ઓઘે ૧	૧૨૦ ૧૧૭	જિનનામકર્મ, આહારકરનો અબંધ. નરક ૩, જાતિ ૪, સ્થાવર ૪, નપું.વેદ, મિથ્યાત્વ મોહનીય, હુંડક, સેવાર્ત, આતપ, આ ૧૬નો બંધવિચ્છેદ.
૨	૧૦૧	તિર્યંચ ૩, થિણ્છિ ૩, દુર્લભ ૩, અનંતા. ૪, મધ્યમ સંઘયણ ૪, મધ્યમ સંસ્થાન ૪, અશુભ વિહાયોગતિ, સ્ત્રીવેદ, નીચગોત્ર, ઉદ્યોત આ ૨૫નો બંધવિચ્છેદ.
૩	૭૪	દેવ અને મનુષ્યાયુષ્યનો અબંધ.
૪	૭૭	જિન, અને દેવ-મનુષ્યાયુષ્યનો બંધ વધે. વજ્રઋષભનારાચ નસંઘયણ, ઔદારિક ૨, મનુષ્ય ૩, અપ્રત્યાખ્યાનીય ૪—આ ૧૦નો બંધવિચ્છેદ.

બંધવિચ્છેદ, અબંધ વગેરે અંગે કેટલાક હેતુ

- [૧] જિનનામકર્મનો બંધ ૪ થા ગુણસ્થાનકથી હોય તે પૂર્વે ન હોય.
[૨] આહારક-૨ અપ્રમત્ત યતિ જ બાંધે. પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક સુધી
ન બંધાય.
[૩] નરક, એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, અસંસી તથા અપર્યાપ્તને યોગ્યપ્રકૃતિ
૧૬ા ગુણસ્થાનક સુધી જ બંધાય.

ગુણસ્થાનક	બંધમાં પ્રકૃતિ	બંધવિરોધ અબંધ વગેરે વિગત
૫	૬૭	પ્રત્યાખ્યાનીય ૪ નો બંધવિરોધ.
૬	૬૩	શોક, અરતિ, અસ્થિર ૨, અપયશ, અશાતા એ ૬ નો બંધવિરોધ.
૭	૫૯ (૫૮)	આહારક ૨ નો બંધ વધે. દેવાયુષ્યનો બંધવિરોધ.
૮/૧	૫૮	નિદ્રા ૨ નો બંધવિરોધ.
૮/૨	૫૬	
૮/૩	૫૬	
૮/૪	૫૬	
૮/૫	૫૬	
૮/૬	૫૬	દેવ ૨, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ઔદારિક ૨ સિવાયના શરીર-અંગોપાંગ ૬, વર્ણાદિ ૪, શુભવિહાયોગતિ, સમયતુરસ્ત્ર સંસ્થાન, ત્રસ-૯, (યશ સિવાય), પ્રત્યેકની ૬ (આતપ-ઉદ્યોત સિવાય) એ કુલ ૩૦ નો બંધવિરોધ.
૮/૭	૨૬	હાસ્ય-૪ નો અંતે બંધવિરોધ.

[૪] તિર્યચને યોગ્ય પ્રકૃતિ ૨ જ ગુણસ્થાનક સુધી જ બંધાય.

[૫] ૩ જ ગુણસ્થાનકે આયુષ્ય ન બંધાય તેમજ મૃત્યુ પણ ન થાય.

[૬] મનુષ્યને યોગ્ય પ્રકૃતિ ૪ થા ગુણસ્થાનક સુધી જ બંધાય.

[૭] ૭ મા ગુણસ્થાનકે દેવાયુષ્યબંધનો વિરોધ બતાવ્યો છે. ૭ મા ગુણસ્થાનકે આયુષ્ય બંધનો પ્રારંભ થતો નથી. પણ ૬ ઠા ગુણસ્થાનકે આયુષ્યબંધનો પ્રારંભ થયા પછી કેઈ જીવ ૭ મા ગુણસ્થાનકે જાય

ગુણસ્થાનક	બંધમાં પ્રકૃતિ	બંધવિરોધ-અબંધ વગેરે વિગત
૬/૧	૨૨	પુરુષવેદનો અંતે બંધવિરોધ
૬/૨	૨૧	સંજવલનકોધનો ” ”
૬/૩	૨૦	” માનનો ” ”
૬/૪	૧૯	” માયાનો ” ”
૬/૫	૧૮	” લોભનો ” ”
૧૦	૧૭	જ્ઞાનાવરણ ૫, દર્શનાવરણ ૪, અંત- રાય ૫, યશ, ઉચ્ચગોત્ર આ ૧૬ નો બંધવિરોધ.
૧૧	૧	સાતાવેદનીય બંધાય
૧૨	૧	” ”
૧૩	૧	” ” અંતે તેનો બંધવિરોધ.
૧૪	૦	અનંત અબંધ અર્થાત્ ફરી કદી બંધ નહિ થાય તેવી રીતે બંધનો અંત આવે.

તો ત્યાં બંધ ચાલુ હોય છે. તે અપેક્ષાએ ત્યાં પદ નો બંધ કહ્યો છે. પણ જે જીવે ૬ દૂઠા ગુણસ્થાન કે આયુષ્યનો બંધ પ્રારંભ ન કર્યો હોય અને ૭ મા ગુણસ્થાનકે આવે, અથવા ૬ દૂઠા ગુણસ્થાનકે આયુષ્યનો બંધ પૂર્ણ કરીને આવે તેને ૭ મા ગુણસ્થાનકે ૫૮ નો બંધ હોય છે. તેથી જ ૮ મી ગાથામાં ૭ મા ગુણસ્થાનકે ૫૬ અને ૫૮ નો બંધ કહ્યો છે.

[૮] દેવને યોગ્ય પ્રકૃતિ ૮ માં ગુણસ્થાનક સુધી જ બંધાય.

[૬] ૮ મા ગુણસ્થાનકના ૭ ભાગ છે. તેથી ૮ ની જોડે ૧ વગેરે તે તે ભાગના સૂચક છે. તે જ રીતે ૬ મા ગુણસ્થાનકના પણ ૫ ભાગ જાણવા.

[૧૦] ૧૧-૧૨-૧૩ ગુણસ્થાનકે એક માત્ર સાતાવેદનીયકર્મ બંધાય છે. ૧૦ ગુણસ્થાનક સુધી કષાયનો ઉદય હોવાને કારણે ત્યાં સુધીના બંધને સાંપરાયિક બંધ કહે છે. જ્યારે ૧૧ થી ૧૩ ગુણસ્થાનક સુધીના બંધને ધર્મ્યાપયિક બંધ કહે છે, તે માત્ર બે સમયની સ્થિતિનો જ હોય છે.

૧૪ ગુણસ્થાનકે ઉદયનો ચન્ત્ર

(ઉદયમાં પ્રકૃતિ કુલ-૧૨૨)

ગુણસ્થાનક	પ્રકૃતિ	ઉદયવિચ્છેદ—અનુદય વગેરે વિગત
ઓઘે	૧૨૨	
૧	૧૧૭	સમ. મોહ., મિશ્ર મોહ., આહા. ૨, જિન આ પાંચનો અનુદય સૂક્ષ્મ ૩, મિથ્યાત્વ, આતપ આ પાંચનો ઉદયવિચ્છેદ.
૨	૧૧૧	નરકાનુપૂર્વીનો અનુદય. અનંતા-૪, જાતિ-૪, સ્થાવર આ ૬ નો ઉદયવિચ્છેદ.

ઉદયવિચ્છેદ અનુદયાદિ મારેના કેટલાક હેતુ

[૧] મિશ્ર ગુણકાણે જ મિશ્ર મોહનીયનો ઉદય હોય છે. તેથી ૧ લા ગુણસ્થાનકથી મિશ્ર મોહનીયનો અનુદય.

[૨] સમકિત મોહનીયનો ઉદય સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને જ ૪ થી ૭ સુધી હોય છે. તેથી ૧ લા ગુણસ્થાનકથી અનુદય.

[૩] આહારકશરીર ચૌદપૂર્વધર મુનિ જ બનાવે છે તેથી આહારકનો ઉદય છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે જ થાય. વળી લગ્નિધિ ફેરવવાની ઇચ્છા એ પણ પ્રમાદ છે તેથી ૭ મા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે આહારક શરીર

શુભસ્થાનક	પ્રકૃતિ	ઉદયવિરોધ ૬—અનુદય વગેરે વિગત
૩	૧૦૦	૩ આનુ. નો અનુદય. મિશ્ર મોહ.નો ઉદય વધે. અંતે મિશ્ર મોહ.નો ઉદયવિરોધ.
૪	૧૦૪	સમ. મોહ. તથા ૪ આનુ. નો ઉદય વધે. વૈકિંચ ૮, મનુષ્યાનુ, તિયંચાનુ, અપ્રત્યા. ૪, દુર્ભંગ-અનાદેય-અપયશ, આ ૧૭ નો ઉદયવિરોધ.
૫	૮૭	પ્રત્યા. ૪, તિયંચ. ૨, નીચગોત્ર, ઉદ્યોત આ ૮ નો ઉદયવિરોધ.
૬	૮૧	આહારક ૨ નો ઉદય વધે. થિણ્દ્રિ ૩, આહા. ૨ આ ૫ નો ઉદયવિરોધ.

બનાવવાનો પ્રારંભ ન કરે, તેથી ૭ મે પણ આહારકનો ઉદય ન હોય. છદ્ધાના અંતે જ ઉદય-વિરોધ થાય.

[૪] તીર્થંકર નામકર્મનો વિપાકોદય કેવળજ્ઞાન થયા પછી જ થાય છે. ૧૩ માં શુભસ્થાનકે ઉદયનો, પ્રારંભ થાય. ૧ લા આદિ શુભસ્થાનકે અનુદય બતાવેલ છે.

[૫] બીજા શુભસ્થાનકે કાળ કરીને એકેન્દ્રિય તથા વિકલેન્દ્રિયમાં પણ જવાય છે, પણ એકે.માં તો બાહરપર્યાપ્તા પૃથ્વી-અપૂ-વનસ્પતિમાં જ જવાય, સૂક્ષ્મ લઙ્ગિ અપર્યાપ્ત કે સાધારણમાં ન જવાય. તેથી સ્થાવરનો ઉદય ૨ જા શુભસ્થાનક સુધી અને સૂક્ષ્મ ૩ નો ઉદય ૧ લા શુભસ્થાનક સુધી જ કહ્યો છે તેમજ જાતિ ૪ નો ઉદય પણ ૨ જા શુભસ્થાનક સુધી જ ગણ્યો.

[૬] બીજા સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે મૃત્યુ પામી જીવ નરકમાં જતો નથી. તેથી નરકાનુપૂર્વીનો બીજા શુભસ્થાનકે ઉદય નથી, પણ ૪ થા શુભસ્થાનકે મૃત્યુ પામી પૂર્વે નરકાયુ. બાંધેલ ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ સમકિત સાથે નરકમાં જાય. એટલે ત્યાં નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય હોય માટે ૨ જા

ગુણસ્થાનકે નરકાનુપૂર્વીનો ઉદયવિરોધ ન બતાવતાં માત્ર અનુદય બતાવી ૪ થા ગુણસ્થાનકે પુનઃ ઉદય બતાવ્યો છે, અને ૪ થા ગુણસ્થાનકે ઉદયવિરોધ કહ્યો છે.

[૭] ૩ જા ગુણસ્થાનકે મૃત્યુ થતું નથી માટે આનુપૂર્વીનો ઉદય ન હોય તેની અનુદય કહેલ છે.

[૮] ૫ મું આદિ ગુણ. પર્યાપ્તા જીવોને જ હોય છે. વક્રગતિમાં ન હોય જ્યારે આનુપૂર્વીનો ઉદય વક્રગતિમાં જ હોય છે. તેથી ૫ માં આદિ ગુણસ્થાનકે સંભવતો નથી. તેથી ૪ થા ગુણસ્થાનકે ચારે આનુપૂર્વીનો ઉદયવિરોધ બતાવ્યો છે.

[૯] ૫ મું ગુણસ્થાનક મનુષ્ય-તિર્યચને જ હોય છે. તેથી ૪ થા ગુણસ્થાનકના અંતે દેવ-નારકી યોગ્ય બધી પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિરોધ બતાવ્યો છે. લઘિધર મનુષ્યતિર્યચને ઉત્તરવૈકિય શરીર કરતાં વૈકિય ૨ નો ઉદય હોઈ શકે પણ તે ક્યારેક જ સંભવે છે તેથી કે બીજા કોઈ કારણે તેની વિવક્ષા કરી નથી.

[૧૦] દુર્ભાગ-અનાદ્ય-અપયશનો ઉદય દેશવિરતિને ગુણના કારણે હોતો નથી તેથી ૪ થાના અંતે તેનો વિરોધ કહ્યો છે.

[૧૧] ૬ દ્વં સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનક મનુષ્યને હોય છે. તેથી તિર્યચયોગ્ય પ્રકૃતિનો ઉદયવિરોધ ૫ મા ગુણસ્થાનકના અંતે કર્યો છે, મનુષ્યને દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ ગુણના કારણે નીચગોત્ર કર્મનો ઉદય થતો નથી પણ તિર્યચને નીચગોત્રનો જ ધ્રુવોદય હોય છે. તેથી નીચગોત્રનો ઉદય પણ ૫ મા ગુણસ્થાનક સુધી બતાવ્યો છે.

[૧૨] ઉદ્યોત નામકર્મનો ઉદય સ્વાભાવિક રીતે તિર્યચને જ હોય છે તેથી ૫ મા ગુણસ્થાનકે તેનો ઉદયવિરોધ કહ્યો છે. મનુષ્યમાં ચતિને ક્યારેક ઉત્તરવૈકિય તથા આહારક શરીરમાં ઉદ્યોતનો ઉદય સંભવે છે, પણ તેની વિવક્ષા કરી નથી.

[૧૩] ૭ માં ગુણસ્થાનક સુધી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોય છે. ૮ માં ગુણસ્થાનકાદિમાં ઉપશમ કે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ હોય છે. તેથી સમકિત મોહનીયનો ૭ માં ગુણ ના અંતે ઉદયવિરોધ.

ગુણસ્થાનક	પ્રકૃતિ	ઉદયવિરોધ-અનુદય વગેરે વિગત
૭	૭૬	સમ. મોહ, સંઘયણ ૩, આ ૪ નો ઉદયવિરોધ.
૮	૭૨	હાસ્ય ૬ નો ઉદયવિરોધ.
૯	૬૬	વેદ ૩, સંજવલન ૩ આ ૬ નો ઉદયવિરોધ.
૧૦	૬૦	સંજવલન લોભનો ઉદય વિરોધ.

[૧૪] ૮ મું આદિ ગુણસ્થાનક ઉપશમ અને ક્ષપકત્રેણિમાં જ હોય છે. ઉપશમત્રેણિ ૧ લા ત્રણ સંઘયણવાળો જ માંડી શકે, તેથી છેલ્લા ત્રણ સંઘયણનો ૭ મા ગુણસ્થાનકના અંતે ઉદયવિરોધ કર્યો છે.

[૧૫] હાસ્યાદિ-૬ નો ઉદય ૮ મા ગુણ. સુધી છે. ત્રણ વેદનો ઉદય ૯ મા ગુણ. સુધી છે.

[૧૬] અનંતાનુબંધિ કષાયનો ઉદય ૧ લા તથા ૨ જા ગુણસ્થાનકે જ હોય છે. અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયના ઉદયથી અદપ પણ પરચક્ષ્માણ ન થઈ શકે અને ૫ માં ગુણસ્થાનકે દેશથી પરચક્ષ્માણ છે તેથી તેનો ઉદય ૪ થા ગુણસ્થાનક સુધી છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાનીય કષાયના ઉદયથી પણ સર્વવિરતિનું પરચક્ષ્માણ થઈ શકતું નથી. ૬ ક્રા ગુણસ્થાનકે સર્વવિરતિ રૂપ પરચક્ષ્માણ હોય છે. તેથી તેનો ઉદય ૫ મા ગુણસ્થાનક સુધી જ હોય છે. સંજવલન કષાયો ચારિત્રમાં અતિચાર લગાડે છે, અને ૧૧ મા ગુણસ્થાનકથી યથાખ્યાત (અદપ પણ કષાયોદય વગરનું) ચારિત્ર હોય છે. તેથી સંજવલન કષાયોનો ઉદય ૧૦ મા ગુણ. સુધી છે. તેમાં પણ ૧૦ મા ગુણસ્થાનકે સૂક્ષ્મલોભનો જ ઉદય છે. ૯ મા ગુણસ્થાનક સુધી જ બાકીના સંજવલન ૩ નો ઉદય છે.

[૧૭] ક્ષપકત્રેણિમાં પ્રથમ સંઘયણ જ હોય છે. ૧૨ મું ગુણસ્થાનક ક્ષપકત્રેણિમાં જ હોય છે. તેથી ૧૧ મા ગુણસ્થાનકના અંતે બે સંઘયણનો ઉદયવિરોધ બતાવ્યો છે.

ગુણસ્થાનક	પ્રકૃતિ	ઉદયવિરોધ-અનુદય વગેરે વિગત
૧૧	૫૬	૨ જા, ૩ જા સંઘયણનો ઉદયવિરોધ
૧૨ અ ^{૩૮}	૫૭	નિદ્રા ૨ નો ઉદયવિરોધ
૧૨ બ ^{૩૯}	૫૫	જ્ઞાનાવરણ ૫, દર્શનાવરણ ૪, અંતરાય ૫ આ ૧૪ નો ઉદયવિરોધ
૧૩	૪૨	જિનનામકર્મનો ઉદય વધે. ઔદા. ૨, તૈજસ-કાર્મણશરીર, ૧૬ સંઘયણ છ સંસ્થાન, વર્ણાદિ ૪, ખગતિ ૨, અગુરુ- લઘુ ૪, નિર્માણ, પ્રત્યેક, સ્થિરાસ્થિર, શુભાશુભ, સુસ્વર-દુસ્વર, તથા સાતા- અસાતામાંથી એક આમ કુલ ૩૦ નો ઉદયવિરોધ.
૧૪	૧૨	ત્રસ, ૩, જિન, ઉચ્ચગોત્ર, સાતા કે અસાતા, સુભગ-આદ્ય-યશ, મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાયુ, પંચેન્દ્રિય જાતિ આ ૧૨ નો ઉદયવિરોધ.
સિદ્ધાવસ્થા	૦	હંમેશ ઉદયનો અભાવ.

[૧૮] ૧૩ મું ગુણસ્થાનક કેવળજ્ઞાનીને જ હોય છે. તેથી કેવળજ્ઞાનમાં વિઘાતક બાકી જ્ઞાનાવરણાદિ ૧૪ પ્રકૃતિનો વિરોધ ૧૨ મા ગુણસ્થાનકના અંતે બતાવ્યો છે. વળી તીર્થંકર નામકર્મનો વિપાકોદય ૧૩ મા ગુણસ્થાનકે થાય છે. સુસ્વર-દુસ્વરનો ઉદય વચનયોગીને હોય છે તથા ઔદા. ૨ તૈજસ-કાર્મણ શરીર-સંઘયણ-સંસ્થાન-વગેરે શરીરવિપાકી પ્રકૃતિ છે. અયોગી કેવલી ગુણસ્થાનકે યોગ નથી. તેથી આ પ્રકૃતિઓનો વિરોધ ૧૩ મા ગુણસ્થાનકના અંતે છે.

૩૮ ૧૨અ ૧૨ મા ગુણસ્થાનકના ઉપાન્ત્ય સમય સુધી.

૩૯ ૧૨બ ૧૨ મા ગુણસ્થાનકના અંતિમ સમયે.

ચૌદ ગુણસ્થાનકે ઉદીરણા

ઉદીરણા ઉદયની આરંભ જ છે માત્ર થોડો ફેરફાર છે.

- (૧) મનુષ્યાશુધ્ધ અને સાતા-અસાતા વેદનીયનો ઉદય ૧૪ મા ગુણસ્થાનક સુધી છે. જ્યારે ઉદીરણા છ ગુણસ્થાનક સુધી છે. કેમકે આ ત્રણ પ્રકૃતિની અપ્રમત્તાવસ્થામાં ઉદીરણા થતી નથી.
- (૨) ૧૪ મા ગુણસ્થાનકે કોઈપણ કર્મની ઉદીરણા થતી નથી. કેમકે ઉદીરણા યોગસહિત અધ્યવસાયથી થાય છે. ૧૪ મા ગુણસ્થાનકે અયોગિપણ છે. તેથી ૧ થી ૬ ગુણસ્થાનક સુધી ઉદયના જોડલી જ પ્રકૃતિ ઉદીરણામાં હોય. ૭ થી ૧૩ ગુણ. સુધી ૩-૩ પ્રકૃતિ ઓછી હોય. ૧૩ મા ગુણસ્થાનકના અંતે ૩૯ પ્રકૃતિઓનો ઉદીરણા વિચ્છેદ થાય.

૧૪ મા ગુણસ્થાને એક પણ પ્રકૃતિની ઉદીરણા નથી.

૧૪ ગુણસ્થાનક ઉદીરણા પ્રકૃતિ સંખ્યાનું ચન્ત્ર

ગુણસ્થાનક	પ્રકૃતિ સંખ્યા	ગુણસ્થાનક	પ્રકૃતિ સંખ્યા
ઓઘે	૧૨૨		
૧	૧૧૭	૮	૬૯
૨	૧૧૧	૯	૬૩
૩	૧૦૦	૧૦	૫૭
૪	૧૦૪	૧૧	૫૬
૫	૮૭	૧૨	૫૪-૩૮૪*
૬	૮૧	૧૩	૩૯
૭	૭૩	૧૪	૦

૪૦. નિદ્રાર. અને જ્ઞાનાવરણાદિ ૧૪નો ઉદય વિચ્છેદ આરંભ ગુણસ્થાનકના કર્મશઃ ઉપાન્ત્ય અને અંતિમ સમયે થાય છે. સત્તામાંથી પણ તે જ વખતે ક્ષય પામે છે, પરંતુ છેલ્લી આવલિકામાં ઉદીરણા હોતી નથી, કેમ કે સત્તાગત છેલ્લી આવલિકામાં રહેલ જીવને આવલિકા ઉપર તેનું દલિક જ નથી. તેથી ૧૨ મા ગુણસ્થાનકની છેલ્લી આવલિકામાં ૩૮ ની ઉદીરણા છે.

ચૌદ ગુણસ્થાનકે સત્તા

૧૪ ગુણસ્થાનકે સત્તા સમજવા માટે નીચેના હેતુ બાણી લેવા.

- (૧) ૨-૩ ગુણસ્થાનકે જિનનામકર્મની સત્તા હોતી નથી.
- (૨) તિર્યંચ કે નરકાયુષ્ય બાંધેલ જીવ ઉપશમશ્રેણિ માંડી ન શકે. જ્યારે અબદ્ધાયુ કે વૈમાનિક દેવનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તેવો જ જીવ ઉપશમશ્રેણિનો પ્રારંભ કરી શકે. જ્યારે કોઈપણ આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તેવો જીવ ક્ષપકશ્રેણિ માંડી ન શકે. અબદ્ધાયુષ્ય જ ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે.
- (૩) અનંતાનુબંધિ ૪ તથા દર્શન ૩ નો ક્ષય ૪ થી ૭ ગુણસ્થાનક સુધીમાં થાય છે. ઉપશમશ્રેણિમાં અનંતાનુબંધિ ૪ નો ક્ષય હોય જ પણ દર્શન ૩ ની ઉપશમના હોઈ શકે. મતાંતરે અનંતાનુબંધિ ૪ નો ઉપશમ પણ હોઈ શકે. તે પણ ૪ થી ૭ ગુણ સુધીમાં જ થાય છે.

૧૪ ગુણસ્થાનકે સત્તાનો યન્ત્ર

ગુણસ્થાનક	પ્રકૃતિ	સત્તાનો અભાવાદિ
ઓધે	૧૪૮૪૧	
૧	૧૪૭	
૨	૧૪૭	જિનનામ કર્મ વિના
૩	૧૪૭	” ” ”
૪	૧૪૮	
૫-૬-૭-૮-૯ } ૧૦-૧૧ }	૧૪૮	

આ સામાન્યથી ૧૧ ગુણસ્થાનક સુધી સત્તા ખતાવી છે.

અહીં ૨૦ અને ૩૦ ગુણ સિવાય ૧ થી ૧૧ ગુણ સુધી ૧૪૮ની સત્તા ખતાવી છે. પ્રશ્ન એ થાય છે કે ૭મા ગુણસ્થાનકથી ઉપરના ગુણસ્થાનક ઉપશમ કે ક્ષપકશ્રેણિમાં જ આવે છે. ઉપશમ-શ્રેણિવાળા જીવને નરક-તિર્યંચાયુધ્યની સત્તા હોઈ શકે જ નહીં. તો પછી ૧૪૮ની સત્તા ૮ થી ૧૧ ગુણસ્થાનકમાં શી રીતે લીધી ?

તેનું સમાધાન એ છે કે ઉપશમશ્રેણિથી પડીને જીવ ચારે ગતિમાં જઈ શકે છે. તેથી પડ્યા પછી કોઈપણ આયુધ્ય બાંધી શકે તે સંભવ સત્તાની અપેક્ષાએ અંતરકારે ૮ થી ૧૧ ગુણ સુધી પણ તિર્યંચ-નરકાયુ. સહિત ૧૪૮ની સત્તાની વિવક્ષા કરી હોય તેમ સંભવે છે. અચરમશરીરી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને ૪ થી ૭ ગુણ. દર્શન ૭ નો ક્ષય થયા પછી ૧૪૧ની સત્તા હોય છે.

સામાન્યથી સત્તાનો યન્ત્ર ખતાવ્યો છે. હવે ઉપશમશ્રેણિ અને ક્ષપકશ્રેણિની અપેક્ષાએ વિશિષ્ટ સત્તા દર્શાવતા બે કોઠા નીચે મુજબ છે.

૪૧. પ્ર. :- પ્રથમ ગુણસ્થાનકે જિનનામકર્મની સત્તા કેવી રીતે ?

ઉ. :- જિનનામકર્મનો બંધ ચતુર્થાદિ ગુણસ્થાનકે કર્યા પછી પૂર્વે નરકાયુધ્ય બાંધ્યું હોય તેવા ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને નરક તરફ પ્રયાણ કરતા છેલ્લે અંત સુદ્ધર્ત કાળ માટે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક આવે છે અને નરકમાં ગયા પછી અંતસુદ્ધર્ત સુધી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક રહે છે. આ વખતે તેને જિનનામકર્મની સત્તા હોય છે. આ અપેક્ષાએ પ્રથમ ગુણસ્થાનકે પણ જીવને જિનનામકર્મની સત્તા હોય છે.

ઉપશમશ્રેણિમાં ગુણુસ્થાનકે સત્તાનો યન્ત્ર

ગુણુસ્થાનક	પ્રકૃતિ	સત્તાવિરોધ-અસત્તા વગેરેની વિગત
૪ ૫ ૬ ૭	૧૪૬ ૧૪૨ ૧૩૬	તિર્યંચ-નરકાયુ. સિવાય ૧૪૬ અનંતાનુબંધિ ૪ની વિસંયોજના ૪ થી ૭ ગુણુ. સુધીમાં. થાય છે, તે થઈ ગયા પછી તેને જ ૧૪૨. ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને દર્શન ૭ વિના ૧૩૬.
૮ ૯ ૧૦ ૧૧	૧૪૨ ૧૩૬	અનંતાનુબંધિ ૪ ની વિસંયોજના ૪ થી ૭ ગુણુસ્થાનક સુધીમાં થાય જ છે. તેથી ૮માં ગુણુસ્થાનકે ૧૪૨ તથા ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિને ૧૩૬-અનંતાનુબંધિની ૪ ની ઉપશમના મતે ૧૪૬ પણ હોય.

ક્ષપકશ્રેણિમાં ગુણુસ્થાનકે સત્તાનો યન્ત્ર

ગુણુસ્થાનક	પ્રકૃતિ	સત્તાવિરોધ અસત્તા વગેરેની વિગત
૪ થી ૭	૧૪૫ ૧૪૧ ૧૩૮	ત્રણે આયુ. વિના ૧૪૫ અનંતાનુબંધિ ૪ ની વિસંયોજના બાદ ૧૪૧ દર્શન-૭ નો ક્ષય થયા પછી ૧૩૮
૮ ૯૧	૧૩૮ ૧૩૮	સ્થાવર ૨, તિર્યંચ ૨, નરક ૨, આતપ ૨, થિણ્દિ ૩, જાતિ ૪, સાધારણ આ ૧૬નો ક્ષય
૯૨ ૯૩	૧૨૨ ૧૧૪	અપ્રત્યાખ્યાનીય ૪, પ્રત્યાખ્યાનીય ૪ નો ક્ષય નપુંસક વેદનો ક્ષય

ગુણસ્થાનક	પ્રકૃતિ	સત્તાવિરોધ અસત્તા વગેરેની વિગત
૯૪	૧૧૩	શ્રી વેદનો ક્ષય
૯૫	૧૧૨	હાસ્ય ૬ નો ક્ષય
૯૬	૧૦૬	પુરુષ વેદનો ક્ષય
૯૭	૧૦૫	સંઙવલન કોધનો ક્ષય
૯૮	૧૦૪	,, માનનો ક્ષય
૯૯	૧૦૩	,, માયાનો ક્ષય
૧૦	૧૦૨	,, લોભનો ક્ષય
૧૨અ	૧૦૧	નિદ્રા ૨ નો ક્ષય
૧૨બ	૯૯	જ્ઞાનાવરણાદિ ૧૪ નો ક્ષય
૧૩	૮૫	
૧૪ અ ૪૨	૮૫	ઉપાન્ત્યસમયે ૭૨ મતાંતરે ૭૩ નો ક્ષય. નિર્માણ-નીચગોત્ર-સાતા કે અસાતા -અપર્યાપ્ત, સુસ્વર, દેવ ૨, ખગતિ ૨, ગંધ ૨, પ્રત્યેક ૩, ઉપાંગ ૩, અગુરુલઘુ ૪, વર્ણ ૫, રસ ૫, શરીર ૫, બંધન ૫, સંઘાતન ૫, સંઘયણ ૬, સંસ્થાન ૬, અસ્થિર ૬, સ્પર્શ ૮, કુલ ૭૨ અથવા મનુષ્યાનુપૂર્વી સાથે ૭૩નો ક્ષય થાય.
૧૪ બ ૪૩	૧૩ અથવા ૧૨	ત્રસ ૩, સુલગ-આદેય-યશ, જિન, ઉચ્ચગોત્ર, સાતા કે અસાતા, મનુષ્ય ૩, પચેન્દ્રિયજાતિ, કુલ ૧૩ અથવા મનુષ્યાનુ-પૂર્વી વિના ૧૨ નો ક્ષય.
(સિદ્ધપણામાં)	૦	હંમેશ માટે સત્તાનો અભાવ.

દ્વિતીય ક્રમગ્રંથ પદાર્થ સંગ્રહ સમાપ્ત

૪૨. અ = ઉપાન્ત્ય સમય સુધી. ૪૩. બ = અન્ત્ય સમય સુધી.

પરિશિષ્ટ

કયુ કમ કેટલા ગુણસ્થાનક સુધી બંધાય તે સુચવતુ યંત્ર

પ્રકૃતિ	ગુણસ્થાનક	પ્રકૃતિ	ગુણસ્થાનક
જ્ઞાનાવરણ ૫	૧ થી ૧૦	ઔદારિક ૨	૧ થી ૪
દર્શનાવરણ ૪	૧ થી ૧૦	વૈક્રિય ૨	૧ થી ૮/૬
અંતરાય ૫	૧ થી ૧૦	આહરક ૨	૭ થી ૮/૬
નિદ્રા ૨	૧ થી ૮/૧	તૈજસ-કાર્મણ શરીર ૨	૧ થી ૮/૬
થિણદ્વિ ૩	૧ થી ૨	૧ લુ સંઘયણ ૧	૧ થી ૪
સાતાવેદનીય ૧	૧ થી ૧૩	મધ્યમ ,, ૪	૧ થી ૨
અસાતાવેદનીય ૧	૧ થી ૬	સેવાર્ત ૧	૧
મિથ્યાત્વ મોહનીય ૧	૧	૧ લુ સંસ્થાન ૧	૧ થી ૮/૬
અનંતાનુબંધિ ૪	૧ થી ૨	મધ્યમ ,, ૪	૧ થી ૨
અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ૪	૧ થી ૪	હુંડક ૧	૧
પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ૪	૧ થી ૫	વર્ણાદિ ૪	૧ થી ૮/૭
સંબલન ૪	૧ થી ૬	નરકાનુપૂર્વી ૧	૧
શોક-અરતિ ૨	૧ થી ૬	તિર્થાનુપૂર્વી ૧	૧ થી ૨
શેષ હારય ૪	૧ થી ૮	મનુષ્યાનુપૂર્વી ૧	૧ થી ૪
નપું. વેદ ૧	૧	દેવાનુપૂર્વી ૧	૧ થી ૮/૬
સ્ત્રી ,, ૧	૧ થી ૨	શુભ વિહાયોગતિ ૧	૧ થી ૮/૬
પુરુષ ,, ૧	૧ થી ૮/૧	અશુભ ,, ૧	૧ થી ૨
નરકાયુધ્ય ૧	૧	આતપ ૧	૧
તિર્થાનુપૂર્વી ૧	૧ થી ૨	ઉદ્યોત ૧	૧ થી ૨
મનુષ્યાયુધ્ય ૧ ૧ થી ૪ (૩ગ્ન સિવાય)		અગુરુલધુ ૪	૧ થી ૮/૬
દેવાયુધ્ય ૧ ૧ થી ૭ (,, ,,)		જિન ૧	૪ થી ૮/૬
ઉચ્ચગોત્ર ૧	૧ થી ૧૦	નિર્માણ ૧	૧ થી ૮/૬
નીચગોત્ર ૧	૧ થી ૨	યશ ૧	૧ થી ૧૦
નરક ગતિ ૧	૧	શેષ ત્રસની ૬	૧ થી ૮/૬
તિર્થાનુપૂર્વી ૧	૧ થી ૨	સ્થાવર ૪	૧
મનુષ્ય ,, ૧	૧ થી ૪	અસ્થિર ૨	૧ થી ૬
દેવ ,, ૧	૧ થી ૮/૬	દુર્ભંગ ૩	૧ થી ૨
જાતિ ૪	૧	અપયશ ૧	૧ થી ૬
અચેત્રિય જાતિ ૧	૧ થી ૮/૬	કુલ-૧૨૦	

ઉદયનો યંત્ર

કયુ કર્મ કયાં સુધી ઉદયમાં હોય તે સુચવતું યંત્ર

પ્રકૃતિ	ગુણસ્થાનક
જ્ઞાનાવરણ ૫	૧ થી ૧૨
અંતરાય ૫	૧ થી ૧૨
દર્શનાવરણ ૪	૧ થી ૧૨
નિદ્રા ૨	૧ થી ૧૨ઝ
થિણદ્ધિ ૩	૧ થી ૬
સાતાવેદનીય ૧	૧ થી ૧૪
અસાતાવેદનીય ૧	૧ થી ૧૪
મિથ્યાત્વ મોહનીય ૧	૧
મિશ્ર મોહનીય ૧	૩
સમ્યક્ત્વ „ ૧	૧ થી ૪
અનંતાનુમધિ ૪	૧ થી ૨
અપ્રત્યાખ્યાનીય ૪	૧ થી ૪
પ્રત્યાખ્યાનીય ૪	૧ થી ૫
સંજ્વલન ૩	૧ થી ૯
સંજ્વલન લોભ ૧	૧ થી ૧૦
હાસ્ય ૬	૧ થી ૮
વેદ ૩	૧ થી ૯
નરકાયુષ્ય ૧	૧ થી ૪
તિથિયાયુષ્ય ૧	૧ થી ૫
મનુષ્યાયુષ્ય ૧	૧ થી ૧૪
દેવાયુષ્ય ૧	૧ થી ૪
ઉચ્ચ ગોત્ર ૧	૧ થી ૧૪
નીચ „ ૧	૧ થી ૫
નરક ગતિ ૧	૧ થી ૪
તિથિયા „ ૧	૧ થી ૫
મનુષ્ય ગતિ ૧	૧ થી ૧૪
દેવ „ ૧	૧ થી ૪
જાતિ ૪	૧ થી ૨
પંચેન્દ્રિય જાતિ ૧	૧ થી ૧૪
ઔદારિક ૨	૧ થી ૧૩
વૈક્રિય ૨	૧ થી ૪

પ્રકૃતિ	ગુણસ્થાનક
આહારક ૨	૬
તૈજસ-કાર્મણ શરીર ૨	૧ થી ૧૩
૧ લુ સંધયણ	૧ થી ૧૩
૨-૩-ગુ „ ૨	૧ થી ૧૧
છેલ્લા „ ૩	૧ થી ૭
સંસ્થાન ૬	૧ થી ૧૩
વર્ણાદિ ૪	૧ થી ૧૩
આનુપૂર્વી ૪	૧ થી ૪
વિહાયોગતિ ૨	૧ થી ૧૩
આતપ ૧	૧
ઉદ્યોત ૧	૧ થી ૫
જિન ૧	૧૩ થી ૧૪
અગુરુલધુ ૪	૧ થી ૧૩
નિર્માણ ૧	૧ થી ૧૩
ત્રસ ૩	૧ થી ૧૪
સુભગ-આદેશ-પશ ૩	૧ થી ૧૪
પ્રત્યેક ૩	૧ થી ૧૩
સુસ્વર ૧	૧ થી ૧૩
સ્થાવર	૧ થી ૨
સૂક્ષ્મ ૩	૧
અસ્થિર ૨	૧ થી ૧૩
દુસ્વર ૧	૧ થી ૧૩
દુર્ભાગ-અનાદેય-અપયશ ૩	૧ થી ૪
ઉદ્ધીરણ	
મનુષ્યાયુષ્ય ૧	૧ થી ૬
સાતા અસાતા ૨	૧ થી ૬
ત્રસ ૩-સુભગાદેય	} ૧ થી ૧૩
પશ-જિન-ઉચ્ચ	
મનુષ્ય ગતિ	
પંચેન્દ્રિય જાતિ	
બાકીની પ્રકૃતિ ઉદય પ્રમાણે	
કુલ ૧૨૨	

કચુ કર્મ દેહલા ગુણસ્થાનક સુધી સત્તામાં હોય તેનો યંત્ર

પ્રકૃતિ	ગુણસ્થાનક
જ્ઞાનાવરણ ૫	૧ થી ૧૨
દર્શનાવરણ ૬	૧ થી ૧૨
થિણદ્ધિ ૩	૧ થી ૧૧
વેદનીય ૨	૧ થી ૧૪
મોહનીય ૨૮	૧ થી ૧૧
અંતરાય ૫	૧ થી ૧૨
નરકાયુષ્ય ૧	૧ થી ૭
તિર્થયાયુષ્ય ૧	૧ થી ૭
મનુષ્યાયુષ્ય ૧	૧ થી ૧૪
દેવાયુષ્ય ૧	૧ થી ૧૧
ઉચ્ચ ગોત્ર ૧	૧ થી ૧૪
નીચ , ૧	૧ થી ૧૪ અ
નરક ગતિ ૧	૧ થી ૧૧
તિર્થયા , ૧	૧ થી ૧૧
મનુષ્ય , ૧	૧ થી ૧૪
દેવ , ૧	૧ થી ૧૪ અ
પંચેન્દ્રિય જ્ઞાતિ ૧	૧ થી ૧૪
જ્ઞાતિ ૪	૧ થી ૧૧
શરીર ૫	૧ થી ૧૪ અ
અંગોયાંગ ૩	૧ થી ૧૪ અ
બંધન ૫	૧ થી ૧૪ અ
સંધાતન ૫	૧ થી ૧૪ અ
સંધયણ ૬	૧ થી ૧૪ અ

પ્રકૃતિ	ગુણસ્થાનક
સંસ્થાન ૬	૧ થી ૧૪ અ
વર્ણાદિ ૨૦	૧ થી ૧૪ અ
નરકાનુપૂર્વી ૧	૧ થી ૧૧
તિર્થયાનુપૂર્વી ૧	૧ થી ૧૧
મનુષ્યાનુપૂર્વી ૧	૧ થી ૧૪ અ
દેવાનુપૂર્વી ૧	૧ થી ૧૪ અ
વિહારો ગતિ ૨	૧ થી ૧૪ અ
આતપ-ઉદ્યોત ૨	૧ થી ૧૧
અગુરુલઘુ ૪	૧ થી ૧૪ અ
નિર્માણ ૧	૧ થી ૧૪ અ
જિન ૧	૧ થી ૧૪
ત્રસ ૩	૧ થી ૧૪
પ્રત્યેક ૩	૧ થી ૧૪ અ
સુભગાદેયયશ ૩	૧ થી ૧૪
સુસ્વર ૧	૧ થી ૧૪ અ
સ્થાવર ૨	૧ થી ૧૧
અપર્યાપ્ત ૧	૧ થી ૧૪ અ
સાધારણ ૧	૧ થી ૧૧
અસ્થિર ૬	૧ થી ૧૪ અ

કુલ ૧૪૮

૧૪ અ = ૧૪ માં ગુણસ્થાનકના ઉપાંત્ય સમય સુધી.

૧૪ = ૧૪ માં ગુણસ્થાનકનાં અંત્ય સમય સુધી.

દ્વિતીય કર્મશ્રન્થ

[મૂળ ગાથા તથા શબ્દાર્થ]

તદ્ યુગિમો વીરજિનં-જદ્ ગુણઠાણેસુ સયલકમ્માઈં ।

બંધુદઝોદીરણયાસત્તાપત્તાણિ સ્વવિયાણિ ॥ ૧ ॥

બંધ-ઉદય-ઉદીરણા-સત્તામાં પ્રાપ્ત થયેલ સકલ કર્મોનો શુભ-સ્થાનકને વિષે જેમ (ભગવાને) ક્ષય કર્યો તે રીતે (તે બતાવવાપૂર્વક) શ્રી વીરજિનેશ્વર ભગવંતની સ્તુતિ કરીએ છીએ.

મિચ્છે ૧ સાસણ ૨ મીસે ૩ અવિરય ૪ દેસે ૫

પમત્ત ૬ અમત્તે ૭

નિયદ્દિ ૮ અનિયદ્દિ ૯ સુહુમ્મ ૧૦ વસમ ૧૧ સ્વીણ

૧૨ સજોગિ ૧૩ અજોગિ ૧૪ ગુણા ॥ ૨ ॥

મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન, મિશ્ર, અવિરત, દેશ (વિરત), પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, નિવૃત્તિ, અનિવૃત્તિ, સૂક્ષ્મ (સંપરાય), ઉપશમ, ક્ષીણ, સયોગી, અયોગી ૧૪ શુભસ્થાનક છે.

અભિનવકમ્મગદ્ધનં બંધો ઓદ્દેણ તરથ વીસ સયં ।

તિત્થયરાહારગદુગવજ્જં મિચ્છમ્મિ સતરસયં ॥ ૩ ॥

નવા કર્મને અહણ કરવા તે બંધ. એથે તેમાં (બંધમાં) એકસોવીશ, તથા તીર્થંકર, આહારક દ્વિક વિના મિથ્યાત્વે એકસો સતર છે.

નરયતિગ્ગ જાઙ્ઠાવરચ્ચ હુંડાયવલ્લિવટ્ઠનપુમિચ્છં ।

સોલંતો ઇગહિયસય સાસમ્મિ તિરિચીણદુહગતિગં ॥ ૪ ॥

નરક ૩, જાતિ ૪, સ્થાવર ૪, હુંડક, આતપ, સેવાર્ત, નપું. વેદ, મિથ્યાત્વ, સોળનો અંત થતા સાસ્વાદને એકસો એક છે. તિર્થંચ ૩, થિણ્ઠી ૩, દુર્ભંગ ૩.

અળમઝ્જાગિસંઘયણચઠ નિઠ્ઠજ્ઞોયકુલ્લગઈત્થિતિ ।

પળવીસંતો મીસે ચઠસયરિ દુઆઠયઅબંધા ॥ ૫ ॥

અનંતા. ૪, મધ્યસંસ્થાન ૪, મધ્યમ સંઘયણ ૪, નીચગોત્ર, ઉદ્યોત, કુખગતિ, સ્ત્રીવેદ એ પરચીશનો અંત થતાં અને બે આયુષ્યનો અખંધ થતા મિશ્રે યુષ્માત્તર (ખંધાય છે.)

સમ્મે સગસયરિ જિણાઠ બંધિ, વઙ્ગર નરતિગ વિયકસાયાં

ઠરલદુગંતો દેસે, સત્તદ્વી તિઅકસાયંતો ॥ ૬ ॥

સમ્યક્ત્વે (૪ થા ગુણસ્થાનકે) જિન અને ૨ આયુષ્ય ખંધાતા સત્તોત્તર તથા વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ, મનુષ્યત્રિક, દ્વિતીયકષાય ૪, ઓઠા. ૨ નો અંત થતાં દેશવિરતિમાં સડસઠ અહીં ત્રીજા કષાયનો અંત થતાં.

તેયદ્વિ ષમત્તે, સોગ અરઈ અથિરદુગ અજસ અસ્સાયં ।

વુચ્છિજ્જ છચ્ચ સત્ત વ નેઈ સુરાઠં જયા નિદ્ધં ॥ ૭ ॥

પ્રમત્તગુણસ્થાનકે ૬૩, શોક, અરતિ, અસ્થિર ૨, અપયશ, અસાતા ૬ કે દેવાયુષ્ય ખંધાઈ ગયું હોય તો ૭ વિચ્છેદ થતા.

ગુણસદ્ધિ અપ્પમત્તે સુરાઠં બંધંતુ જઈ રૂઠાગચ્છે ।

અન્નહ અદ્ધાવન્ના જં આહારગદુગં બંધે ॥ ૮ ॥

અપ્રમત્તે ઓગણસાઠ (ખંધાય) બે દેવાયુ ખાંધતો અહીં આવે તો અન્યથા અદ્રૂઢાવન કેમકે આહારક અહીં ખંધમાં આવે છે.

અલ્લવન્ન અપુલ્લાઈમ્મિ નિદ્ધદુગંતો છપ્પન્ન પળભામે ।

સુરદુગ પળિંદિ સુલ્લગઈ તમનવ ઠરલવિણ તણવંગા ॥ ૯ ॥

સમચરનિમિણજિણ વન્નઅગુરુલહુચઠ છલંમિ તીસંતો ।

ચરમે છવીસવંધો હામરઈકુચ્છમયમેઓ ॥ ૧૦ ॥

અપૂર્વકરણના પ્રથમ ભાગે અદ્રૂઢાવન, નિદ્રા ૨ નો અંત થતાં પાંચ ભાગમાં (બીજાથી છટ્ટા સુધી) છપ્પન, (છટ્ટા ભાગના અન્તે)

દેવર, પંચે. જાતિ, શુભવિહાયોગતિ, ત્રસનવક, ઔદારિક વિના શરીર અંગોપાંગ (૬), સમચતુરસ્ત્રસંસ્થાન, નિર્માણ, જિન, વર્ણોદિ ૪, અગુરુદધુ ૪, છદ્દા લાગના અન્તે આ ત્રીશનો અન્ત થતાં છેદ્યા ભાગે છત્રીશનો બંધ તેમાં હાસ્ય-રતિ-ગુણુપ્પા-ભય દુર થતાં.

અનિયદ્દિમાગપણે ઇગેગહીણો દુવીસવિહબંધો ।

પુમસંજલણચણ્દ કમેણ હેઓ સતર સુદમે ॥ ૧૧ ॥

બાવીસનો બંધ, અનિવૃત્તિના પાંચ ભાગમાં પુરુષ, વેદ અને સંભવલન ચતુષ્ક ક્રમેણ વિચ્છેદ પામતાં સૂક્ષ્મ સંપરાયે સત્તર બંધાય છે.

ચડંસણુચ્ચત્રસનાણવિગ્ધદસગંતિ સોલસુચ્છેઓ ।

તિસુ સાયબંધ હેઓ સજોગિ બંધતુળંતો અ ॥ ૧૨ ॥

ચાર દર્શનાવરણ, ઉચ્ચગોત્ર, યશ, જ્ઞાનાવરણ ૫, અંતરાય ૫, આમ સોળનો વિચ્છેદ થતાં ત્રણ ગુણુસ્થાનકે (૧૧-૧૨-૧૩ મે) સાતાનો બંધ, સયોગીમાં તેનો પણ વિચ્છેદ થાય છે. આમ બંધનો અન્ત તથા અનન્ત^{૪૪} (અન્ત નહિ તે) છે.

ઉદઓ વિવાગવેયણમુદીરણ મપત્તિ રૂદ દુવીસસયં

સતરસયં મિચ્છે મીસસમ્માહાર જિણડુદયા ॥ ૧૩ ॥

ઉદય એટલે વિપાકને અનુભવવો. અપ્રાપ્તકાલ કર્મોને ભોગવવા તે ઉદીરણા (બંનેમાં). એવે એકસો બાવીશ પ્રકૃતિ છે, મિથ્યાત્વે સમ્યક્ત્વ, મિશ્ર, આહારક ૨, જિનના અનુદયના કારણે એકસો સત્તર છે.

સુહુમતિગાયવમિચ્છં મિચ્છંતં સાસણે ઇગાસયં ।

નિરયાણુપુલ્લિણુદયા અણથાવરહગવિગત્તંતો ॥ ૧૪ ॥

૪૪. જેમ ૧ લે ગુણુસ્થાનકે ૧૬ પ્રકૃતિનો વિચ્છેદ થાય છે તેથી ત્યાં બંધનો અન્ત આવ્યો કેમ કે તેની પછી દ્વિતીયાદિ ગુણુસ્થાનકે આ ૧૬ પ્રકૃતિના બંધમાં હેતુભૂત મિથ્યાત્વ નથી. મિથ્યાત્વ ૧ લા ગુણુસ્થાનકે જ હોય. બાકીની પ્રકૃતિનો અન્ત નથી તેથી અનન્ત છે. આમ આગળ પરના ગુણુસ્થાનકોમાં પણ બંધવું.

સૂક્ષ્મત્રિક, આતપ, મિથ્યાત્વનો અંત થતાં તથા નરકાનુપૂર્વીના અનુદયના કારણે સાસ્વાદને એકસો અગિયાર છે. અનંતાનુ. ૪, સ્થાવર, એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિયનો અન્ત થાય છે.

મીસે સયમણુપુવ્વીણુદયા મીસોદયેગમીસંતો ।

ચૌસયમજપ સમ્માણુપુવ્વિલેવા વિયકસાયા ॥ ૧૫ ॥

મણુતિરિણુપુવ્વિ વિઝવઽદ્દ દુહગ અણાઙ્જજદુગ સતરલ્લેઓ ।

સગસીઙ્દેસિ તિરિગઙ્ગાઙ્ગ નિઝજ્જોય તિકસાયા ॥ ૧૬ ॥

મિત્રે આનુપૂર્વી ત્રણના અનુદયના કારણે તથા મિશ્રના ઉદયથી સો. મિશ્રનો અંત અને સમ્યક્ત્વ તથા આનુપૂર્વી ૪ ઉમેરવાથી અવિરતને એકસો ચાર. ખીજા કષાય ૪, મનુષ્ય-તિર્યચાનુ, વૈકિંચ અષ્ટક, દુર્લભ અનાદ્ય ૨, સત્તરનો વિચ્છેદ થતાં દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે સત્યાશી.તિર્યચ-ગતિ-તિર્યચાચુષ્ય, નીચ, ઉદ્યોત, ત્રીજા કષાય-૪.

અટ્ઠલ્લેઓ ઙ્ગસી ધમત્તિ આહારજુઅલપક્લેવા ।

થીણતિગાહારગદુગલ્લેઓ હસસયરિ અપમત્તે ॥ ૧૭ ॥

આઠનો વિચ્છેદ થતાં તથા આહારક-દ્વિક ઉમેરતાં પ્રમત્તે એકચાશી. થિણદ્વિત્રિક તથા આહારકદ્વિકનો વિચ્છેદ જતાં અપ્રમત્તે છાંતેર.

સમ્મતંતિમસંઘયણતિગલ્લેઓ વિસત્તરિ અપુવ્વે ।

હાસાઙ્ગલ્લકઅંતો હસદ્દિ અનિયદ્દિ વેયતિગં ॥ ૧૮ ॥

સમ્યક્ત્વ તથા અંતિમ ત્રણ સંઘયણનો વિચ્છેદ જતાં અપૂર્વ કરણે છાંતેર. હાસ્યાદિ ૬ ના અંતથી અનિવૃત્તિએ છાસઠ. વેદત્રિક

સંજલણતિગં હલ્લેઓ સદ્દિ સુહુમંમિ તુરિયલોમંતો ।

ઉવસંતગુણે ગુણસદ્દિ રિસહનારાયદુગઅંતો ॥ ૧૯ ॥

સંજ્વલન ત્રિક એમ છના વિચ્છેદથી સૂક્ષ્મ સંપરાયે સાઠ. તેમાંથી સંજ્વલન લોભનો અંત થતાં ઉપશાંતગુણસ્થાનકે ઓગણસાઠ. વળી અપલનારાય દ્વિકનો વિચ્છેદ થતાં.

સગવન્ન સ્ત્રીણ દુચરિમિ નિદ્દુગંતો ય ચરિમિ પળપન્ના ।

નાળંતરાયદસળવડ છેઓ સજોગિ બાયાલા ॥ ૨૦ ॥

ક્ષીણ મોહે સત્તાવન. તેના દ્વિચરમ સમયે નિદ્રા ૨ નો અંત થતાં ચરમ સમયે પંચાવન. જ્ઞાનાવરણ, અંતરાય, દર્શનાવરણ ચારનો નાશ થતાં સયોગીમાં બેંતાલીશ.

તિત્થુદયા ઉરલાઽથિરસ્વગદ્દુગ પરિત્તિગ છ સંઠાળા ।

અગુરુલહુવન્નચડ નિમિળતેયકમ્માઈસંઘયળં ॥ ૨૧ ॥

તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદય થવાથી. ઔદારિક ૨, અસ્થિર ૨, ખગતિ ૨, પ્રત્યેક ૩, છ સંસ્થાન, અગુરુલઘુ ૪, વર્ણ ૪, નિમાંણુ, તૈજસ, કાર્મણુ, આદ્યસંઘયણુ.

દુસરસુસર સાયા સાણયરં ચ તીસ વુછેઓ ।

બારસ અજોગિ સુમગાઈજ્જ જસન્નયર વેયણિયં ॥ ૨૨ ॥

તસતિગપર્ણિદિ મળુયાઁગઈ જિણુચં તિ ચરિમસમયંતો ।

ઉદડવુદીરળાં પરમ પમત્તાઈ સગળુણેસુ ॥ ૨૩ ॥

હુસ્વર-સુસ્વર, સાતા-અસાતામાંથી એક, ત્રીસનો વિરોધ થતાં સુલગા-દેયયશ ૩., અન્યતરવેદનીય, ત્રસ ૩, પંચેન્દ્રિયબલ, મનુષ્યાયુષ્ય-ગતિ, જિન, ઉચ્ચ આ બાર અયોગીના ચરમ સમયે અંતવાળી છે. ઉદયની એમ ઉદીરણા છે પણ અપ્રમત્તાદિ ૭ ગુણસ્થાનકોમાં.

પસપયઈતિગૂળા વેયણિયાઽઽહારજુગલ થીળતિગં ।

મળુચાઉપમત્તતા અજોગિ અણુદીરગો મયવં ॥ ૨૪ ॥

આ (ઉદીરણા) ત્રણ પ્રકૃતિ ન્યૂન હોય છે. તેથી વેદનીય ૨, આહારક ૨, થિણુદિ ૩, મનુષ્યાયુ., પ્રમત્ત ગુણ. અંતવાળી છે. અયોગી ભગવાન અનુદીરક છે.

સત્તા કમ્માળ ઠિઈ વંધાઈ લદ્ધઅત્તલામાળં ।

સંતે અહયાલસયં જા ઉવસમુ ત્રિજિણુ ત્રિઅતટ્ટ ॥ ૨૫ ॥

ખંધાત્રીથી પ્રાપ્ત કર્યું છે પોતાનું આત્મસ્વરૂપ જેને તેવા કર્મોની સ્થિતિ (આત્મા જોડે રહેવું) તે સત્તા. સત્તામાં એકસો અડતાલીસ પ્રકૃતિ ઉપશાંત સુધી છે. બીજા-ત્રીજામાં જિન સિવાય છે.

અપ્પુવાઈચડકે અણતિરિનિરયાડવિણુ બિયાલસયં ।

સમ્માઈવડસુ સત્તગ્ગચયંમિ ઇગચ્ચસયમહવા ॥ ૨૬ ॥

અપૂર્વાદિ ૪ માં (૮ થી ૧૧) અનંતાનુબંધી ૪, તિર્યંચ-નરકાયુષ્ઠ સિવાય એકસો બેતાલીશ છે. દર્શનસપ્તકનો ક્ષય થતાં સમ્યક્ત્વાદિ ચારમાં એકસો એકતાલીશ છે.

સ્વમં તુ પપ્પ ચડસુ વિ પગયાલં નિરયતિરિમુરાડ વિણા ॥

સત્તગ્ગ વિણુ અહતીસં જા અનિયટ્ટી પઢમમાગો ॥ ૨૭ ॥

ક્ષપકશ્રેણિને આશ્રીને નરક-તિર્યંચ-દેવાયુષ્ઠ વિના ૪ ગુણુસ્થાનકે (૪ થી ૭) એકસો પીસતાલીશ, તથા દર્શનમોહનીય ૭ વિના એકસો આડત્રીસ. યાવત્ અનિવૃત્તિના પ્રથમ ભાગ સુધી હોય છે.

થાવરતિરિનિરયાયવડુગ થીણતિગેગવિગલસાહાર ।

સોલસઓ દુવીસસયં વિયંસિ વિયતિયકસાયંતો ॥ ૨૮ ॥

સ્થાવર ૨, તિર્યંચ ૨, નરક ૨, આતપ ૨, થિણાદિ ૩, એકે, વિકલે., સાધારણ એ ૧૬નો ક્ષય થવાથી બીજા ભાગે એકસો બાવીશ, (૧૫) બીજા ત્રીજા કષાયનો અંત થાય છે.

તડ્યાઈસુ ચડદસતેરબારછપણચડતિહિય સય કમસો ।

નપુડિથિ હાસછગપુસ તુરિયકોહમયમાયસઓ ॥ ૨૯ ॥

ત્રીજાદિ (ભાગોમાં) ચૌદ-તેર-બાર-છ-પાંચ-ચાર-ત્રણ અધિક સો ક્રમશઃ થાય છે. તથા નપુ., શ્રી, હાસ્યાદિ ૬, પુરુષ વેદ, સંબલન ક્રોધ-માન-માયાનો ક્ષય થાય છે.

સુહમિ દુસય લોહંતો સ્ત્રીણદુચરિમેગસય દુનિદસઓ ।

નવનવઈ ચરિમસમણ ચડદંસણનાણ વિગંતો ॥ ૩૦ ॥

સૂક્ષ્મસંપરાયે એકસો બે, લોભનો અંત થતાં ક્ષીણમોહના
દ્વિચરમસમય (સુધી) એકસો એક, બે નિદ્રાનો ક્ષય થતાં ચરમ સમયે
નવાણું, ચાર દર્શનાવરણ, જ્ઞાનાવરણ, અંતરાયનો ક્ષય થતાં.

પણસીઝ સજોગિ અજોગિ દુચરિમે દેવસ્વગદ્ગંધદુગં ।

ફાસદ્વૃણ્ણરસતણુ બંધણસંઘાયપણ નિમિણં ॥ ૩૧ ॥

પંચાશી સયોગીમાં અયોગીના દ્વિચરમસમયે દેવ ૨, અગતિ ૨,
બંધ ૨, આઠ સ્પર્શ વર્ણ-રસ-શરીર-બંધન-સંઘાતન પંચક, નિર્માણ.

સંઘયણઅથિરસંઠાણછક અગુરુલહુવડ અપજ્જતં ।

સાયં વ અસાયં વા પરિત્તુવંગતિગ સુસરં નિઅં ॥ ૩૨ ॥

સંઘયણ-અસ્થિર-સંસ્થાનષટ્ક, અગુરુલહુ ચતુષ્ક, અપર્યાપ્ત, સાતા
કે અસાતા, પ્રત્યેક ૩, ઉપાંગ ૩, સુસ્વર, નીચ.

વિસરિખઓ ય ચરિમે તેરસમણુઅતસતિગ જસાહજ્જં ।

સુભગજિણુચ્ચ પર્ણિદિઅ સાયાસાણગયસ્સ હેઓ ॥ ૩૩ ॥

નરઅણુપુવ્વિ વિણા વા વારસચરિમસમયંમિ જો સ્વવિડં ।

પત્તો સિદ્ધિં દેવિંદવંદિઅં નમહ તં વીરં ॥ ૩૪ ॥

ખોતેરના ક્ષયથી ચરમસમયે ૧૩, મનુષ્ય-ત્રસ-૩, સુભગ, આદ્ય,
યશ, જ્ઞાન, ઉચ્ચ, પંચેન્દ્રિય, સાતા-અસાતામાંથી (ખાટીની) એકનો
છેદ (કુલ ૧૩).

અથવા મનુષ્યાપૂર્વી વિના ખારનો ચરમ સમયે ક્ષય કરીને
સિદ્ધિપણાને પ્રાપ્ત થયેલ દેવેન્દ્રોથી (અથવા દેવેન્દ્રસૂરિથી) વંદિત તે
સ્ત્રીર લગવાનને નમસ્કાર કરો.

શુદ્ધિપત્રક

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૯	૨૩	ભૂલે	ભુલે
૧૦	૪	ઔત્પાતિકી	ઔત્પાતિકી
૧૪	૧૪	અનેક પેટામાર્ગણાનું	અનેક માર્ગણાનું
૨૬	૧૯	શરીર	શરીર
૩૦	૨૧	તદા	તથા
૪૮	૪	ખળાપ	ખળાપ
૪૯	૫	સપડિવક્ષા	સપડિવક્ષા
૪૯	૨૪	તસ્પાવરણં	તસ્પાવરણં
૫૦	૨૬	સમ્મ	સમ્મ
૫૧	૫	નાલિયર	નાલિયર
૫૪	૧૩	વંધુદય	વંધુદય
૫૪	૧૩	સયં	સયં
૫૪	૨૦	ઇગબિયંતિય	ઇગબિયંતિય
૫૪	૨૦	ચઉપપણિદિ	ચઉપપણિદિ
૫૫	૧૧	વંધનમુગલાઇ	વંધનમુગલાઇ
૫૬	૫	હાડકાંતી	હાડકાંતી
૫૬	૧૯	કહુઅં	કહુઅં
૫૬	૨૦	હક્કારસગં	હક્કારસગં
૫૬	૨૪	પુઘ્વી ઉદમો	પુઘ્વીઉદમો
૫૭	૧૮	સ્વરૂપે	સ્વરૂપે
૫૮	૯	પ્રચીતિવાળા	પ્રચીતિવાળા
૫૮	૧૮	જસકિત્તિઈઓ	જસકિત્તિઈઓ
૫૯	૧૯	ઉન્માર્ગે દેશના	ઉન્માર્ગે દેશના
૬૬	૪	સાસ્વદન	સાસ્વાદન
૬૯	૪	ઉદય ન હોય	ઉદય હોય
૭૧	૧૧૭	અદિગય	અદિગય

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ નં.
	પ્રથમ કર્મગ્રન્થ	
૧	કર્મબંધ તથા કર્મની વ્યાખ્યા...	...
૨	કર્મબંધના ૪ કારણો...	...
૩	કર્મના ૪ પ્રકાર...	...
૪	જ્ઞાનાવરણાદિ ૮ કર્મના ઉત્તરભેદો તથા તેની વ્યાખ્યા...	...
૫	જ્ઞાનાવરણાદિના કર્મમાં કારણ...	... ૪૦
૬	કર્મબંધના વિશેષ હેતુઓ...	... ૪૧
૭	મૂળ ગાથા તથા શબ્દાર્થ...	... ૪૮
૮	કેટલીક પારિભાષિક સંજ્ઞાઓની સમજણ...	... ૬૧

દ્વિતીય કર્મગ્રન્થ

૯	બંધ-ઉદય-ઉદીરણા-સત્તા વગેરેની વ્યાખ્યા...	... ૬૫
૧૦	ચૌદ ગુણસ્થાનકના નામ...	... ૬૬
૧૧	ચૌદ ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ...	... ૬૬
૧૨	ચૌદ ગુણસ્થાનકનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ દર્શાવતો કોઠો...	... ૮૬
૧૩	બંધ...	... ૮૬
૧૪	ચૌદ ગુણસ્થાનકે બંધનો યત્ર...	... ૮૮
૧૫	ચૌદ ગુણસ્થાનકે ઉદયનો યત્ર...	... ૯૧
૧૬	ચૌદ ગુણસ્થાનકે ઉદીરણાનો યત્ર...	... ૯૨
૧૭	ચૌદ ગુણસ્થાનકે સત્તા તથા સત્તાનો યત્ર...	... ૯૫
૧૮	ઉપશમ શ્રેણિમાં સત્તાનો યત્ર...	... ૯૯
૧૯	ક્ષપક શ્રેણિમાં સત્તાનો યત્ર...	... ૯૫
૨૦	પરિશિષ્ટ...	... ૧૦૧
૨૧	દ્વિતીય કર્મગ્રન્થ ગાથા તથા શબ્દાર્થ...	... ૧૦૧

પૂજ્યપાદ સિદ્ધાંતમહોદધિ સ્વ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના પ્રહસ્યર્થ ગુણુવિષે

પ્રહસ્યર્થનું તેજ વિરાજે, જે મૂલ સર્વગુણોનું હો ગુરુવર ।
મન-વચ-કાચ વિશુદ્ધ જ એતો, ચિત્ત હરે ભવિજનનું હો ગુંપ્રે૦....॥
ગુણ ગાતાં મેં કોઈ જન દીઠા, ‘અહો! મહા પ્રહસ્યારી હો ગુરુવર ।
આ કાલે દીઠો નહિ એહ વો, વિશુદ્ધનતનો ધારી’ હો ગુંપ્રે૦....॥
સ્ત્રી-સાધ્વી સન્મુખ નહિ જોયું, વૃદ્ધ પણે પણ તેં તો હો ગુરુવર ।
વાત કરે જખ હેતુ નિપજે, દ્રષ્ટિ ભૂમિએ ફેતો હો ગુંપ્રે૦...
શિષ્યવૃન્દને એહ શિખવીયું દઠ આ વિષયે રહેજો હો મુનિવર ।
તેહ તણા પાલણને કારણ, દુઃખ મરણ નવિગણજો હો ગુંપ્રે૦....॥
સંયમ-મહેલ આધાર જ એ તો, દૃષ્ટિદોષે સવિ મીડું હો મુનિવર ।
કરમકટકને આતમધરમાં, પેસવા મ્હોટું છીડું હો ગુંપ્રે૦....॥
પ્રહ્નમાં ઢીલા પદવીધર પણ, જાય નરક ઓવારે હો મુનિવર ।
શુદ્ધ આલોચણ કરે નહિ તેહથી, દુઃખ સહે તિહા ભારે હો ગુંપ્રે૦....॥
વિજાતીયનો સંગ ન કરજો, સાપ તણી પરે ડરજો હો મુનિવર ।
કામ કુટિલનો નાશ કરીને, અવિચલ સુખડાં વરજો હો ગુંપ્રે૦....॥

પ્રેમસૂરીશ્વર ! ગુણના આકર ! ગુણ દેઈ અમ દુઃખ મીટાવો ।
ધીર પુરૂષ તેં સહન કર્યું જે, તેહ તણી અમ રીતિ બતાવો પ્રેમ૦....॥

ગુરુગુણ અમૃતવેલી

રચયિતા-પૂ. મુનિરાજશ્રી જગદ્ગચન્દ્ર વિ.મ.

અનંતશ : વંદના

પરમઉપકારી, સચ્ચારિત્રયૂક્ષામણિ, ભીમભવોદધિત્રાતા વાત્સલ્યનિધિ

સ્વ. પરમગુરુદેવના ચરણોમાં

સંઘવી અંબાલાલ રતનચંદ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટના પ્રકાશનો

પૂ. પં. શ્રી નિત્યાનંદવિજયજી ગણિ અનુવાદિત
[કે સંપાદિત] ગ્રંથો

(૧) જૃહતક્ષેત્ર સમાસ ગુજરાતી અનુવાદ ભાગ-૧ લો	૩૧-૦૦
(૨) જૃહતક્ષેત્ર સમાસ ગુજરાતી અનુવાદ ભાગ-૨ જે	૩૧-૦૦
(૩) પિડનિર્જુક્તિ પરાગ	૬-૦૦
(૪) શ્રીપાળ ચરિત્ર સંસ્કૃત	૩-૦૦
(૫) નિત્ય નિયમ શ્રેણી	લેટ...અપ્રાપ્ય
(૬) શ્રી પ્રેમ ભક્તિ ગુંજન	અમૂલ્ય
(૭) જૃહતક્ષેત્ર સમાસ મૂળગાથા	૧-૫૦

પૂ. મુનિરાજશ્રી હેમચંદ્રવિજયજી સંપાદિત ગ્રંથો-

(૮) પદાર્થ પ્રકાશ ભાગ-૧ લો	૩-૦૦
[જીવ વિચાર, નવતત્ત્વ, પદાર્થસંગ્રહ તથા ગાથાશબ્દાર્થ]	
(૯) પદાર્થ પ્રકાશ ભાગ-૨ જે	૩-૦૦
[દંડક, લઘુસંગ્રહણી, પદાર્થસંગ્રહ તથા ગાથા શબ્દાર્થ]	
(૧૦) પદાર્થ પ્રકાશ ભાગ-૩ જે	૪-૦૦
[પ્રથમ-દ્વિતીય કર્મગ્રંથ પદાર્થ સંગ્રહ તથા ગાથા શબ્દાર્થ]	
(૧૧) શ્રી સીમંધરસ્વામીની આરાધના	અમૂલ્ય
(૧૨) ચાતુર્માસિક અને જીવનના નિયમો	અમૂલ્ય
(૧૩) મુક્તિનું મંગલ દ્વાર	૨-૫૦
[ચતુઃશરણ સ્વીકાર, હુબ્બત ગહાં, સુકૃતાનુમોદનાનો સંગ્રહ]	
[આ પુસ્તકના પ્રકાશક બી. એ. શાહ છે.]	
(૧૪) શ્રી સીમંધરસ્વામીના ફેાટા	અમૂલ્ય